

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI

MÂHİR ABDULLAH DÎVÂNÎ'NDA DİNÎ VE TASAVVUFİ
MUHTEVÂ

GÖKHAN BÖGE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ AYŞE PARLAKKILIÇ MUCAN

KONYA- 2024



T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü



Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Gökhan BÖGE		
	Numarası	22811001901		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları/Türk İslam Edebiyatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Mâhir Abdullah Divân'ında Dinî ve Tasavvufî Muhtevâ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Gökhan BÖGE



ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Gökhan BÖGE		
	Numarası	22811001901		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları/Türk İslam Edebiyatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Ayşe PARLAKKILIÇ MUCAN		
Tezin Adı	Mâhir Abdullah Dîvân'ında Dinî ve Tasavvufî Muhtevâ			

Mâhir Abdullah 17.yy'da yaşamış aslen Bosnalı olup çeşitli yerlerde kadılık görevlerinde bulunmuş Gaziantep'e büyük hizmetleri olmuş ve orada metfun bulunan Mevlevî bir şairdir.

Bu tez ile Mâhir Abdullah Divanı'nın din ve tasavvuf açısından tahlili amaçlanmıştır. Çalışmamızın ilk hedefi, unutulmaya yüz tutmuş bir şair ve Gaziantep'te yaşayıp bu şehre büyük hizmetler yapmış bir devlet adamını tanıtmaktır. Ayrıca mezkûr şairin divanının içerdiği dinî ve tasavvufî muhtevayı tahlil etmektir. Hayatı, şairliği, dinî-tasavvufî ve sosyal hayata bakışı ve bu etkenlerin şiirlerine ne şekilde yansıdığı sistematik olarak ele alınmıştır. Bundan sonraki çalışmalar için basamak oluşturulmaya gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Divan Edebiyatı, Gaziantep Şairleri, Mahir Abdullah, Din ve Tasavvuf.



ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Gökhan BÖGE		
	Student Number	22811001901		
	Department	Islamic History and Arts / Turkish Islamic Literature		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Dr. Öğr. Üyesi Ayşe PARLAKKILIÇ MUCAN		
Title of the Thesis/Dissertation	Religious and Mystical Content in Mahir Abdullah's Dıwan			

Mahir Abdullah lived in the 17th century, from Bosnia, served as a judge in various places, served Gaziantep greatly and is a Mawlawi poet who is buried there.

This thesis aims to analyze Mahir Abdullah's Divan in terms of religion and Sufism. The first goal of our study is to introduce a poet who is almost forgotten and a statesman who lived in Gaziantep and made great services to this city. In addition, to analyze the religious and mystic content of the poet's divan. His life, poetry, religious-Sufistic and social life perspective and how these concepts are reflected in his poems are systematically discussed. An effort has been made to create a step for the following studies.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Divan Literature, Gaziantep Poets, Mahir Abdullah, Religion and Sufism.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR.....	iii
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	iv
ÖN SÖZ.....	v

GİRİŞ

1. Amaç, Yöntem ve Kapsam	1
2. Mahir Abdullah'ın Yaşadığı Devrin Özellikleri	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MÂHİR ABDULLAH HAYATI, EDEBÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

1. MÂHİR ABDULLAH'IN HAYATI	8
2. EDEBÎ ŞAHSİYETİ	13
3. ESERLERİ	25
3.1. <i>Dîvân</i>	25
3.2. <i>Teşekkür-nâme</i>	25

İKİNCİ BÖLÜM

MÂHİR ABDULLAH DÎVÂN'INDA DİNÎ VE TASAVVUFİ MUHTEVÂ

1. Din.....	28
1.1. Allah	28
1.2. Melekler	31
1.3. Kitaplar.....	33
1.4. Peygamberler.....	35
1.5. Ahiret.....	45
2. İbadet.....	50
2.1. Namaz	51
2.2. Oruç.....	52

2.3. Hac	52
2.4. Zekât.....	53
2.5. Kurban.....	53
3. Dinî Şahsiyetler.....	54
4. Kutsal Mekânlar	59
5. Tasavvuf	65
5.1. Ârif-i billâh.....	65
5.2. Âsitân	66
5.3. ‘Ayne’l yakîn.....	67
5.4. Bezm	67
5.5. Cevr	68
5.6. Elest ü Fenâ	69
5.7. Fenâ-fi’llâh.....	70
5.8. Feyz.....	70
5.9. Mâsivâ	71
5.10. Melâmet.....	72
5.11. Mevlevîlik	72
5.12. Mürşid-i kâmil.....	73
5.13. Pîr	74
5.14. Sûfî	75
5.15. Sülûk	75
5.16. Tövbe.....	76
5.17. Vecd.....	77
5.18. Vech.....	78
5.19. Zühd	78
SONUÇ.....	79
KAYNAKÇA	81

KISALTMALAR

b.	Beyit
Bk. / bk.	Bakınız
b.y.	Basım yeri yok
d.	Doğum
ed.	Editör
Erişim	Erişim tarihi
h	Hicri
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
M	Miladi
ö.	Ölüm
s.	Sayfa
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	Tarihsiz
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb.	ve benzeri
yy.	Yüzyıl

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

أ	a, e	ظ	z
آ	a, ā	ع	‘
ب	b, p	غ	ğ
پ	p	ف	f
ت	t	ق	q
ث	s	ك	k, g, ñ
ج	c	گ	g
چ	ç	ك	ñ
ح	h	ل	l
خ	ħ	م	m
د	d	ن	n
ذ	z	و	v
ر	r	ه	h
ز	z	ی	y
ژ	j	ء	’
س	s		
ش	ş		
ص	s		
ض	d, z		
ط	ṭ		

ÖN SÖZ

Klasik Türk edebiyatı, altı yüz yıl boyunca Osmanlı Devleti'yle birlikte gelişmiş, pek çok tarihî ve sosyolojik olaya şahitlik etmiştir. Kimi zaman hükümdarların tahta geçişindeki kutlamalar anlatılmış kimi zaman çıkılacak seferlerde orduya moral ve motivasyon sağlanmaya çalışılmıştır. Bazen ihtiyaç sahiplerinin yüksek mercilere isteklerini sunmalarına bile imkân tanımıştır. Çünkü klasik Türk edebiyatı, belli bir kesimin değil, toplumun tamamının başvurabildiği bir alandır. Bu bağlamda ortaya konulan bütün edebî ürünler, genellikle aşk teması çerçevesinde ve âşık kimliği kullanılarak kaleme alınmıştır. Türk edebiyatının beslendiği ana kaynaklar *Kur'an-ı Kerim* ve hadislerdir. Beşerî ilimlerden de oldukça fazla yararlanılmıştır. Bunun dışında İran kültür ve mitolojisinin bir ürünü olan *Şehnâme* ve Fars mitolojisi de bu edebiyatın beslendiği kaynaklardandır.

Türk kültür ve edebiyatı 16. yüzyılda en ihtişamlı devrini yaşamıştır. Türk edebiyatı bu yüzyılda kendine yeni bir üslup oluşturmaya başlamış, içte ve dışta yaşanan tüm problemlere rağmen Türk edebiyatı, 17. yüzyılda da gelişmeye devam etmiştir. Asırlardır kendisine kaynak olarak gördüğü Fars edebiyatı ile yarışabilecek duruma gelmiş, bu devirden sonra artık Türk şairler belirli bir seviyenin üzerine çıkmıştır. Böyle bir dönemde yetişmiş olan Mâhir Abdullah, divan şairleri arasında özel bir yere sahiptir. Aslen Bosnalı olan Mâhir, İstanbul'a gelerek eğitim almış ve müderrisliğe kadar yükselmiştir. Çeşitli yerlerde kadılık görevlerinde bulunan Mâhir'in ailesi de âlim ve bilginlerden oluşmaktadır. Kaynaklarda kendisinden âlim, bilgin, derviş karakterli biri olarak söz edilen Mâhir hakkındaki bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Onun hakkında verebileceğimiz bilgiler, şuâra tezkirelerinin verdiği bilgilere dayanır ve bu bilgiler söz konusu kaynaklarda neredeyse birbirinin aynısıdır. Mâhir, yaşadığı çağda yetişen birçok ünlü sanatçının gölgesinde kalmış, fazla tanınmamıştır.

Mâhir Divanı'nı tahlil ederek yaptığımız bu çalışmanın amacı, unutulmaya yüz tutmuş bir şairi, yazmış olduğu eseri ve bu eseri dinî ve tasavvufî açıdan tanımak ve anlamaya çalışmaktır. Divanın tahlilini yaparken eserde 17. yüzyıl toplumuna dair tasavvuf, inanç ve güncel hayatına dair pek çok detayın yer aldığı görülmüştür.

Mâhir Dîvânı incelendiğinde, gazellerin divanın en geniş bölümünü oluşturduğu görülmüştür. Eserde aruz ölçüsü başarıyla kullanılmıştır. Mahir'in bir divanda bulunması gereken bütün nazım şekillerinin bulunduğu Divan'ının tenkidli metni 31 kaside, 253 gazel, 14 tarih, 17 kıt'a, 5 rubai, 2 muhammes, 2 tahmis, 21 müseddes, 1 mu'aşşer, 1 terhib-i bend, 15 matla', 3 beyit, 5 mesnevi olmak üzere toplam 370 şiirden oluşmaktadır.

Tezimiz giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın giriş bölümünde araştırmamızın amacı, yöntemi ve kapsamı ile ilgili değerlendirmeler yer almaktadır. Bu kısımda çalışmamızın edebiyat araştırmaları açısından önemine değinilmiştir.

Birinci bölümde Mâhir Abdullah'ın yaşadığı devrin özellikleri, hayatı, edebî kişiliği ve eserleri hakkında genel bilgilere yer verilmiştir.

Çalışmamızın asıl konusunu oluşturan ikinci bölümde ise divanın dinî ve tasavvufî muhtevası incelenmiştir. Dinî ve tasavvufî kavramları tespit etmek amacıyla tüm şiirler taranıp ilgili kavramlar tespit ve tasnif edilmiştir. Daha sonra bu kavramlar çeşitli kaynaklardan yararlanılarak açıklanmış ve divandan seçilen beyitlerle örneklendirilmiştir. Çalışmamız Sonuç ve Kaynakça kısmıyla nihayete ermiştir.

Çalışmamızın tüm aşamalarında kıymetli görüşleriyle ve bitmeyen sabırla bana rehberlik eden, bana güvenip yanımda olan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ayşe PARLAKKILIÇ MUCAN'a, birçok konuda desteğini gördüğüm, bilgilerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Hikmet ATİK'e, ayrıca çalışmama değerli görüş ve eleştirileriyle katkı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Muaz GÜVEN'e ve bu yoğun çalışma temposu içerisinde iken bana sabır gösteren, her şartta desteğini esirgemeyen eşim Sümeyye Hanım'a, beni bu günlere getiren merhum babam ve kıymetli anneme, tez sürecimle birlikte büyüyen kızım Rüveyda Asya'ya en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Gökhan BÖGE

Konya, 2024

GİRİŞ

1. Amaç, Yöntem ve Kapsam

Mâhir Abdullah 17. yüzyılda yaşamış aslen Bosnalı olup Antep'te yaşamış ve Antep Mevlevihane'sinde metfun bulunmaktadır. Alan araştırması yaparken Gaziantep bölgesi şairlerini inceleme esnasında Mâhir Abdullah'ın Divan isimli eseri dikkatimizi çekmiştir. Mâhir'in hayatını araştırırken gördüğümüz şairin adının güncel edebiyat kaynaklarında görülmediği sadece şuara tezkirelerinde geçtiğidir. Yalnızca Halil İbrahim Yakar'ın *Gaziantepli Divan Şairleri*¹ kitabında şairin adına rastlanmaktadır.

Öncelikle Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Lala İsmail Efendi Bölümü, 445/1 numarada kayıtlı *Mâhir Divanı* el yazmasına ulaşılmıştır. Mâhir Abdullah *Divanı* ile ilgili daha önce bir akademik çalışma² yapılmış olması ve bu çalışmanın yalnızca metin neşri düzeyinde kalması, eserin tahlilinin yapılmaması bizi böyle bir çalışma yapma konusunda teşvik etmiştir.

2. Mahir Abdullah'ın Yaşadığı Devrin Özellikleri

Mâhir Abdullah, 17. yüzyılda yaşamıştır. Mâhir Abdullah yaşadığı dönemde V. Mehmed, II. Ahmed, II. Süleyman, III. Ahmed, II. Mustafa'nın padişahlıklarını görmüştür. 17. asır, Osmanlı Devleti'nin yükseliş döneminden duraklama dönemine girdiği bir devirdir. 16.yy. ve daha öncesinde görülen refah ve huzur artık yerini olumsuz bir havaya bırakmıştır. Bu yüzyılda ayaklanmalar, dirlikleri bozulanlar ve menfaatçilerin çıkardığı birçok karışıklıklar görülmüştür. Devletin içindeki çözümlerle birlikte dış ilişkilerde de olumsuz durumlar başlamıştır. Kanuni devrindeki ihtişam, artık geride kalmıştır.

Sultan IV. Mehmed döneminde Lehistan Seferi düzenlenmiştir. Lehistan sınırındaki İzvance Kalesi'nin işgali bu sınırdaki ilk işgaldir. Bu işgalin ardından pek

¹ İbrahim Halil Yakar, *Antepli Divan Şairleri* (Gaziantep: Gaziantep Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2015), 79.

² Hasibe Kayhan, *Mâhir Abdullah (Hayatı, Eseri, Edebî Kişiliği ve Dîvanı'nın Tenkidli Metni)* (Selçuk Üniversitesi, Doktora, 1999).

çok kale alınmış, Leh kalelerinin birbiri ardına düşmesi üzerine endişelenen Lehistan Kralı sulh istemiştir. Bu yıllarda başlayan ve uzun süre devam eden Lehlilerle mücadeleler sırasında Şişman İbrahim Paşa, Fazıl Ahmed Paşa, Merzifonî Kara Mustafa Paşa, Şeytan İbrahim Paşa sadrazamlık yapmışlardır. 1677 yılında ilk kez Moskof Seferi düzenlenmiş, Şeytan İbrahim Paşa kumandasında ilk kez Çehrin Kalesi kuşatılmıştır.”³

Osmanlı Devleti Avusturya Seferi’nden sonra gerileme dönemine girmiştir. Orta Macar Beyi’nin oğlu Tököli İmre Avusturya hâkimiyetini benimsememiş Avusturya ile bir müddet mücadele etmişse de başarı gösterememiştir. Bu başarısızlıktan sonra Tököli İmre Osmanlı himayesine girmek istemiş fakat bu arzusu dönemin vezir-i azamı Fazıl Ahmed Paşa tarafından kabul edilmemiştir. Fazıl Ahmed Paşa’nın vefatıyla onun yerine geçen vezir-i azam Kara Mustafa Paşa’ya değerli hediyeler gönderen Tököli, Osmanlı Devleti’nin himayesine girmiştir. Buradan aldığı güven ve yetkiyle Avusturya işgali altındaki bazı yerleri geri almak istemiş, devlet yöneticilerinin de desteğini almasıyla Osmanlı Avusturya savaşı 1683 yılında başlamıştır. Viyana kuşatılmışsa da Avusturya’ya destek kuvvetlerinin gelmesiyle kuşatma başarısızlıkla sonuçlanmıştır ve Osmanlı birlikleri bozguna uğrayarak geri çekilmiştir.⁴

Fazıl Ahmed Paşa döneminde Osmanlı Devleti’nin başarılarından çekinen papanın teşvikiyle Osmanlı’ya karşı Lehistan, Avusturya ve Venediklilerden oluşan ittifak kurulmuştur. Bu ittifakın gayesi, Osmanlı’nın ilerleyişini durdurmaktır. Avusturya cephesinde Osmanlı Devleti pek çok mağlubiyet yaşamıştır. Daha önce fethedilen pek çok yerin hakimiyeti, ittifak kuran devletlerin eline geçmiştir.

II. Süleyman döneminde cephelerde çatışmalar şiddetli bir şekilde devam ederken diğer yandan içeride çeşitli isyanlar çıkmıştır. Bu karışıklıklardan dolayı, dışarıda birçok yenilgi yaşanmıştır.⁵

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1951), 3/431.

⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1951, 3/444-469.

⁵ Tahsin Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi* (İstanbul: Hayat Kitapları, 1966), 5/104-111.

II. Ahmed dönemi Almanlar karşısında Salankamen Savaşı'nın kaybedilmesiyle başlamıştır. Bu tarihlerde İsmail Paşa öncülüğünde Venedik donanmasına karşı Hanya Zaferi gerçekleşmiş olsa da bu başarının devamı gelmemiştir.

17.yy'ın sonlarında bütün cephelerde büyük bir durgunluk görülmüştür. Osmanlı'ya karşı savaşan batılı devletler Osmanlı Devleti'nden büyük kazanç elde etmişlerse de uzun süren savaşların etkisi ile eski güçlerini kaybetmişlerdir.

Bu gibi nedenlerle 1699 Karlofça Antlaşması Osmanlı ve ittifak devletleri arasında imzalanmıştır. Osmanlı Devleti bu antlaşma ile büyük topraklar kaybetmiştir.

Uzun yıllar süren büyük savaşları bitiren Karlofça Antlaşması, Osmanlı adına her yönden bir çözülmeyi başlatmıştır. Osmanlı Devleti kaybettiği büyük topraklar neticesinde sadece dışarıda değil içte de neredeyse tüm alanlarda bozulmalar başlamıştır. Karlofça Antlaşması'ndan itibaren yöneticilerin temel gayesi, içinde bulunulan kötü ve vahim duruma sona erdirebilmek için yapılacak yeniliklerle iyileşme çabası içine girmiştir.⁶

17. yüzyılda Osmanlı Devleti gerileme ve ardından yıkılma sürecine girmiştir. Osmanlı Devleti, III. Ahmed dönemi ve İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde Lâle Devri'ni yaşamıştır. Bu devirde, Avrupa'ya yaklaşabilmek için birçok yenilik yapılmış; matbaa kurulmuş, kâğıt ve kumaş sanayi önemsenmiş, eğlence, zevk ve sefaya verilen önem artmıştır. Bu dönemde her alanda değişimler yaşanmış ve gösterişe verilen önem her zamankinden daha fazla olmuştur. Başta devlet adamları olmak üzere devletin usul ve gelenekleri değişmiş; eğlence düşkünlükleri, aşırı harcamalar, kadınların aşırı süslenmesi gibi durumlar pek çok çevreyi rahatsız etmiştir. Padişahın yapılan savaşlara katılmaması ve sosyal sebeplerden dolayı Patrona Halil isyanı çıkmıştır.⁷ III. Ahmed, isyanı bastıramayınca asilerin isteklerini kabul edip tahttan feragat ettirilerek yerine II. Mustafa'nın oğlu I. Mahmud getirildi.⁸ III. Ahmed'in tahttan indirilmesiyle on üç yıl süren Lâle Devri sona ermiş oldu.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1951), 4/1.

⁷ Abdülkadir Özcan, "Lâle Devri", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/84-85.

⁸ M.Münir Aktepe, "III.Ahmed", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1989), 2/34-38.

Mâhir Abdullah içeride ve dışarıda her alanda düzensizliklerin olduğu bu devirde yaşamış ve bu devrin şartlarına göre fikri ve edebi yönü gelişmiştir.

17. yüzyılda yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen edebiyat ve sanat alanında çeşitlilik devam etmektedir. Klasik Türk şiiri bu asırda daha da gelişmiştir. Bu yüzyılın başlarından itibaren Türk şairleri gazel ve kaside türlerinde kendilerinden söz ettirecek seviyeye ulaşmışlardır.

Divan şiiri bu asırda her alanda oldukça önemli ilerlemeler kaydetmiş; uzun yıllar örnek aldığı Fars şiirini neredeyse her yönden geçmiştir.⁹ Bu asrın şairleri, artık Türk şairleri örnek almaya başlamış Bâkî, Fuzûlî, Nevâî Mektepleri diye anılan ekoller meydana gelmiştir.¹⁰

Bu dönemde en çok kaside ve gazel nazım şekli olarak kullanılmış, Nâbî, Sâbit, Nedîm-i Kadîm, Fehîm-i Kadîm, Nâ'îlî-i Kadîm, Neşâtî, Şeyhülislâm Bahâyî, Şeyhülislâm Yahyâ gazel türünde öne çıkan isimlerdendir.

Hiciv türünde Nef'î önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda gazel ve kaside türünde de önemli eserleri vardır. "Kasidelerine doğrudan fahriyye bölümü ile başlaması, fahriyye içerisinde yaptığı hicivler, Sebki Hindî etkisi ile kullandığı terkipler, ahenkli ve akıcı dili ile Nef'î'yi diğer kaside şairlerinden ayırmaktadır."¹¹ Bu devirde nazım şekillerinde çeşitli yönlerden değişimler görülmektedir. Kasidelerde konular klasik sevgili, gül-bülbül ilişkisi imgelerinden çıkarılıp şairin ruh hâlini yansıtan bir muhtevaya doğru evrilmiştir. Bu dönem kasidelerinde fahriyye bölümü öne çıkarılmış, sosyal olaylar işlenmiş ve dil şahsileştirilmiştir. Gazellerde de beyitler azalmış 5-6 beyitlik gazeller oluşturulmaya başlanmıştır. Bu özellikler devrin neredeyse tüm şairlerinde görülür. Bu dönemde IV. Mehmed (Vefâî), II. Osman (Fârîsî), II. Ahmed (Bahtî), IV. Murad şairler yazmıştır. Mezâkî, Neşâtî, Fasîh Ahmed Dede, Sabûhî Ahmed Dede, Cevrî gibi şairler Mevlevidir. Yaşadıkları devirde ve

⁹ Ahmet Atilla Şentürk - Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2007), 417.

¹⁰ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: MEB Yayınları, 2004), 2/651.

¹¹ Tulga Ocak, "XVII. Yüzyıl Şâiri Nef'î ve Kasîde", *Türkbilig* 3 (2002), 68.

sonrasında edebiyat alanında iz bırakmış Nâbî, Şeyhülislâm Yahya, Neşâtî, Nef'î, Na'ilî-i Kadîm ve Sâbit gibi şairler yıllar geçse de değerlerini hiç kaybetmemişlerdir.¹²

17. yüzyıl mesnevîlerinde önceki yüzyıllarda görülen aşk konularının yanında ilahi aşkı anlatan mesnevîler çoğalmıştır. Bu alanda dönemin hamse sahibi Nev'îzâde Atayî (v. 1635) öne çıkmaktadır. Rubaî alanında ise Azmîzâde Hâletî (v. 1631) kendisinden söz ettirmiştir. 18. yüzyılda Nedîm (v.1730), “Kaside Der-Sitâyîş-i Sultân Ahmed Hân u Dâmâd İbrahîm Pâşâ” başlıklı kasidesinde bulunan aşağıdaki beyitlerinde 17. yüzyıl divan şiirinde dönemin önemli şairlerini ve temsil ettikleri nazım biçimlerini şöyle dile getirir:

*“Nef'î vâdî-yi kasâ'idde sühan-perdâzdır
Olamaz ammâ gazelde Bâkî vü Yahyâ gibi
Mesnevî semtinde geçmiştir 'Atâyî cümlesin
Hâletî evc-i rübâ'ide uçar verkâ gibi (k. 18/38-39)”¹³*

Tasavvuf şiiri, bu devirde tasavvufî gruplar ve tarikat çevrelerinden etkilenmiştir. Bu dönemde hem aruz hem de hece ile şiirler yazılmış, şiirlerde klasik edebiyatın nazım şekilleri kullanılmıştır. Bu dönemin şairleri arasında İsmail Hakkı Bursevî, Sinan Ümmî, Aziz Mahmut Hüdâyî, Lâmekânî Hüseyin, Bezcizade Muhyî, Niyazi-î Mısri, Abdülehad Nûri, Sun'ullah Gaybî, Fenâyî gibi şairler yer alır.¹⁴

Bu yüzyılda halk edebiyatı ön plana çıkmış, klasik edebiyat şairlerinin ara ara da olsa hece ölçüsünü kullanmasıyla iki farklı türün birbiriyle olan etkileşimini artmıştır. Halk şairleri aruz ve hece veznini birlikte kullanmaya başlamış, klasik edebiyatın kavram ve konularına eserlerinde yer vermişlerdir. Bu durum iki edebiyat türünün birbiriyle etkileşim içinde olduklarının göstergesidir. Bu dönemde pek çok halk şairi yetişmiştir. Karacaoğlan, Âşık Ömer, Gevherî, Katibî, Kuloğlu, Kayıkçı Kul Mustafa bunlardan bazılarıdır.¹⁵

¹² Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, 2/650-651.

¹³ Muhsin Macit, *Nedîm Dîvânı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 72.

¹⁴ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, 2/651.

¹⁵ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, 2/651.

Bu devirde nesir alanında da oldukça önemli gelişmeler görülmüştür. Kâtib Çelebi (v. 1657), Evliya Çelebi, Peçevî İbrâhim Efendi (v. 1649), Koçi Bey (v. 1650), Veysî (v. 1628), Nergisî (v.1635), Mustafâ Nâimâ Efendi (v. 1716) dönemin önemli isimlerindedir.

Bu yüzyılda önceki dönemlere göre dilde sadeleşme görülür. Bu dönemin sonlarına doğru Nâbi'nin "hikemî üslup"u öne çıkmaya başlamıştır. Dış dünyayı değerlendirme ve algılama, toplumdaki sosyal buhranlar ve kültürel farklılaşmalar şiirle dile getirilmeye başlanmış, toplumu aydınlatma amacı güdülmüştür. Nâbi, fikirleri söz sanatları ile ifade etmekten ziyade fikri ön plana çıkarmış, bu şekilde öğretici bir biçimi edebiyat alanına dahil etmiştir.¹⁶

Bu dönemde mahallileşme akımı görülmeye başlanmıştır. Nâbi'nin üslubunu farklı bir biçimde yansıtan Sabit, deyim ve atasözlerini şiirlerinde ustaca kullanmış, halk tabirleri ve yerel ifadelerle şiiri konuşma diline yaklaştırmıştır. Bu dönemdeki diğer şairlerde şiirlerinde yeni imgelere yer vermeye ve şiirde yeni tarzlar oluşturmaya önem vermişlerdir.¹⁷

Şiirlerinde yeni metaforlar bulmayı amaçlayan şairler daha önce kullanılmamış kavramları eserlerinde işlemişlerdir. "Sebk-i Hindî" olarak ifade edilen bu akım mahallileşme akımından farklı olarak şiirde hayallerin ve düşüncenin ön plana çıkarılmasıdır. Bu sebeple Sebk-i Hindî tarzını benimseyen şairlerin toplum gerçekliklerini şiirlerinde işlemediklerini söylemek mümkündür. Sebk-i Isfahânî denilen ve İran şairlerinden Sâib ve Urfi'nin büyük katkıları ile gelişen bu tarzın temelinde, şairlerin yeni bir tarz oluşturma isteği yer almaktadır."¹⁸ Bu tarzın en önemli nazım şekli gazeldir. Şiirlerdeki baskın duyguyu ıstırap, acı ve elem oluşturmaktadır. Şiirlerde biçimden çok içeriğe, sözden çok anlama önem verilmiştir. Bu tarzı benimseyen şairler sözü oldukça kısa tutup az sözle çok şey anlatmak gayesinde olmuşlardır. Amaçları, az sözle çok şey anlatmaktır.

¹⁶ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, 2/670.

¹⁷ Ali Fuat Bilkan, *Türk Edebiyatı Tarihi II* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 280.

¹⁸ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, 2/772.

III. Ahmed zamanında; Nâbî ve Rûhî ekollerinin takipçisi olan Sâmî, şair Nedim (v. 1730), Nedim'in dostu İzzet Ali Paşa (v. 1739) ve İstanbullu Nâzım, Selim Efendi (v. 1725), Melikü'ş-şuarâ ve Reîs-i Şairân lakabıyla bilinen Osmanzâde Tâib (v. 1724), Seyyid Vehbi (v. 1736), Neylî, Kâmî (v. 1724), III. Ahmed'in nedimlerinden Ahmed Dürrî (v. 1722), Damad İbrâhim Paşa gibi şairler vardır. Bu isimlerin tamamı açık bir üsluba yönelen mahallîleşme akımına yakın olan şairlerdir. Bu asırda yetişen diğer şairler; Şeyh Gâlib (v. 1799), Tokatlı Kânî (v. 1792), Fitnat Hanım (v. 1780), Koca Ragıb Paşa (v. 1765) ve Haşmet'tir (v. 1768). Bu isimler arasında Şeyh Galib ve Koca Ragıb Paşa şairlik yeteneği bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır.¹⁹

17. yüzyılda Osmanlı'da edebiyat alanında, devletin genel durumundaki kötü vaziyetin tersine başarılı bir devir yaşanmıştır. Divan şiirinin bu dönemde her yönden mükemmele ulaştığı görülmektedir. Dönemin şairleri Sebk-i Hindî, Hikemî Tarz, Klâsik Üslûp ve Mahallî Üslûp gibi farklı üslupları kullanmış divan şiiri bu yönde de zenginleşmiştir.

Metin tahlilinde eser; Din, İbadet, Dinî Şahsiyetler, Kutsal Mekânlar ve Tasavvuf olarak beş ana başlıkta sınıflandırılmış ve bu başlıklar beyitlerden ulaşılan içeriklere göre alt başlıklara ayrılmıştır. Metin tahlilinde incelenen konular, beyitlerden örneklerle zenginleştirilmiştir. Divan incelenirken Hasibe Kayhan tarafından hazırlanan doktora tezinden büyük ölçüde istifade edilmiştir. Emin olunamayan kelimelerde eserin orijinal nüshasına müracaat edilmiştir.

¹⁹ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, 2/749.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÂHİR ABDULLAH HAYATI, EDEBÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

1. MÂHİR ABDULLAH'IN HAYATI

Mâhir, 1649 yılında Bosna'da doğmuştur. Meşhur şair Alaaddin Sabit Efendi'nin akrabalarındandır. Babası Şeyh Hacı Beşir, dedesi Şeyh Muhiyyiddin ve büyük dedesi Veliyyiddün namı ile tanınmış meşhur bir aileye mensuptur. Kaynaklara geçen “memleketlerinde valideleri Hacer terbiyesinde tahsil-i kemâlat iderek sınıf-ı ilmiyyeye dâhil” olduğu bilgisinden hareketle ilk eğitimini annesinden aldığını söylemek mümkündür.²⁰

Kaynaklarda Mâhir'in tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'a geldiği belirtilse de şairin doğum tarihi olan 1649 yılı göz önünde bulundurulduğunda bu pek mümkün görünmemektedir. Zira söz konusu tarihin 1651 yerine 1681 olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim bu tarih Şeyhî Mehmed Efendi'nin *Vekâyi 'u'l-Fuzalâ*'sında hicri 1091 olarak nakledilmekte bu tarihte 1681 yılına denk gelmektedir.²¹ *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*'ndeki bu maddede tarihsel bir çelişki olduğu göze çarpmaktadır. İstanbul'a geldikten yaklaşık iki sene sonra 1693 yılında İvaz Efendi Medresesi'ne müderris olmuştur. Daha sonra 1694 senesinde Şahkulu Medresesi'ne geçmiştir. 1695 senesinde Molla Gürâni Medresesi'nde müderris olmuştur. 1695'te Minkarî Medresesi'nde göreve başlamış, 1697 yılında Süleymaniye Medresesi'ne görevlendirilmiştir. Bu medresede görevde iken 1697'de kendisine Selanik Mevleviyeti²² verilmiş, orada 14 ay kaldıktan sonra 1699'da Edirne Payesi²³ verilmiştir. Bir sene sonra azledilip akabinde 1703 yılında Biga kazası arpalık verilmiş; aynı sene Cısr-i Ergene kazası eklenmiş, 1704'te Mekke kazası verilmesi

²⁰ Mehmet Arslan, *Mehmed Sirâceddîn-Mecma'i Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 90.

²¹ Ramazan Ekinci, *Şeyhî Mehmed Efendi'nin Vekâyi 'u'l-Fuzalâ Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 3/2492.

²² Celâli gibi Osmanlı ilmiye sınıfında yüksek dereceli kadılıklar için kullanılan bir terim. Detaylı bilgi için bk. Fahri Unan, “Mevleviyet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/467-468.

²³ Osmanlılar'da özellikle ilmiye mensuplarına verilen rütbeyi ifade eden terim. Detaylı bilgi için bk. Fahri Unan, “Pâye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/193-194.

üzerine oraya gitmek istememiş fakat işlemler süratlendirilmiş lakin İstanbul'a gelemeyerek kendini Rodos'da bulmuştur.²⁴ Rodos arpalık olarak verilmiş ve orada mecburi tutulması emredilmiştir. Bir süre dolaşıktan sonra Kayseri Mevlevîyetine gönderilmiş akabinde 1709'da Antep'e gönderilmiştir. Antep'e en büyük hizmetini Sacur Suyu'nu getirtmekle yapmıştır.²⁵

Nabî'nin divanında:

*“Muḥāl idi velākin kūh sedd olmağla mābeyne
Sevād-ı şehre ol āb-ı zülālî eylemek icrā*

*Ne kūh ammā ki kūh-ı bī-sütūn kemter perestārı
Ki cism-i sahtı yek-ser seng-i zend ü şahre-i şammā*

*O kuhuñ zirvesinde heşt-deh çāh eyleyüp kende
Büni her çāhuñ ammā bist u çār endāze-i bennā*

*İdüp i 'māl ḥafr u ḥarḳ ile yek-dīgere peyvend
Derūn-ı sengden icrāya taḥşil eyledi mecrā*

*Nice yıllarda kaç 'ın ḥalk-ı 'ālem 'add iderken şa 'b
Se māhe müddet-i endekde teysir eyledi Mevlā*

*Tamām-ı şehri sīr-āb itdüğinden fazla efzālî
Şahārī vü besātīn ü riyāzı eyledi irvā*

*Bu ābuñ şafvet ü şīrīnterinden olsa cā'izdür
Ġarīḳ-i mevc-i şerm āb-ı ḥayāt-ı 'āfiyet-baḥşā*

²⁴ Sadık Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zuraîfâ'sı* (Ankara: AKM Yayınları, 1985), 221.

²⁵ İbrahim Halil Yakar, *Antepî Divan Şairleri* (Gaziantep: Gaziantep Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2015), 79.

*Şafâsı tab 'ı Nâbî'ye olup sârî didi târîh,
Diyâr-ı 'Ayntâbı cûy-ı Sâcûr eyledi ihyâ"*²⁶

tarih mısrasından da anlaşıldığı gibi Mâhir Efendi, Sacur Suyu'nu Antep'e getirmiştir. Nâbi beytinde Sacur suyunun Antep'e gelmesinin ne kadar zor olduğundan bahsetmiştir. Sacur ile birlikte Battal Höyüğünden çıkarılan suyu birleştirerek şehrin cami, havuz, kastel kuyularına ayrılmış ve Antep'in su ihtiyacının büyük bölümü buradan karşılanmıştır.²⁷

Biyografik kaynaklar Mâhir'den övgüyle söz etmektedirler. Şair hakkında en uzun bilgiyi *Sâlim Tezkiresi* ve *Tezkire-i Üdebâ* vermektedir. Her iki tezkirede de verilen bilgiler hemen hemen aynıdır. Yine *Tezkiretü 'ş-Şuarâ*'da şairle alakalı genel bilgiler yer almaktadır.

Mehmed Nâ'îl Tuman, *Tuhfe-i Naili*'de "tertîb ve müretteb divanı vardır,"²⁸ demekle yetinmiştir. *Safâyî Tezkiresi*'nde şairin hayatı ile önceki kaynaklardaki bilgiler tekrar edilmiştir.

Sâlim, *Tezkiretü 'ş- Şuara*'sında "Bu güftâr cümle-i âsârındandır." dedikten sonra *Mâhir Dîvânı*'ndan bir beyti örnek olarak vermiş; ayrıca eserinde mim harfine başlarken Mâhir ile ilgili şöyle bir beyit yazmıştır:

*"Harfime bed'a idüp kilik-i benâm
Eyledi erbâbını bir bir raqâm
Eyleyüp 'arz-ı maharet-i evlâ
Mâhirüñ evşafını yazdı kalem"*²⁹

²⁶ Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Divânı* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 1/325.

²⁷ Hikmet Turhan Dağlıoğlu, *Gaziantep Meşâhiri* (Gaziantep: Cumhuriyet Halk Partisi Basımevi, 1996), 12.

²⁸ Cemal Kurnaz - Mustafa Tatcı, *Tuhfe-i Nailî : Divân Şairlerinin Muhtasar Biyografileri / İnehan-zâde Mehmet Nâîl Tuman* (Ankara: Bizim Büro Yayıncılık, 2001), 2/1281.

²⁹ Adnan İnce, *Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi Tezkiretü 'ş-şuarâ* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 396.

Râmiz *Adâb-ı Zürefâ*'sında “Mürettep ve mükemmel divanı ve zarif gazelleri vardır.” dedikten sonra şiiirlerinden örnekler sunar.³⁰

Şeyhî Mehmed, *Vakâyiü'l-Fuzâlâsı*'nda “*Şiir ve inşâya kâdirdür. Mecmuâ-i fevâid ü nevâir hoş-tab pâk-nejâd nîk-nefes ü dervîş-nihâd idi. Mâhir mahlası ile müretteb ve mükemmel bir dîvanı eş'ar-ı belâgat şiarları vardır.*” dedikten sonra Mâhir'e ait altı adet beyte yer verir.³¹

Mehmed Sirâceddin “*Sultan Mustafa Hân-ı Sâni Hazretlerine bazı kâside ve gazel takdimiyle şeref-yâb-ı intisâb olduğundan, padişah-ı kadr-dâdun iksîr-nazarları inayetiyle zaman-ı kalilde ber-vech-i bâlâ vasıl-ı merâtib ü merâhil ve rütbe-i celîleye nâil olarak kâm bîn şâdmân olan*” diyerek ona bahşedilenleri anlatmaktadır.³²

Yine Mehmed Sirâceddin *Tezkire-i Üdebâ*'sında “*Mevlânâ-yı mezbur ilm-i me'arif ile şiiir ve inşaya kadir*” diyerek şairden övgüyle bahsetmiş ve eserine onun gazellerinden üç tanesini örnek olarak vermiştir.³³

Mâhir Abdullah, Sultan II. Mustafa dönemi şairlerindedir. Şair elimizde mevcut olan iki eserinde de mezkûr padişaktan övgü dolu sözlerle bahsetmiştir. II. Mustafa'ya yazdığı kaside ve methiyelerle göze giren Mâhir, kısa sürede görevlerinde yükselmiştir. Şairin Sultan II. Mustafa'ya yakınlığı onun şehzadeligi zamanında başlamıştır. Şehzade padişah olunca da Mâhir bu cülûsundan hayli faydalanmış; Mekke Mollalığına kadar yükselmiştir. Bütün eserlerinde dikkat ettiğimiz Sultan Mustafa tarafından son derece ilgi ve mükafata nail olduğudur. Mâhir'in II. Mustafa tahta geçmeden evvel yaşadığı sıkıntıları, devletin kötü yönetildiğine dair ifadeleri ve halkın mutsuzluğu gibi düşünceleri eserlerinde görülmektedir. II. Mustafa'nın tahta geçmesiyle birlikte hem kendisinin hem ahalinin oldukça mesrur ve mutlu olduğu da yine şiiirlerinden anlaşılmaktadır.

³⁰ Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâ'sı*, 221-222.

³¹ Ekinci, *Şeyhî Mehmed Efendi'nin Vekâyi'u'l-Fuzalâ Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli*, 3/625.

³² Arslan, *Mehmed Sirâceddîn-Mecma'i Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ*, 152.

³³ Arslan, *Mehmed Sirâceddîn-Mecma'i Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ*, 154.

Kaynaklarda kendisinden âlim, bilgin, derviş karakterli biri olarak söz edilen Mâhir hakkında verebileceğimiz bilgiler şuâra tezkirelerinin verdiği kısa cümlelerle sınırlıdır. Mâhir yaşadığı çağda yetişen birçok ünlü sanatçının gölgesinde kalmış ve fazla tanınmamıştır. Günümüz edebiyat tarihlerinde adına çok az rastlanmaktadır.

Şairin hakkında çok bilgiye sahip olamamızın nedenleri çok fazla eserinin bulunmaması ve yaşadığı süre içerisinde görevi gereği sürekli farklı bölgelerde yaşamış olmasındandır. Çocuklarının sayısını bilemiyoruz. Ancak divanın birçok yerinde “evlad u ıyâl” tabirini kullandığı için evli ve çocuk sahibi olduğunu tahmin ediyoruz. Birden fazla evladı olduğu dualarından ve padişaha olan isteklerinden anlaşılıyor. Yine divanın bir yerinde de otuz kişilik ailesinden söz etmesi kalabalık bir ailesi olduğu fikrini ortaya çıkarmaktadır:

*“Kâmil otuzdur ‘ıyâlüm devletüñde hû çeküp
Eylerüz hünkârıma vird-i du ‘â-yı bî-şumâr*

*Cümle evlād u ‘ıyāl ittibā‘ ile gedâyuz
Meskene mâlik olaydum bunda iderdüm qarār”³⁴*

Şairin divanında Mevlevî olabileceği hissini uyandıran şiirleri vardır.

*“Derdüñe mu ‘tād olaldan dilde yok şabr u qarār
‘Akıbet derviş olup giysem gerek bir şeb-külâh”³⁵*

Ayrıca şaire mevleviyet verildiğini ve Antep Mevlevihânesi’ne gömülü olduğunu biliyoruz.³⁶

Mâhir şiirlerinde çoğunlukla 17.yy’ın itikadi bozukluklarını, şeyhleri ve müritlerini çok sert ifadelerle eleştirir kendisinin doğrudan Allah’a bağlı olduğunu vurgular. Bu ve benzeri ifadelerden şairin oldukça cesur ve dilinin ne denli sert olduğu da anlaşılmaktadır.

³⁴ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 105.

³⁵ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 353.

³⁶ Arslan, *Mehmed Sirâceddîn-Mecma’i Şu’arâ ve Tezkire-i Üdebâ*, 90.

Her ne kadar İstanbul'a dönmeyi arzu edip şiirlerinde Sultan II. Mustafa'dan böyle bir arzusu olsa da son görev yeri Antep'te vefat etmiştir ve kabri orada bulunmaktadır.

Mâhir Abdullah, 12 Şa'bân/6 Ekim 1710 tarihinde doğuştan beri gelen nikriz hastalığından vefat etmiştir ve Antep Mevlevihânesi'ne gömülmüştür. Öldüğü zaman altmış üç yaşındadır.³⁷

2. EDEBİ ŞAHSİYETİ

17. yüzyıl divan şairlerinden Mâhir, Ganî-zâde Nâdirî, Azmî-zâde Hâletî, Şeyhülislâm Yahyâ, Cevrî, Riyâzî, Neşâtî, Nâbî gibi ustaların çağdaşdır. O; bu yüzyılda yetişen güçlü şairlerin gölgesinde kalmış ve pek fazla tanınmamıştır.

Mâhir Abdullah'ın *Safâyî, Sâlim, Belîğ, Vakayü'l-Fuzalâ, Tezkire-i Üdebâ* ve *Na'îlî Tuman* tezkirelerinde, hayatı ve edebi kişiliği hakkında bilgiler vardır. Şair hakkında en fazla bilgiyi *Tezkire-i Üdebâ* ve *Sâlim Tezkiresi* vermektedir. Diğer tezkirelerde verilen bilgiler birbirinin hemen hemen aynısıdır. Günümüz edebiyat tarihlerinde şairin adına çok fazla rastlanmamaktadır. Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi* isimli eserinde şairin adına yer vermiştir.³⁸ Halil İbrahim Yakar *Antepli Divan Şairleri* kitabında bir süre Antep'e hizmet ettiği için şairin hayatına yer vermiştir.³⁹

Şairin *Dîvan* ve *Teşekkürnâme* isimli iki eseri vardır.

Şairin iyi bir tahsil gördüğü, asıl adının Abdullah ve şair-i meşhur Alaaddin Efendi'nin akrabası olduğu, annesi Hacer terbiyesinde tahsil ve terbiye edilerek ilmiye sınıfına dâhil edildiği tezkirelerde belirtilmektedir.⁴⁰

Mâhir şiirlerinde görüldüğü kadarıyla hoş edalı, temiz söyleyişli bir şairdir. Zaman zaman dinî mısralar söylerse de bunlar yüzeysel ifadelerdir. Şair, özellikle

³⁷ Abdülkerim Abdülkadiroğlu, *İsmail Belîğ-Nuhbetü'l Âsâr li-zeyli Zübdeti'l-Eş'âr* (Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1985), 476.

³⁸ Agah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984), 310.

³⁹ Yakar, *Antepli Divan Şairleri*, 79.

⁴⁰ Arslan, *Mehmed Sirâceddîn-Mecma'i Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ*, 90.

maddi aşktan, dünya zevklerinden, beşerî arzulardan hoşlandığını açıkça belli etmektedir:

“*Sevmem o hūnī-meşrebi hañçeri ālı kan ola
Nūş ide nāz bādesin ‘āşıka bī-amān ola*”⁴¹

“*Ne āfet olduĝuñ mest-i vişālūñ olmayan bilmez
O keyfi böyle mecnūn-ı cemālūñ olmayan bilmez*”⁴²

“*Göñül murĝı ser-i zūlfinde dāĝ-ı hūn-ālūdı seyr eyle
Sifāl-i köhnede lāle idermiş bāĝbān peydā*”⁴³

Şairin şiirlerinde en fazla yer tutan Sultan Mustafa hayranlığıdır. Divanın hemen her yerinde bu faziletli padişaha övgüler dizmiş, ondan hürmetle bahsetmiştir:

“*Nām-ı pakūñ cān u dil zıkr itmede leyl ü nehār
Vaşfuñ eyler bülbülān-ı naĝme-kār-ı rüzgār*”⁴⁴

“*Merhabā ey pādişāh-ı dāver-i ins ü perī
Kāfiristānda okutduñ huṭbe-i Peyĝamberi*”⁴⁵

“*Ya ‘nī Sulṭān Mustafā-yı Kahramān-ı rüzgār
Bālin açmış gūyiyā Simurĝ-ı ‘Ankādur gelen*”⁴⁶

Şair, değişik nazım şekilleriyle Sultan Mustafa için şiirler yazmış; bu şiirlerinde duygularını zarif bir şekilde verebilmeyi başarmıştır. Kendisini taze şiiriyle mânâ âlemini aydınlatan bir padişah olarak gören Mâhir, fahriyelerinde hayli iddialıdır:

⁴¹ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 147.

⁴² Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 249.

⁴³ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 144.

⁴⁴ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 61.

⁴⁵ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 66.

⁴⁶ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 72.

“Şā‘irān-ı rüzgār ebyātuma dellāl olur
Gevher-i mazmūnuma Mirrīh ü Zühre Müşterī

Vasf-ı şāhenşāh-ı ğāzīde olan eş‘ārımı
Cān bulurdı diñlese anı Mesṭhūñ peykeri⁴⁷

Benüm gibi senā-ḥānı tururken bezm-i ‘irfānda
Cihān şā‘irleri hep seyr olur lü‘lü-i şehvāra

Benüm gibiler üstād u sühān-perverle nevresler
Beraber mi olur gelse miḥekk-i rāst- mi ‘yāra⁴⁸

Pey-rev olan ḥazret-i üstād-ı Bākīye benem
İsterem ḥünkārımızdan ben de bulam iştiḥār”⁴⁹

Kaside, gazel ve müseddes alanında usta olduğunu gördüğümüz Mâhir, gazellerinde daha güçlü ve liriktir. Divanında en fazla gazelleri yer tutmaktadır ve bu gazellerin sayısı 253’tür.

Mâhir divanında dinî unsurların çok fazla olmadığı belirtilmekle beraber şairin Hz. Muhammed’e ait güzel beyitler söylediğini de ifade etmeliyiz. Ayrıca diğer peygamberler, melekler, dinî şahsiyetleri de divan şiirindeki işleyişi içerisinde ele almıştır:

“Pādişah-ı ‘āleme ḥayır du‘ālar itdiler
Bu eṣerler vardı rūḥ-ı Hazret-i Peyğambere

Beni Yā‘kūb-veş beytü‘l-hazende iñleden her dem
Biri ihvān biri ol dilber-i Yūsūf-liḳāmuzdur”⁵⁰

⁴⁷ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 70.

⁴⁸ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 102.

⁴⁹ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 105.

⁵⁰ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 258.

Mâhir, kendisinden önceki divan şairlerinden etkilenmiştir. Bu şairler içerisinde en çok Zâtî ve XVI. yüzyılın büyük ustası Bâkî'den ilham almıştır. Ayrıca Mâhir'in XVI. yüzyılda yaşamış büyük şair Fuzûlî'den de etkilendiği birçok şiirinden anlaşılmaktadır:

*“Beni cāndan usandırdı cefādan yār usanmaz mı
Felekler yandı āhımdan muradım şem ‘ i yanmaz mı”*⁵¹

*“Cāndan usandı dāg-ı dirīne MĀHIRŪŃ
Terk-i hayāt iderdi n’ola neng-i du ‘ādan”*⁵²

Mâhir, dönem şairlerinin çoğunda görülen Arapça, Farsça kelime ve terkipleri çokça kullanmışsa da dili çağdaşlarına göre daha sadedir. Farsça terkipleri daha çok şiir başlıklarında kullanmıştır. Şiirlerinde Türkçenin dil zenginliğinden faydalanmak istemiş, bu nedenle deyim ve atasözlerini yaygın olarak kullanmıştır:

*“Yüzüm ağ alnum açuk gül gibi ma ‘lüm eṭvārum
Zemān-ı devletüñde şufremiz-mend-i dil-i ihvāna”*⁵³

*“Ne deñlü taş yürekli itdigüñ andan kıyāş eyle
‘Ayandur şüretā zann itme anı pālhengīdür”*⁵⁴

Mâhir'in şiir anlayışında yaşadığı devirde çokça görülen hikemî şiir anlayışı ve Sebki Hindî tarz oldukça fazla hissedilmektedir. Mâhir'in şiirlerinde bu anlayış ve tarzın yansıması olarak ıstırap ve elem geniş bir şekilde işlenmiştir. Kavramlar soyutlaştırılmış, mübalağa oldukça fazla kullanılmış ve gerçek anlamlar değiştirilerek süslü ifadelerle şiirlerin derinliği artırılmaya çalışılmıştır.⁵⁵

⁵¹ Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2020), 151.

⁵² Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 129.

⁵³ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 116.

⁵⁴ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 204.

⁵⁵ Ali Fuat Bilkan, “Sebki Hindî Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5/9 (2007), 359-388.

Aşağıda yer verilen örnekler şairin teşbih, telmih ve mübalağa sanatlarındaki başarısını göstermesi bakımından dikkate değerdir:

*“Dem döker şahrâ-yı sînem üzre turmaz dem-be-dem
Kerbelâ saqqâsı olmaz çeşm-i giryânum gibi*

*Şatdı iki gendüme Âdem riyâz-ı cenneti
Ben virirdüm dehr-i rûhsârına olan cev'e*

*Celâlî gibi biñ fitne kıopardı mülk-i hüsn içre
Şehâ yüz virmeseñ böyle hatt-ı ruhsâra olmaz mı”⁵⁶*

Şair bu ve benzeri edebî sanatların kullanımı ile şiirlerinde anlamı zenginleştirmeyi amaçlamıştır. Şiirlerinde kafiye meydana getirmek üzere Farsça, Arapça ve Türkçe kelimeler kullanan şair, kafiye çeşitlerinden tam, cinaslı ve yarım kafiye kullanmıştır. Gazellerinin büyük bir kısmında ek ve kelime şeklinde oluşturduğu rediflerinde şair, daha ziyade Türkçe kelimeler kullanmıştır. Kelime hazinesi zengin, düşüncelerini akıcı bir üslûpla anlatmayı başarabilmiştir. Kasidelerindeki sanatlı söyleyiş, diğer şiirlerinde özellikle gazellerinde akıcı bir Türkçeye dönüşür. Aşağıda Mâhir divanındaki nazım şekillerinden kısaca bahsedilecektir.

2.1. Kasideler

XVII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Mâhir, kasidelerinin özellikle methiye kısmında başarılı olmuş, II. Mustafa'yı öven kasidelerinde sanatlı bir dil kullanmıştır. Divanında; tevhid, münacat ve naat bulunmayan şairin 31 kasidesi bulunmaktadır. Sultan II. Mustafa için 18 kaside yazmıştır, Beşir Ağa'nın katli sebebiyle yazılan kaside de yine Sultan Mustafa övülmüştür. Diğer kasidelerini sırasıyla üç adet Sultan Ahmed Han'a, birer adet Sadrazam Süleyman Paşa'ya, Vezir-i Azam Düstûr Hüseyin Paşa'ya, Şeyhül'-islâm Ebû Said Feyzullah Efendi'ye, Şeyhül'-islâm Sâdık Mehmed Efendi'ye, Darü's-saâde Ali Ağa'ya (Müşâr Ali Ağa) sunmuştur.

⁵⁶ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 168.

Dört kasidede ise isim kullanmamıştır. Sultan Mustafa'yı övdüğü kasidesinin ilki 50 beyitten meydana gelmiştir:

“*Bi-ḥamdi ‘llāh cihān ḥandān u şādān oldığın gördük
Nesīm-i fetḥ u nuşret dehre pūyān oldığın gördük*”⁵⁷

Mezkûr kasidede bir savaş tasviri yapılmıştır ve şiir yine Sultan Mustafa'ya övgü ile sona erdirilmiştir:

“*Cihān ṭurduḳça taḥt u devleti olsun teraḳḳīde
Zemānında velī maḥsūdū'l-aḳrān olduğın gördük*”⁵⁸

İkinci kasidede rûzgâr redifi kullanılarak; II. Mustafa methedilmiş; 3. 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10,11. kasideler yine Sultan Mustafa için yazılmıştır. 12. kasîde ise *Müzeyyel Ebyât* başlığı taşır. Gazele mahlas beytinden sonra birkaç beyit ilâve edilirse buna *müzeyyel gazel*⁵⁹ denir. Kasidede müzeyyellik pek söz konusu olmamakla birlikte, başlıktan hareketle böyle değerlendirme yapılmış olmalıdır.

Şair, Sultan Ahmed Han için yazdığı kasidede de padişahı üstün nitelikleri ile anlatmıştır. Sultan Ahmed için yazılan bu kaside on beyittir ve padişah, bir gökyüzü cümbüşü içinde anlatılır.

Diğer 6 kaside ise diğer devlet ricali için yazılmıştır. Bunlardan Sadrazam Süleyman Paşa için yazılan kasidede Süleyman Paşa tarihteki birçok vezirle karşılaştırılmıştır:

“*Böyle bir Aşaf-ı Hâtem-menişüñ devrinde
Müḡtenem ola nevālınden anuñ bāy u gedā*”⁶⁰

⁵⁷ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 55.

⁵⁸ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 58.

⁵⁹ Haluk İpekten, “Gazel”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/440-442.

⁶⁰ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 117.

Yine Hüseyin Paşa için yazdığı kasidede:

*Vezîr-i şîr-i şalâbet Hüseyin Pâşâ kim
Hemîşe kûşîş ü efkârı kavî-i fetvâdur*⁶¹

Sözleriyle ona verdiği değeri göstermiştir. Diğerleri için de aynı övgü dolu sözleri kullanan şair belli ki bu kişilerden hayli ihsan görmüştür.

2.2. Gazeller

Mâhir, bu nazım şeklini oldukça rahat kullanan bir şairdir. Divanında 253 gazel yer almaktadır. Şairin gazellerinin 54 tanesi 5 beyitten fazladır. Bu 54 gazelin ise 15 tanesi *müzeyyel gazel* durumundadır. Eserde yer alan ilk gazel tasavvufî bir mahiyette olup 6 beyitten müteşekkildir. Bu gazelde şair, Allah’a ulaşmanın erdemlerinden bahsetmiştir.

*‘İbn-i vaqt ol gûşe-i fakr u fenâda MÂHİRÂ
‘Arif-i billâh ider dergâh-ı Hakkâ ilticâ*⁶²

İkinci gazelinde şair sevgilinin sitem ve cefasından dem vurur:

*‘Baña Yâ Râb neler itdi o şûh-ı bî amân peydâ
Gehî tîr-i sitem destinde geh cevri-i gümân peydâ*⁶³

Gazellerinin her biri birer lirizm örneği olan şair, etkili bir biçimde devrinin edebî anlayışını şiirlerinde dile getirmiştir. Gazellerin kiminde beşerî aşktan bahsederken kimisinde tasavvufa yer vererek eserine renk katmıştır:

*‘Tavâf-ı kûyuñ iderken gönül neler çekdi
Görürse Kâbe-i vaşluñ Hicâzdan kaluruz*⁶⁴

⁶¹ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 122.

⁶² Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 143.

⁶³ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 144.

⁶⁴ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 251.

*Lerze-nāk olsa da tābe-teb ile bir ‘āşık
Elden ey zāhidānuñ bāde-i ‘işret düşmez⁶⁵*

*‘Acep gülden mi yoḥsa ḥārdan mı dāduñ ey bülbül
Ki āteş urdı bāğa nāle vü feryāduñ ey bülbül⁶⁶*

*Yaḳaladuk ol vahşī gazālī ‘ākıbet Māḥir
Hemān düş üstüne fevt eyleme Şām u seḫerlerde’’⁶⁷*

2.3. Tarihler

Eski edebiyatımızda tarih, harfleri ebced hesabına göre bir hadisenin gerçekleştiği seneyi gösteren bir cümle veya bir beyit oluşturmaktır.

Māhir, divanında 14 tarih yazmıştır. Birinci tarih Sultan Mustafa Han'ın tahta çıkışına dairdir. II. Sultan Mustafa amcası, II. Ahmed'in vefatını öğrenince ailenin büyüğü olmasından dolayı doğrudan tahta oturmuştur. Tahta çıktığında otuz iki yaşındadır.⁶⁸ 20 beyitlik bu tarihte şair, II. Mustafa'nın tahta çıkışını büyük bir coşkuyla anlatmıştır. İkinci tarih ise yine Mustafa Han'ın şehzadesi Mahmud'un (I. Mahmud) doğumu için yazılmıştır. I. Mahmud, II. Mustafa'nın ilk oğludur. I. Mahmud şair, büyük bir bestekâr ve mühür hakkâkîdir. Saz eserlerinin notaları günümüze kadar gelmiştir. Şiirinde kullandığı “Sebkâtî” mahlası annesinin adıdır.⁶⁹ Üçüncü tarih yine II. Mustafa'nın şehzâdesi, Şehzâde Mehmed için yazılmıştır. Dördüncü tarih ise sultanın kızı, küçük yaşta ölen Hatice Sultan'ın vefatına düşürülmüştür. 5. ve 6. tarihler, merhum Sultan IV. Mehmed'in yaptırdığı mimari eserler münasebetiyle düşürülmüştür.

7. tarih şair Mezâkî Efendi'nin ölümü üzerine yazılmıştır. Şair, çağdaşı Mezâkî

⁶⁵ Kayhan, *Māhir Abdullah*, 252.

⁶⁶ Kayhan, *Māhir Abdullah*, 294.

⁶⁷ Kayhan, *Māhir Abdullah*, 346.

⁶⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1951, 4/555.

⁶⁹ Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1973), 3/555.

Efendi'nin ölümünden hayli müteessir olmuş; tarihinde cennette onunla sohbet etmek dileğinde bulunmuştur.

8 ve 9. tarihler yine Mâhir'in çağdaşı şairler Dıhkî ve Üftâde-zâde'nin ölümü için yazılmıştır. Mâhir onların ölümünden duyduğu teessürü lirik ifadelerle anlatmıştır.

10. tarih Şeyh Sa'id Efendi için yazılmıştır. 11. tarih Sultan Mustafa'nın Engürüs (Macaristan) fethi münasebetiyle düşülmüştür. Sultan bu seferden zaferle dönmenin mutluluğu yanında iki komutanını şehit vermenin acısıyla: "Tabur fethine muvaffak oldum, lâkin Şahin'imle, Mahmudum'dan ayrıldım."⁷⁰ diyerek üzüntüsünü dile getirmiştir. Tarih, Reisü'l Küttâb Râmî Paşa'nın Mısır'a gidiş sebebiyle düşülmüştür. 13. ve 14. tarihler Antep için düşülmüştür.

2.4. Kıt'alar

Divan edebiyatı nazım şekillerinden olan kıt'anın ilk iki mısrası birbiriyle kafiyeli olmayıp bu yönden kıt'a, matla' beyti olmayan küçük bir gazele benzer. Mâhir divanında 17 kıt'a yer almaktadır.

2.5. Rubâîler

Divan şiirinin bir başka nazım şekli de İran kaynaklı rubâîdir. Rubâî nazım ve tuyug gibi dört mısralı bir nazım şeklidir. Mâhir divanında beş rubâî yer almaktadır.

2.6. Muhammesler ve Tahmisler

Mâhir divanında iki muhammes bulunmaktadır. Muhammes beş mısralı kıt'alarla söylenen bir nazım şeklidir. Beşinci mısraları aynen tekrarlanan muhammeslere *muhammes-i mütekerrir* denir. Mâhir'in her iki muhammesi de mütekerrirdir. Tahmis, bir başka şahsın gazelinin her beytinin üzerine üçer mısra eklemek suretiyle oluşan bir nazım şeklidir. Mâhir de divanında Veysi'nin iki gazelini tahmis etmiştir. Aşağıda şairin *Tahmîs-i Ğazel-i Veysî 'Aleyhi'r Raḥme* başlığı ile Veysi'nin gazeline yaptığı tahmislerden birinin son bendi örnek olarak verilmiştir:

⁷⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1951, 4/560.

“Taḥmīs-i Ġazel-i Veysī ‘Aleyhi’r Raḥme

‘Arş-ı a ‘lāñi ‘abāduñ senüñ itdikde mig

‘Āsiyāb-ı sīneye MĀHİR gibi urduḳda tīg

Virilüp herkesin a ‘māline kaṭı ‘yarliĝ

Veysi-i ḥaste-i dile ḳudret-i nuṭḳ itme dirīĝ

Ol zemān kim ola dem-beste zebān-ı büleĝā”⁷¹

2.7. Müseddesler

Müseddes, her bendi altı mısradan oluşan nazım şeklidir. Bent sayısı 5-7 arasında değişir. 12 bentlik müseddesler de görülür. Öteki musammatlarda olduğu gibi müzdeviç ve mütekerir müseddesler de vardır. Mâhir’in eserinde müseddesler hayli zengin bir yer tutar. 21 müseddes bulunan eserde, müseddeslerin 20’si mütekerrirdir. Birinci müseddes isimlidir. II. III. IV. ve VI. müseddesler, Sultan Mustafa adına yazılmıştır. Bu şiirlerde hünkâr bütün üstün nitelikleri ile övülmüştür. V. müseddes şairin dertlerini anlattığı bir şikâyetnâmedir. Şair çektiği sıkıntıları şöyle dile getirmektedir:

“Kerem gelmez baña ol Bermekî dergāhdan ĝayrı

Ḳan ağlar dīde ḥālüm yok bilür Allāhdan ĝayrı”⁷²

Yine aynı şiirde zamandan şikâyetle derdini tevriyeli olarak şöyle anlatır:

“Ne cevr-i rüzgāra zerre deñlü ṭāḳatüm ḳaldı

Ne bezm-i ülfet-i yārān-ı dehre minnetüm ḳaldı”⁷³

⁷¹ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 427.

⁷² Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 438.

⁷³ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 439.

Yedi ve sekizinci müseddesler bahar tasvirinin yapıldığı şiirlerdir. Dokuz ve onuncu müseddesler, merhum Sultan IV. Mehmed'in ölümü üzerine yazılmıştır. Duyulan acı felekten şikâyet edilerek içli duygularla işlenmiştir. Bu müseddeslerin ilkinde yirmi bent kullanılmıştır. Müseddes nazım şekli en fazla on iki bentten oluşan bir şiirdir. Oysa, burada kural bozulmuş; yirmi bentlik bir müseddes yazılarak geleneğin dışına çıkmıştır:

*“Nār-ı hasretle vücūd-ı zārı büryān eyledüñ
Sūziş-i firķatde iki çeşmimi ķan eyledüñ”⁷⁴*

Yine aynı şiirin IV. bölümünde annesi Hacer Hanım'ın yanından ayrıldığından bahseden şair, bu ayrılığı hayli duygusal ifadelerle dile getirir:

*“Bunca demdür ben esir-i derd-i hicrān olmuşum
Vālide yanından cüdā giryān u nalān olmuşum”⁷⁵*

İkinci mersiye, yine Sultan Mehmed Han'a yazılmıştır. Bu şiir, çiçek ve bahar tasvirleriyle doludur:

*“Seher gülşende gördüm lāle ğamdan al ķan ağlar
Beneşşe boynun egmiş cismi içre üstühñ ağlar”⁷⁶*

2.8. Mu'aşşer

Mâhir Dîvân'ında bulunan tek mu'aşşer, müsemmen başlığı altında verilmiştir. Onar mısradan oluştuğu için mu'aşşer olarak belirlenmiştir.

2.9. Terkib-i bent

Bentlerle kurulan bir musammat olan terkib-i bent, divan edebiyatı nazım şekillerindedir. Edebiyatımızda çok kullanılan terkib-i bent, naat ve münacat gibi dinî konuların yanında, mersiye, methiye, hiciv, hayattan zevk alma gibi konularda da

⁷⁴ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 449.

⁷⁵ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 450.

⁷⁶ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 455.

yazılmıştır. Mâhir divanında beş bentlik Sultan Mustafa için yazılmış bir terki-i bent bulunmaktadır.

2.10. Matla' ve Beyitler

Matla, aralarında vezin birliği olan ilkinde sadr, ikincisine de acûz denilen iki mısradan oluşan beytin iki mısrası birbiriyle kafiyeli olanlarına denir.⁷⁷ Mâhir divanında on beş matla bulunmaktadır:

*“Bezme gelmişdi o meh bir gice mestâne gibi
Yandı yakıldı gönül şem‘ine pervâne gibi”*⁷⁸

2.11. Mesnevîler

Divan şiirinde, her beytinin dizeleri kendi arasında uyaklı nazım biçimine ve bu biçimde kaleme alınmış eserlere mesnevî denir. Beyitlerin anlamları kendi içinde tamamlanır ve bu beyitler arasında konu birliği vardır. Her beytin ayrı ayrı kafiyelenmesi sebebiyle yazma kolaylığının sağlanması mesnevîlerin çok değişik konularda yazılmalarına imkân tanımıştır.

Mâhir beyit sayısı 5-25 olan beş mesnevi yazmıştır. Bu şiirlerde de yine Sultan Mustafa övülmüştür. Bu mesnevîlerin hiçbirinde klâsik tertibe uyulmamıştır.

⁷⁷ Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri* (Ankara: Birlik Yayınları, 1985), 11.

⁷⁸ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 485.

3. ESERLERİ

Araştırmalar sonucu ve kaynaklarda verilen bilgilerin değerlendirilmesi ile Mâhir'in *Divan* ve *Teşekkür-nâme* isimli iki eserine ulaşılmıştır.

3.1. *Dîvân*

Mâhir divanında 31 kaside, 253 gazel, 14 tarih, 17 kıt'a, 5 rubâ'î, 2 muhammes, 21 müseddes, 2 tahmis, 1 mu'aşşer, 1 terkib-i bend, 15 matla', 3 beyit, 5 mesnevi bulunmaktadır. Genellikle şairlerinde Sultan II. Mustafa'yı övmüş ve ondan sevgi hürmetle bahsetmiştir.

Mâhir, devrinin şairlerinin pek çoğunda görülen Arapça, Farsça terkip ve kelimelerini çokça kullanmıştır. Farsça terkipleri daha çok şiir başlıklarında kullanmıştır.

3.2. *Teşekkür-nâme*

Teşekkür-nâme Mâhir Abdullah divanının içerisinde bulunan bağımsız bir eserdir. Şairin Sultan II. Mustafa'nın tahta geçmesiyle birlikte hem duyduğu sevinci anlattığı hem de padişaha isteklerini, dileklerini iletmiş bir eserdir.

Teşekkür-nâme, müseddes nazım şekli ile yazılmıştır ve otuz bentten müteşekkildir. Müseddes nazım şekli, 5-12 bentten oluşan bir nazım şeklidir. Şair bu eserinde normal ölçülerin dışına çıkarak uzun bir şiir oluşturmuştur. Divan şiirinde şekil özellikleri denildiği zaman akla ilk gelen şey vezindir. Bu eserde şair "fa'ilâtün fa'ilâtün fa'iltâtün fâ'ilün" kalıbını kullanmıştır. Şairin vezin konusunda oldukça başarılı olduğu dikkat çekmektedir.

Bu eserde Mâhir Abdullah, Sultan II. Mustafa'nın tahta geçmesiyle birlikte yaşadığı mutluluğu ve hissettiklerini dile getirir. Padişahın tahta oturmasıyla gayrimüslim ülkelerin kralları ve halklarının büyük bir korku ve endişe duyduğunu, Müslüman halkın ise tamamıyla güven ve saadet içerisinde olduğundan bahseder:

“*Hamdüli ’llāh bulmada revnaķ zemīn ü āsmān
 Yümn-ile kıldı cülūs ol pādişāh-ı ins ü cān
 Müstecāb oldu du ’ā-yı bende-gān-ı nātüivān
 Bir yire geldi yine üç ḥasret-i devr-i zemān
 Pādişāh-ı rub ’ı meskūn ḥazret-i şāhib-ķırān
 Ya ’nī Sultān Muştafā-yı mültecā-yı ins ü cān*”⁷⁹

Devletin uzun zamandan beri sıkıntılar çektiği fakat padişahın gelişiyle bu sıkıntıların bir anda dağıldığı, halkın ve Mâhir ailesinin padişahın saltanatının daim olması için sürekli dualar ettiği yine *Teşekkür-nâme*’de konu edilmiştir.

Şair, padişahın tahta oturmasıyla isteklerinin ve arzularının gerçekleştiğinden, uzunca zaman çektiği sıkıntı ve kederlerin artık yerini mutluluklara bıraktığından bahsetmektedir. Mübalağa sanatının yoğun bir şekilde hissedildiği bu anlatımlarda şair, Sultan Mustafa’nın padişah olmasına insanların dışında perilerin dahi mutlu olduğunu söylemektedir:

“*Haķ bilür pīr ü civān ins ü perī mesrūrdur
 Şaḥş-ı ğam erbāb-ı isti ’dāddan mehcūrdur
 Şīşe-i ālām ise bezm -i şafādan dūrdur
 Şarkdan tā ğarba dek ğüyā ki ’ālem nūrdur
 Şer ’-i pāk-i Aḥmed-i Muḥtār buldı zīb ü fer
 Ḥazret-i ḥünkār-ı nīġū-kār kıldı mu ’teber*”⁸⁰

Artık kıskananlar ve haset edenlerin tarumar olduğunu, sultanı seven ve onun başarısını isteyenlerin muzaffer olacağını, memleketteki her şeyin bayram ettiğini, bahçelerin gül dolduğunu, bahar mevsimindeki gibi bahçelerin, ağaçların yemyeşil olduğunu oldukça sanatlı bir dil ile anlatır.

Şair, eserin son kısımlarında ise artık padişahın isteklerini dile getirir. Pek çok sıkıntı çektiğini ama artık padişah sayesinde bu sıkıntıların yok olup gideceği

⁷⁹ Mahir Abdullah Efendi, *Divan-ı Mâhir Abdullah Efendi* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Lala İsmail), 35^a.

⁸⁰ Mahir Abdullah Efendi, *Divan-ı Mâhir Abdullah Efendi* (Lala İsmail), 35^b.

düşüncesini taşır. Daima evlatları ve kendisinin padişaha kıyamete kadar duacı olacağından bahseder.

Eserin bütününde şair kendisini hep acı ve çile çekmiş bir şekilde ifade eder, padişahın ise bu dertleri bitirmesini istediğini belirten bir görüntü ortaya koyar. Elbette bunu divan şairine yaraşır biçimde sanatlı bir söyleyişle dile getirir:

“*Vaḳti geldi ‘arz-ı ḫālūñ ey dil-i şūrīde-ḫāl*
Zümre-i nādānā ḫayfā vāfir oldūñ pāymāl
Cism-i zārın pūte-i hicrānda itmişdūñ helāl
Ölmeden gösterdi bu vaḳti Cenāb-ı Zü’l-celāl
‘Ömrin manzūr_ola ey pādişāh-ı kām-kār
‘Arzūḫāl-i Māḫir- i şūrīde ḫāl ü bī-ḫarār”⁸¹

Şairin Türkçeye olduğu kadar Arapça ve Farsçaya da hâkim olduğu dikkat çekmektedir. Bu kelimeleri Türkçe dil yapısına uygun olarak kullanmış, ahengi tamamlamak için birçok kez asonans ve aliterasyonlardan faydalanmıştır.

Bu metin *Mâhir Abdullah Divanı* içerisinde yer almaktadır ve Hasibe Kayhan’ın *Mâhir Abdullah (Hayatı, Eseri, Edebî Kişiliği ve Dîvanı’nın Tenkidli Metni)* doktora tezinde günümüz harflerine aktarılmıştır. Ancak okuma hatalarından dolayı eserin orijinal nüshasından hareketle metin yeniden kurulmuş ve dil içi çevirisi ile tarafımızdan seminer çalışması olarak hazırlanmıştır.⁸²

⁸¹ Mahir Abdullah Efendi, *Divan-ı Mâhir Abdullah Efendi* (Lala İsmail), 37^b.

⁸² Gökhan Böge, *Mâhir Abdullah’ın Teşekkür-nâme İsimli Eserinin Tahlili ve Edebî İncelemesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Semineri, 2023).

İKİNCİ BÖLÜM

MÂHİR ABDULLAH DÎVÂN'INDA DİNÎ VE TASAVVUFÎ MUHTEVÂ

1. Din

Divân edebiyatının temelini oluşturan İslamiyet Mâhir Abdullah'ın eserinde önemli bir yer teşkil eder. Mâhir, *Divân*'ında dinî öğeleri kullanmış şiiirlerinde dinî itikadî öğelere yer vermiştir. “İtikad; iman esasları ve buna ilişkin tasdik, inkâr, küfür gibi hususların detaylı bir biçimde tartışılmasını sağlayan hüküm ve prensiplerdir.”⁸³

Divân'da yer alan dinî ve itikadî konular amentü esaslarına göre Allah, Melekler, Kitaplar, Peygamberler, Ahiret olarak beş başlıkta incelenmiştir:

1.1. Allah

“Esmâ-i Hüsnâ” Allahu Tealâ'nın en güzel isimleri için kullanılan bir kavramdır. Divan edebiyatında şairler Esmâ-i Hüsnâ'ya karşı daha ilgili davranmışlar ve bu konuda güzel eserler oluşturmuşlardır. Bıçakçızade İsmail Hakkı, İbni İsa-yı Saruhâni, İbrahim Cûdî ve Şeyh oğlu Mustafa bunlardan bazılarıdır.⁸⁴

Mâhir divanının birçok yerinde Allah'ın adını anmakta, ona yalvarmakta, kendisi ve sevdikleri için dualar etmektedir. *Divan*'da, Allah'ın şu isim ve sıfatları geçmektedir:

Allah, Cebbâr, Hâlik, Hakk, Hayy, Hudâ, Gaffâr, İlâh, Kâdir, Kahhâr, Kayyûm, Kerîm, Lâyezâl, Mennân, Mevlâ, Mu'în, Rabb, Rahmân, Rahîm, Rezzâk, Subhân, Yezdân.

Allah'ın yukarıda saydığımız isim ve sıfatları şiiirlerdeki tekrarlar ve tamlamalarla beraber değerlendirildiğinde, Mâhir'in eserinde Allah'ın adını çokça andığı görülür.

⁸³ İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010).

⁸⁴ Abdülhakim Koçin, *Türk edebiyatında münâcât* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 51.

Allah, kâinatı yaratan ve yaşatan tüm canlı ve cansız varlıklardan farklı olan yaratıcının isimlerindedir. *Allah* ismi şerifi en yüce olarak diğer tüm isimleri içerisinde bulundurmaktadır. *Allah*, kendisini doksan dokuz güzel adıyla bildirmiş ve kullarından kendisini tanımalarını istemiştir. Mâhir, bütün âlemin *Allah* dediğini onu seyredenlerin büyüklüğünü kabul edip ona hürmet ettiğini ifade eder:

“*Şanki Allāh-ı Te`ālā didi cümle `ālem
Seyr idenler bu kadar şevket ile iclāli*”⁸⁵

Hudâ, hayır ve mutluluk verip yol gösteren, ulaşılabilecek hedefe rehberlik eden manasına gelir. Aşağıda yer verilen beyitte Mâhir, ettiği dualara karşılık yaralı gönlünün Allah tarafından iyileştirilmesi için dua eder:

“*İtdigüm Hakkā du`ā bār-ı Hudā şāhiddür
Dil-i mecrūhına lutfunla kıya dermāni*”⁸⁶

Cebbâr ismi dilediğini yapan ve yaptıran demektir. Kırılanları onaran, noksanlıkları tamamlayan, dilediklerini yaptırmak için muktedir olan anlamına gelir. Mâhir Abdullah aşağıdaki beytinde feleğe zerre kadar minneti olmadığını dolayısıyla bütün dileklerini *Cebbâr* isminden beklediğini ifade etmektedir:

“*Yok minnetimiz zerre kadar çarh-ı felekden
Aklı olanun şimdi o Cebbāra gelür mi*”⁸⁷

Subhân, her türlü kusurdan, acizlikten, eksiklikten uzak demektir. Allah'ın zatında, sıfatlarında ve fiillerinde bütün kusurlardan ve noksanlıklardan uzak olduğunu ifade eder. Mâhir, *Subhân* olan Allah'a gece gündüz dualar ederek onda Sultan Mustafa'yı daima korumasını dilemektedir:

“*Cenāb-ı Hakk şehinşāh-ı cihāni hıfz ide dā`im
Du`āmuz rüz u şeb budur der-i meftūh-ı Subhāna*”⁸⁸

⁸⁵ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 112.

⁸⁶ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 93.

⁸⁷ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 86.

⁸⁸ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 116.

Gaffâr, bağışlayıcı ve mağfiret eden anlamına gelir. Allah'ın af dileyenleri affetmesi, ayıpları gizli tutması ve tövbe edenleri bağışlaması gibi hikmetlerini belirtir. Mâhir aşağıdaki beytinde, aşık bülbül dünyada nasıl hoş ve güzel sesle ötüyorsa kendisi de tıpkı bülbül gibi padişahın Allah'ın lütuf ve ihsanlarına kavuşması için dua etmektedir:

“Nitekim bülbül-i şeydâ cihânda nağmeler eyler
Ola hünkârımız mazhar-ı ‘aâtâr lutf-ı Gaffâra”⁸⁹

Mennân, kullarına hadsiz hesapsız nimetler veren, sınırsız iyilik ve ihsanda bulunan anlamındadır. Mâhir, kitabım ve kalemim elimde diyerek Allah'ın ona verdiği ilim için şükreder. Nifaktan cahillerin kötü davranışlarından uzak olduğunu, Allah'ın ona verdiği ilimle hayırlı işler üzerinde olduğunu belirtir:

“Nifāk u cehlile faşl u mesârı da degül kârım
Kitâb u hâme elde dilde hamd ü şükr-i Mennâna”⁹⁰

Latîf; nazik ve yumuşak davranan, yumuşaklıkla muamele eden fiillerini rıfk ile gerçekleştiren, kullarına iyilik ve merhamet eden, yaratılmışların ihtiyacını en ince noktasına kadar bilip sezilmez yollarla karşılayan, zatı duyularla algılanamayan, en gizli ve ince hususları dahi bilen anlamlarına gelir. Mâhir; baharın geldiğini, bülbüllerin öttüğünü Allah'ın Latîf ismi ile ilişkilendirerek ifade eder:

“Bahâr irdi şabâ âfağa neşr-i bû ider şimdi
Latîf ismin bu demde eylesün vird-i zebân bülbül”⁹¹

Lâyezâl varlığının sonu olmayan, her şeyi hikmetle yapan manasında Allah'ın sıfatlarındandır. Aşağıda yer verilen beyitte dinî ve tasavvufî görüşleriyle yaşadığı devirde dikkat çeken isimlerden biri olan ve aynı zamanda Şah Cihan'ın büyük oğlu olan Dâra⁹² ve İslam tarihinde daha çok efsanevî şahsiyetiyle tanınan Makedonya kralı

⁸⁹ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 102.

⁹⁰ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 116.

⁹¹ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 292.

⁹² Naimur Rahman Farooqı, “Dârâ Şükûh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/483-484.

İskender⁹³ gibi nice şöhret sahibi hükümdarlar Allah'ın sonsuzluk dergahının kapısında aciz bir dilenci olarak tavsif edilerek her birinin yok olup gittiği ifade edilmiştir:

“Nice Dārā vü İskender nice şāhān-ı nām-aver
Cenāb-ı Lāyezālūñ dergehinde bir gedādur hep”⁹⁴

Daha da arttırabileceğimiz bu türden örneklerde Mâhir, tevhid inancını benimsemiş İslâm dinine uygun bir Allah inancına sahiptir. Onun inancı benzersiz ve tek olan, hiçbir şey yokken bütün kâinatı yaratan, rahmeti sonsuz, her şeyi bilen, ol dediğinde her şeyi olduran Allah inancıdır. Şair, Allah'ın isim ve sıfatlarına yer verdiği beyitlerinde Allah'ın isim ve sıfatlarının özellikleri ile beyitler arasında muhteva ilişkisi kurarak sanatlı ve şairane bir söyleyiş oluşturmuştur.

1.2. Melekler

Duyularla algılanamayan, çeşitli suretlere girebilen varlıklar olarak kabul edilen melekler, insanlar ve cinlerden farklı olarak nurdan yaratılmışlardır. Melek inancı, *Kur'an'ı Kerim*'de⁹⁵ ve sahih hadis kaynaklarında⁹⁶ İslam inanç esasları arasında sayılmaktadır. Hz. Âdem yaratılmadan önce onların var oldukları ve Allah'ın hitabını işitip onunla konuştukları *Kur'an'ı Kerim*'in verdiği bilgiler arasındadır.⁹⁷

Meleklerin *Kur'an'ı Kerim*'de Allah'ın izniyle yeryüzüne inebildikleri ve insanların dualarına Allah'ın iradesiyle icabet edebildikleri anlatılmaktadır.⁹⁸ Mâhir de bu özelliği beyitlerinde çokça kullanmıştır.

Divan şiirindeki sevgili her daim uzun saçlı ve güzeldir. Mâhir de burada sözü, sevgilinin saç gibi uzatmamayı seçmektedir. Şiirlerinin tamamında olduğu gibi örnek

⁹³ Mahmut Kaya, “İskender”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/555-557.

⁹⁴ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 160.

⁹⁵ Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kur'an'ı Kerim Meali-Bakara 285-286* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 58.

⁹⁶ Abdullah Feyzi Kocaer, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih* (Konya: Hüner Yayınevi, 2008), 1/34; Abdullah Feyzi Kocaer, *Sahih-i Müslim Muhtasarı* (Konya: Hüner Yayınevi, 2005), 1/68.

⁹⁷ Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kur'an'ı Kerim Meali-Bakara 30* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 7.

⁹⁸ Altuntaş - Şahin, *Kur'an'ı Kerim Meali-Mearic 1-4*, 643.

beyitte de kendi sözünü ve ettiği duaları makbul ve üstün gören Mâhir, meleklerin dualarına âmin demek için geldiğini ifade etmektedir:

*“Yeter Mâhir uzatma zülf-i cānān gibi güftarı
Du’āya başla âmine gürūh-ı kudsiyān geldi”*⁹⁹

Mâhir meleklerden bahsederken çoğunlukla *kudsiyān* ifadesini kullanır. Aşağıdaki beytinde “Ey âlemin padişahı, senin temiz ismini melekler dokuz felek levhasına yazdılar.” diyerek padişahı yüceltmektedir:

*“Nām-ı pākūñ seniñ ey dāver-i ‘ālem böyle
Kudsiyān levha-i nüh-çarha iderler imlā”*¹⁰⁰

Kudsiyān ifadesine benzer birkaç beyitte *melâ’ik* kavramı kullanılır ki bu kavram da tüm melekleri kapsamaktadır. Mâhir tüm meleklerin seyredip gönülden şevkle benzersiz ve eşsiz yaratanın kim olduğunu Hakk’a sorduğunu ifade eder:

*“Seyr idüp hayl-ı melâ’ik şordular şadr-ı şevk ile
Kimdür icād eyleyen Hağka latif ü bî-bedel”*¹⁰¹

Divanda meleklerin isimleri doğrudan kullanılmamakla beraber Cebrail (‘as) ‘*Rûhu’l emîn*’ sıfatıyla yer verilmiştir.¹⁰² Mâhir, Allah’ın nurunun gölgesi Sultan Mustafa’nın uzun ömürlü olması için dua eder. Ettiği dualara *Rûhu’l Emîn* (Cebrail as)’in de el kaldırdığını yani “âmin” dediğini belirtir:

*“Sāye-i nūr-ı Hudā’dur Hağ mu’ammer eylesün
Bu du’āya şıdğ ile ruhu’l emîn kaldırdı el”*¹⁰³

Mâhir aşağıda yer verilen beytinde yine mübalağalı bir dille padişahı ve onun sahip olduğu nimetleri över. Rıdvan meleği eğer Sultan Mustafa’nın gönül çekici

⁹⁹ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 65.

¹⁰⁰ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 119.

¹⁰¹ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 120.

¹⁰² Hülya Alper, “Rûhulemîn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/216.

¹⁰³ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 405.

sarayını görmeye gelirse Allah'a bu sarayın padişaha ne kadar layık olduğunu anlatacağını söyler:

“*Gelse Rıdvān seyrine işbu serāy-ı dil-keşüñ
Dirdi Haḫka pādişāh-ı ‘āleme lāyık maḫal*”¹⁰⁴

Mâhir Dîvani'nda melek kavramına İslâm inanç esasları dahilinde yer verilmiştir. Meleklerin Allah'a itaat konusundaki üstün özellikleri, gökyüzünde bulunmaları, bazen yeryüzüne inmeleri, dualara iştirak etmeleri şeklinde olmuştur.

1.3. Kitaplar

Mâhir Dîvani'nda dört büyük kitaptan sadece *Kur'an'ı Kerim*'e yer verilmiştir. Özellikle *Mâhir*, Sultan Mustafa'nın *Kur'an* ve peygamber hürmetine tehlikelerden korunması için Allah'a dua etmektedir:

“*Hudā hıfz eyleye anı ḫatardan
Be-ḫaḫk-ı enbiyā vü sırr-ı Kur'an*”¹⁰⁵

Mâhir Kur'an'ı Kerim'den bahsederken ayrıca ayetlerin sultanın pek çok isteğine karşılık müjdeler verdiğini de belirtir:

“*Muḫāṭab oldı naşş-ı āyet-i Kur'an aña sāl
Hezārān müjdeler ḫünkāra buldı cām-ı maḫşūdı*”¹⁰⁶

Mâhir Divanı'nda çok fazla ayete rastlamamaktayız. Üç yerde lafzi olarak ayet iktibası yapılmıştır, aynı zamanda birkaç yerde sure isimlerine yer verilmiştir. Genel olarak sure isimleriyle konular *Kur'an'ı Kerim*'e bağlanmaktadır. Sultan Mustafa'nın fetih ve zaferlerini anlatırken Fetih Suresi'ne değinir. Üç yerde bu şekilde *fetehna* veya *sure-i fetih* isimleri geçmektedir:

¹⁰⁴ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 405.

¹⁰⁵ Kaya, “İskender”, 22/397.

¹⁰⁶ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 94.

“Eyleyüp ta’zîm önüñce Hırka-i Peyğamberi
Muktezâ-yı âyet-i **innâ-fetahnâ**’dur gelen”¹⁰⁷

Osmanlı Devleti’nde din adamları ve ulema vasıtasıyla savaş zamanlarında savaşın kâfirlere karşı ve Allah için olduğu düşüncesi asker ve toplum zihnine işlenmiştir. Bu doğrultuda din adamlarına birleştirici ve motive edici görev yüklenmiştir. Hatta bu konuda cami, mescit, tekkelerde bulunan alim, ulema ve şeyhlere ordu için hayırlı duaların okuması konusunda vazife verilmiştir.¹⁰⁸ Bu sayede askerin maneviyatının artması, kendini iyi hissetmesi ve özgüvenli bir şekilde savaşması amaçlanmıştır. Ordunun muzaffer olması için okunulan surelerin başında Fetih ve Âyete’l-kürsî gelmiştir. Bu sureler dışında 70.000 kere kelime-i tevhid ve 1001 kere de salât-ı münciye duası hem halk hem de çeşitli görevliler tarafından okunmuştur. Mâhir, Saf Suresi’nde geçen aynı zamanda tarih boyunca savaşlarda mü’min askerlerin morallerini ve savaş heyecanlarını artırıcı bir ifade olarak sık sık tekrarlanan “Nasrummina’llâh” ayetinden iktibas yaparak Sultan Mustafa ve ordusunun her fetih ve savaşta Allah’ın yardımını istediğini söyler:

“Nitekim **Âyet-i Naşrunmina’llâh** okunur **Yâ Rab**
Ola fetih ü zafer her dem iki peyk-i sebük-bârı”¹⁰⁹

Hiz. Musa’nın bir gün Tûr Dağı çevresinde bir ateş görüp kavminden ayrılıp oraya doğru gittiği Allahu Teala’nın Hiz. Musa’ya “Ey Mûsâ! Bil ki ben bütün âlemlerin rabbi olan Allah’ım” diye seslendiği rivayet edilir. Hiz. Musa’nın Allah’ı görme isteğine “Sen beni göremezsin (*len terânî*), fakat şu dağa bak, eğer yerinde durabilirse beni görürsün”¹¹⁰ diyerek dağın paramparça olması sonucu Hiz. Musa’nın kendinden geçtiği aktarılır. Çünkü bu dünyada hiçbir beşerin buna gücü yoktur sadece *Ru’yetullah* Hiz. Muhammed’e bir müjde olarak verilmiştir.¹¹¹ Araf Suresi’ndeki “*Len Terânî*” sen beni göremezsin ayeti divan şiirinde daha çok teşbih unsuru olarak kullanılır. Sevgilinin aşığa kendini göstermemesi bu ifadeyle simgelenir. Şairlerin

¹⁰⁷ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 72.

¹⁰⁸ Burak Kocaoğlu, “Osmanlı Ordusu’nda Maneviyatı Yükseltici Bazı Ritüeller”, *Tarih Okulu Dergisi* XLVI (Haziran 2020), 1475.

¹⁰⁹ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 81.

¹¹⁰ Altuntaş - Şahin, *Kur’an’ı Kerim Meali- A’raf Suresi-143*, 181.

¹¹¹ Veysel Güllüce, “Hz. Musa’da İlahi Aşk”, *Ekev Akademi Dergisi* 30 (2007), 79.

üstünlüklerini gösterme çabaları ve ulaşılması zor, imkânsız istemeleri gibi durumlarda da “*Len Terâni*” ifadesini kullanmışlardır.¹¹² Mâhir aşağıdaki beytinde hikmet potasında kalbini eritip gerçeği idrak edenlerin Allah’ın “*Len terâni*” sırrını dikkatle dinlediğini, âdeta bu sırrı kulağına küpe ettiğini ifade eder:

“*Püte-i hikmet idenler kalbini fehm eyleyüp
Len-terâni sırrına güşına eyler güş-dâr*”¹¹³

Mâhir, aşağıdaki iki beyitte Sultan Mustafa’nın kahramanlığını ve başarısını görünce feleklerin ve meleklerin bile Fetih Suresi okuyarak hem hünkara hem Osmanlı Hanedanı’na dualar ettiğini ifade eder:

“*Felekler de melekler de Süre-i Fethi okur ol dem
Mişâl-i Qahrâman görünce sell-i seyf-i hünkârî*”¹¹⁴

*Felekler de melekler süre-i Fethi kırâ’atda
Du’â eylerse n’ola Hânedân-ı Âl-i ‘Oşmâna*”¹¹⁵

Mâhir burada döneminde âlim, hoca gibi görünen aslında kalbinde okuduğu ayetlerin ve duaların tesiri olmayan kişileri eleştirir. Yalan ve hileleriyle halkı kandıran sadece bir Fatıha okuyarak kendini hoca sananları kinayeli bir dil ile eleştirir:

“*Esdi şavurdu halka-i ayla firîbde
Bir fâtihayla şavdu yalandı du’âları*”¹¹⁶

1.4. Peygamberler

Peygamber kelimesi Farsça olup sözlükte “haber getiren” demektir.¹¹⁷ Peygamberler Allah’tan aldıkları emirleri insanlara bildirmekle görevlidirler. *Mâhir*

¹¹² İskender Pala, “Len Terâni”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/138.

¹¹³ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 104.

¹¹⁴ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 77.

¹¹⁵ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 83.

¹¹⁶ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 383.

¹¹⁷ Mehmet Kanar, *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük* (İstanbul: Say Yayınları, 2016), 366.

Divanı'nda peygamber dışında *enbiyâ*, *resûl*, *nebî* gibi farklı kavramlar da kullanılmıştır.

Mâhir Divanı'nda; *Âdem*, *Nûh*, *İbrâhim*, *Yakûb*, *Yûsuf*, *Hızır*, *Süleymân*, *Îsâ* ve *Muhammed* olmak üzere toplam 8 peygamber adıyla zikredilmiştir. Bunlar arasında en fazla ismi anılan peygamber Hz. Yusuf'tur.

1.4.1. Hz. Âdem

Hz. Âdem ilk peygamber ve yaratılmış ilk insandır. Cennette tüm melekler Allah'ın emriyle Âdem'e secde etmiş sadece şeytan karşı gelmiştir. Hz. Âdem eşi Hz. Havva ile bir süre cennette kaldıktan sonra Allah'ın yasak kıldığı ağaçtan yemeleri üzerine cennetten çıkarılıp dünyaya gönderilmiştir.¹¹⁸ Yasak olan bu maddenin mahiyeti ile ilgili farklı yorumlar vardır. Buğday cinsi bir madde veya meyve olabileceği kanaati ağır basmaktadır.¹¹⁹ Hz. Adem'in bu eyleminden sonra cennetten çıkarılması ve dünyaya gönderilmesi olayına Mâhir, Âdem iki arpaya cenneti sattı ben ise cenneti senin yanağının beninin arpasına verirdim diyerek maddi şeylerden daha çok sevgilinin yüzünün bir parçasına cenneti vereceğini dile getirir:

“Şatdı iki gendüme Âdem riyâz-ı cenneti
Ben virirdüm dehr-i rûhsârına olan ceve”¹²⁰

1.4.2. Hz. Nuh

Hz. Nuh da *Kur'an-ı Kerîm*'de ismi çokça geçen ve *ülû'l-azm* olarak isimlendirilen beş büyük peygamberden biridir. Rivayete göre insanlar Hz. Nuh'a kadar tevhit inancıyla yaşamış, putperestlik ilk defa Nuh'un kavmiyle ortaya çıkmıştır.

¹¹⁸ Süleyman Hayri Bolay, “Âdem”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/358-363.

¹¹⁹ Ferruh Kahraman, “Bir Tefsîr-Kelâm Problemi: Hz. Âdem'in Yasak Ağaca Yaklaşması”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/27 (2013), 199.

¹²⁰ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 335.

Hz. Nuh, kavmini putperestlikten uzaklaştırıp tevhit inancına döndürmek için gönderilmiştir.¹²¹ Hz. Nuh uzun yıllar kavmini bu yanlış inançlardan döndürmek için uğraşmış fakat başarılı olamamıştır. Kavmi Nuh'a kötü muamelede bulunmuş onu yalancılıkla itham etmiştir. Nuh kavminin kötü muamelesiyle karşılaşmış kendi aile bireyleri tarafından kabul görmemiştir. Bu durum karşısında çaresiz kalan Hz. Nuh müşrik kavminin helaki için Allah'a dua etmiştir. Allah, ona bir gemi yapmasını ve her hayvandan ikişer çifti ve inananları bindirmesini; gökten yağmur ve yerden su çıkarak müşrik kavmin tufanla helak edileceğini bildirmiştir. Hz. Nuh da inananlarla birlikte gemiyi yapmaya başlamıştır.¹²² Hz. Nuh gemiyi tamamladığında tüm inananlar binmiş fakat oğlu ve eşi Nuh'a inanmamış ve gemiye binmemişlerdir.¹²³ Allah'ın emriyle tufan başladığında inananlar hariç kimse kurtulamamıştır. Aşağıdaki beyitte Mâhir, Hz. Nuh'un uzun yıllar kavmiyle mücadelesinden sonra yalnızca Allah'a inananlarla birlikte kurtulmasına atıfta bulunarak, Nuh'un yaşadığı sıkıntıları kendi hayatının çilelerine benzetir. Fakat nasıl ki Hz. Nuh Allah'ın lütfuna mazhar olup sıkıntılarından kurtulduysa kendisinin de bunu temenni ettiğini belirtir:

*“Dümen-bārī fütaydum Nūh gibi anı bileydüm
Ne ğam yirdüm ki mazhar olur idüm lutf-ı Yezdāna”*¹²⁴

1.4.3. Hz. İbrâhim

Hz. İbrâhim, *Kur'an-ı Kerim*'de kendisinden en çok söz edilen *ülü'l-azm* peygamberlerden biridir. *Ülü'l-azm* peygamberler çeşitli özellikleri ve rivayetlerle Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed olmak üzere beş peygamber

¹²¹ Ömer Faruk Harman, “Nūh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/224-227.

¹²² Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü* (İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2008), 554.

¹²³ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2018), 317.

¹²⁴ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 107.

olarak kabul edilir.¹²⁵ İnsanların putperestliği büyük bir çoğunlukla kabul ettiği bir toplumda Nemrut zamanında dünyaya gelmiştir. Çocukluk ve gençlik dönemlerinde inanç arayışında olan İbrahim, peygamber olarak kavmine gönderildiğinde ilk olarak babasına tevhit inancını tebliğ ettiyse de babası onu yaşadığı yerden sürülmeyle tehdit etmiştir.¹²⁶ İbrahim ne yapsa da kavmini putperestlikten döndürememiştir. Uzun zaman mücadelesini sürdüren İbrahim putların bulunduğu yerde kimsenin olmadığı bir zamanda en büyük put hariç hepsini kırmıştır.¹²⁷ İbrahim'in uzunca zamandır anlattıkları ve son olarak bu olay Nemrut'a kadar ulaşmıştır. Nemrut, İbrahim'in yakalanıp halkın önüne çıkarılmasını istemiştir. İbrahim halkın önünde yargılanmış ve ateşe atılarak yakılması kararlaştırılmıştır. Bu karar neticesinde bir aya yakın odun toplatılmış ve yakılarak İbrahim tüm topluma ibret olması için mancınıkla ateşe atılmıştır.¹²⁸ Ancak "Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol!" dedik" ayetinde de ifade edildiği gibi ateş Hz. İbrahim'i yakmamıştır. "Böylece ona bir tuzak kurmak istediler; fakat biz onları, daha çok hüsrana uğrayanlar durumuna soktuk." ayeti de bu durumu açıklamaktadır.¹²⁹ Mâhir, Hz. İbrahim'in ateşe atılması kendi kavmi tarafından böyle bir eziyete maruz bırakılmasına karşın şehrin kalbinin yandığı fakat ateşin ona bir gül bahçesi olduğunu anlatır:

*"Yandı bir 'aşık-fîrîbüñ nârına şehri-i derûñ
Sözine nisbet gülîstândur Hâlılîüñ Âzeri"*¹³⁰

1.4.4. Hz. Yakûb

Hz. Yakub; divan edebiyatında gam ve hüznün sembolü hâline gelmiş ve âşıkların kendilerini benzettiği kişilerin başında yer almıştır. Ayrıca şairler Yakub'un

¹²⁵ Salih Karacabey, "Ülû'l Azm Peygamberler ve Ortak Özellikleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998), 311.

¹²⁶ Ömer Faruk Harman, "İbrâhim", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/266-272.

¹²⁷ Altuntaş - Şahin, *Kur'an'ı Kerim Meali-Saffat 94-100*, 496.

¹²⁸ Enver Bayram, "Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması ve Bu Hususta Ön Plana Çıkan İşarî Yorumlar", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2019), 68.

¹²⁹ Altuntaş - Şahin, *Kur'an'ı Kerim Meali-Enbiya 66-70*, 358.

¹³⁰ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 70.

sabrını örnek almıştır.¹³¹ Yusuf’un gidişiyile babası yetmiş yıla yakın hüznün içinde yaşamış, oğlunun yokluğunda üzüntüden iki gözüne ak düşmüştür.¹³² Yusuf’un yıllar süren imtihanında hep semboller vardır. Zindandan çıkarılıp Mısır’da üst düzey bir yönetici olduğu zaman artık babasıyla kavuşma vakti yaklaşmıştır. Önce kardeşleriyle karşılaşır fakat onlar Yusuf’u tanımazlar. Yusuf babası Yakub’a bu sefer kansız olan temiz gömleği gönderir. Bu gömlek aslında peygamberlik sembolüdür. Çünkü peygamberler gönderildikleri kavimlerin gözlerinin açılması ve doğruyu bulmaları için görevlendirilir. Yusuf’un babasına gönderdiği gömleği Yakub’un yüzüne sürmesiyle gözleri açılır.¹³³ Mâhir, bazen Yakub peygamberin gönlündeki hüznüleri kendi dertlerine benzetir. Tıpkı Yakub gibi beni hüznüleri evinde her daim inleyen Yusuf yüzlü sevgilidir diyerek sevgiliyi de Yusuf peygamberin güzellik unsuruna gönderme yaparak ona benzetir:

*“Beni Yâ ‘küb-veş beytü ‘l-hazende inleden her dem
Biri ihvân biri ol dilber-i Yūsūf-likāmuzdur”*¹³⁴

Mâhir Hz. Yakub’un oğlunun ölüm haberini almasına rağmen sürekli Yusuf’un kokusunun Ken’an iline geldiği ve Yakub’un kalbindeki hüznün biraz da olsa azaldığını anlatır:

*“Yine esdi nesīm-i cān-fezā semt-i dil ü cāna
Getürdi bŷy-ı vaşl-ı Yūsufi bu pīr-i Ken’āna”*¹³⁵

Kur’an’a göre Hz. Yakub, Yusuf’un hayatından hiç ümidini kesmemiştir Yusuf’un haberini getiren kabile yaklaşırken “Doğrusu ben Yusuf’un kokusunu duyuyorum. Keşke bana bunamış demeseniz.” demesi üzerine çevresindekiler “Allah’a yemin ederiz ki sen, hâlâ eski şaşkınlığındasın.” demişlerdi. Dedi ki: “Ben

¹³¹ Mustafa İsmet Uzun, “Yâ’kub”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/276-277.

¹³² Ömer Faruk Harman, “Ya’küb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/274-276.

¹³³ Ahmet Gündüz, “Yusuf Suresi Bağlamında Üç Gömlekli Hayat Sürecinden Bazı Ayrıntılar”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2016), 108.

¹³⁴ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 208.

¹³⁵ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 106.

size, Allah tarafından sizin bilmediklerinizi bilirim demedim mi?”¹³⁶ Bu hadiseye gönderme yapan Mâhir, Yusuf yüzlü sevgilinin vuslatının kokusu gelse hüzünler evindeki hasret sona erecek der. Diğer beyitlerde olduğu gibi bu beyitte de kendisini Yakub, sevgilisini Yusuf Peygamber ile özdeşleştirir:

“*Vezân olsa hevâ-yı bûy-ı vaşl-ı Yūsuf-ı behcet*
Gidermiş külbe-i hasretde ki beyt-i hazenlıklar”¹³⁷

Divan şiirinde *bad-ı sabâ*; *kûy-ı dilberden* gelen haberler getiren bir rüzgâr olarak nitelendirilir. Aslında *bad-ı sabâ* bir postacıdır. Kimi zaman sevgili ve aşık arasında iletişim kurar, sevgiliden aşığa güzel haber ve hoş koku getirir. Aşıktan sevgiliye özlem, niyaz ve figan götüren bir elçidir.¹³⁸ Mâhir burada uzaklardan *bad-ı sabânın* esmesiyle yani sevgiliden güzel haberlerin gelişiyle kalbindeki hüzünlerin dağıldığını Yakub peygamber misali mutluluğa ulaşacağını belirtir:

“*Yine bād-ı şabâ tatyīb idüp bu cān-ı müştâkı*
Kudūmı cān kıatar geldikce gāhī Beytü 'l-aḫzāna”¹³⁹

1.4.5. Hz. Yûsuf

Mâhir Divanı'nda en çok ismi geçen peygamber Hz. Yusuf'tur. Hz. Yusuf Hz. Yakub'un oğludur. Yakub Ken'an denilen Filistin-Şam bölgesinde yaşamıştır.¹⁴⁰ Hz. Yusuf'un soyu Hz. İbrahim'e kadar dayanır. *Kur'an-ı Kerîm*'de diğer peygamberlere ait kıssalar farklı surelerde yer aldığı hâlde Yusuf kıssası “ahsenü'l-kasas” adıyla tek bir surede nakledilmektedir.¹⁴¹ Hz. Yusuf çocukluğundan itibaren diğer kardeşlerinden farklıdır. Babası Hz. Yakub onun bu farklılığının kardeşleri tarafından kiskanıldığını bildiği için Yusuf'u onlardan korumak istemektedir. Yusuf'un *Kur'an*'daki kıssasının başlangıcı ve hayatının dönüm noktalarından biri gördüğü rüyadır. Yusuf, babasına:

¹³⁶ Altuntaş - Şahin, *Kur'an'ı Kerim Meali-Yusuf 94-96*, 264.

¹³⁷ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 180.

¹³⁸ Abdülhakim Koçin, “Divan Şiirinde Bād-ı Sâba”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 20 (01 Aralık 2008), 1-19.

¹³⁹ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 106.

¹⁴⁰ Ahmet Musaoğlu, *Peygamberler (İnsanlık Tarihi)* (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2006), 169.

¹⁴¹ Ömer Faruk Harman, “Yûsuf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/1-5.

“Babacığım! On bir yıldız, güneş ve ayın bana secde ettiklerini gördüm.” demişti. Babası şunları söyledi: “Oğulcuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma yoksa sana tuzak kurarlar, zira şeytan insanın apaçık düşmanıdır.”¹⁴² Kardeşleri Yusuf’u öldürmek istediler fakat içlerinden biri bunu yapmaktan onları vazgeçirdi. Yusuf’u kuyuya atmalarını böylece ondan kurtulacaklarını söyledi ve Yusuf’u öldürmeyip kuyuya attılar.¹⁴³ Yusuf’un kardeşleri yatsı vakti ağlayarak babalarına geldiklerinde: “Ey babamız! İncanın olsun biz yarış yapıyorduk; Yusuf’u eşyamızın yanına bırakmıştık, bir kurt onu yedi. Her ne kadar doğru söylüyorsak da sen bize inanmazsın.” dediler.¹⁴⁴ Böylece Hz. Yusuf’un tüm peygamberlerin yaşadığı zorlu hicret yolculuğu başlamış olur. Evinden ve ailesinden ayrılan Yusuf bir müddet atıldığı kuyuda kalmıştır. Oradan geçen bir kervan tarafından fark edilip köle olarak satılmak üzere kuyudan çıkarılıp Mısır’a götürülür ve Yusuf’un imtihanı başlar. Mâhir burada direk Yusuf Peygamber’in ismini zikretmez Kenan’ın Ay’ı ifadesiyle onun güzelliğine bir gönderme yapar. Sevgilinin yüzü aya benzetildiği için Mâhir Yusuf Peygamber’in yüzünün güzelliğine gönderme yapar. Mâhir aslında kendisini Yusuf Peygamber’e benzetir. Hatta kendi çektiği dertler ve sıkıntıları onun çocukluğundan itibaren yaşadığı sıkıntılarla benzeştirir ve bazen de bu benzetmeyi mübalağalı bir şekilde karşılaştırır. Eğer kendi dertleri dilinden dökülürse Yusuf ve Züleyha’nın hikayesini kim dinler diyerek hayatının çilelerine gönderme yapar:

*“Türürken ol perî-veşle ser-encâm-ı dil-i zârum
Hikâyet-i Züleyhâ vü meh-i Ken’ânı kim diñler”¹⁴⁵*

Yusuf Peygamber’in çocukluğunda yaşadığı sıkıntı ve dertler gibi yetişkinliğinde de çektiği sıkıntılar devam eder. Kuyudan çıkarılıp Mısır’a köle olarak satılmış ve çocukluğunu bilmediği bir evde tanımadığı aileyle geçirmiştir. Kendisini büyüten ve yetiştiren Mısır azizinin hanımı Züleyha, zamanla Yusuf’un güzelliğine âşık olmuştur. Yusuf’un hayatında ikinci gömlek imtihanı başlamıştır.¹⁴⁶ Hz. Yusuf’a

¹⁴² Altuntaş - Şahin, *Kur’an’ı Kerim Meali-Yusuf 4-6*, 254.

¹⁴³ Gündüz, “Yusuf Suresi Bağlamında Üç Gömleklî Hayat Sürecinden Bazı Ayrıntılar”, 93.

¹⁴⁴ Altuntaş - Şahin, *Kur’an’ı Kerim Meali-Yusuf 16-18*, 256.

¹⁴⁵ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 192.

¹⁴⁶ Semra Örs - Hasan Haliloğlu, “Hz.Yusuf’un (as) Gömleği ve Babası Hz.Yakub’un Gözlerinin Açılması”, *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 8 (2021), 1-19.

Mısır azizinin hanımı tarafından çirkin bir teklif yapılmıştır. Yapılan bu teklif karşısında Yusuf'un duruşu onun ahlakının ve imanının bir göstergesidir. Onun verdiği "Allah'a sığınırım." cevabı da onun iffet ve nezahetinin en yüksek mertebesinde olduğunu sergilemektedir.¹⁴⁷ Züleyha aldığı bu cevap karşısında sinir ve öfkeyle Yusuf'u zorla bu teklifi kabul ettirmek için ona doğru koşmaya başladı. Yusuf'u yakalamaya çalışan Züleyha onun gömleğini arkadan yırttı. Çocukluğunda kardeşlerinin babasına getirdiği gömlek gibi Yusuf'un hayatında yine bir gömlek hadisesi yaşandı. İlkinde kardeşleri tarafından kuyuya atılan Yusuf bu sefer kendisini büyütenler tarafından zindana atıldı. Mâhir burada çocukluğundan beri çokça sıkıntı çeken Yusuf'a ve babası Yakub'a gönderme yaparak gül gömleklili Yusuf'un kölesi olmak için önce Yakub gibi hüzünler evinin sakini olmak gerektiğini ifade eder. Mâhir yine kendi hayatının hüzünlerini Yakub Peygamber'e benzetir:

*"Ol Yūsuf-ı gül pirehenüñ bendesi olmak
Bir bencileyin sâkin-i beytü 'l-ḥazen ister"*¹⁴⁸

Hız. Yusuf'un kuyudan çıkarılıp Mısır'a köle olarak satılması ve sonrasında sarayda Züleyha'nın Yusuf'un güzelliğine hayran olması anlatılır:

*"Mıṣr-ı dilde satılır Yūsuf-ı güm-geşte vaṭan
Tâlib olursa Zelîḥa n'ola çeşm-i ḥayrân"*¹⁴⁹

Divan şiirinde sevgili güzelliğiyle herkesi büyüleyen kusursuz bir yapıdadır. Sevgilinin değişik yönleriyle ilgili benzetmeler yapılmaktadır. Çoğu zaman sevgili yerine onun saç, tüyü, kaş, beni gibi özellikleri ön plana çıkarılır ve sevgili ulaşılmaz olarak nitelendirilir.¹⁵⁰ Mâhir bu özellikleri şiirlerinde genellikle kullanır. Aşağıdaki beyitte Yusuf'un güzelliğinden hayalindeki sevgiliye gönderme yapılır. Yine de Yusuf gibi o sevgili pazarda satılsaydı, bir kılı bile Züleyha gibi bir müşteriye değmezdi der.

¹⁴⁷ Ömer Faruk Hilmi, *İsmail Hakkı Bursevî Rûhu'l -Beyan Tefsiri* (İstanbul: Fatih Yayınevi, 2002), 12/682.

¹⁴⁸ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 220.

¹⁴⁹ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 314.

¹⁵⁰ Kürşat Şamil Şahin, "Klâsik Türk Edebiyatında Sevgilinin Ayva Tüyü/Hat", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/23 (2012), 387.

Yani o put gibi güzel sevgilinin bir kılını bile Mısır azizinin eşi Züleyha'ya değmeyeceğini ifade ederek Züleyha'yı hakir görür:

“Egerçi satılaydı Yūsuf-āsā ol büt-i nevresin
Yine degmezdi bir müyü Züleyhā-veş harīdāra”¹⁵¹

1.4.6. Hz. Süleymân

Hz. Süleyman Hz. Davud'un oğlu ve hükümdar-peygamber olarak *Kur'an'ı Kerim*'de adı geçen peygamberlerden biridir. Hz. Davud gibi Hz. Süleyman'a da daha önce hiç kimseye verilmeyen nimetlerle seçkin kılınmıştır. Hz. Süleyman çok şükredici bir kul olmuş kendisine verilen bu güç ve mülkü; Allah'ın dinini en güzel şekilde temsil ve tebliğ etmek, büyük saltanatının herkes tarafından fark edilmesine vesile olmak ve bu sayede tevhit ilkesini yerleştirmek için kullanmıştır.¹⁵² Allah, Hz. Süleyman'a peygamberliğin yanı sıra kuş dilini öğretmiş, emrine rüzgâr verilmiştir. *Kur'an* Süleyman'ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan ordularının olduğunu, bu orduların hep birlikte sefere çıktığını anlatır.¹⁵³ Hz. Süleyman aynı zamanda adaletin sembolüdür. Onun sarayı güçsüzlerin sığınağı, davaların adaletle halledildiği yerdir.¹⁵⁴ Mâhir, Hz. Süleyman kıssasından örnekler vererek onun saltanatının yüceliğini ön plana çıkarıp bunca yücelik ve büyüklüğün fayda vermeyeceğini dünyadaki tüm güç ve otoritenin bir gün kaybolup gideceğini, Dârâ ve Süleyman örneklerindeki gibi öldükten sonra ufacık bir karıncaya gıda olacağımızı hatırlatır:

“Tatalum 'aleme Dārā vü Süleymān olduñ
ZİR-i haq içre tenüñ olsa gerek mūra gīdā”¹⁵⁵

¹⁵¹ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 101.

¹⁵² Şemsettin Işık, “Hz. Süleyman Kıssası'nın Kur'an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes'teki Benzer Yönleri ve Tahlili”, *Gümüştane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2015), 233.

¹⁵³ Altuntaş - Şahin, *Kur'an'ı Kerim Meali-Neml 17-30*, 417.

¹⁵⁴ Hüseyin Akkaya, “Süleyman”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/60-62.

¹⁵⁵ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 155.

Hız. Süleyman ordusuyla sefere çıktığı bir gün karınca vadisine geldiklerinde, bir karınca şöyle dedi: “Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!”¹⁵⁶ Hz. Süleyman karıncanın bu söylediğine gülümsedi ve Allah’a dua ederek verdiği nimetlere şükretti. Şair, “Arif insanların kalbini kırmaktan sakın ey Mâhir, Süleyman dahi olsan Hakk’ın huzuruna varınca güçsüz karınca bile hakkını alır.” diyerek nefsinin ve kalbinin kibre kapılmaması gerektiğini, ufacık bir karıncanın dâhi Hz. Süleyman’dan bile hakkını alacağını hatırlatarak kendini arif görmemesi gerektiğini ifade eder:

“Şakın kaşır-ı zücâc-ı kalb-i ‘ârifden sen ey MÂHİR
Süleymân dahi olsañ haqq-ı mûr-ı nâ-tivân kıalmaz”¹⁵⁷

1.4.7. Hz. İsa

Hız. İsa da *ülü’l-azm* peygamberlerden biridir. Hz. İsa’nın annesi Meryem *Kur’an-ı Kerim*’de âlemlere üstün kılındığı bildirilen dört seçkin aileden biri olan İmrân ailesine mensuptur.¹⁵⁸ *Kur’an*’da Hz. Meryem hakkında İsa’nın doğumunun müjdenmesi münasebetiyle de bilgi bulunmaktadır.¹⁵⁹ Hz. İsa doğumundan ölümüne kadar tüm hayat serüveninde kavmi tarafından yalnız bırakılan, iftira atılıp yalancılıkla itham edilen ve çarpmıha gerilerek öldürülmeye çalışılan bir peygamberdir. Hiç evlenmediğinden *ehl-i tecrid* diye adlandırılmış ve hiçbir dünya malına sahip olmadığı için tam bir tecerrüt örneği kabul edilmiştir.¹⁶⁰ Hz. İsa’nın yaşadığı bu olaylar ve yalnızlığı *Mâhir Divanı*’nda da yer almıştır. Hz. İsa’ya yalnızlık hırkasını giydiren ve onu yalnızlığa alıştıran bu zorluklar okyanuslardaki eşsiz incilerdir derken nasıl ki inciler derinlerde dir okyanusun dibindedir ve ulaşılması zordur, bu kadar değerli şeylere ulaşmak için yaptığı mücadeleler ona tecrid hırkasını giydirmiştir der:

“İden mânend-i İsa’yı hırka-i tecride ünsiyyet
Bu baħr-ı okyanusuñ dūr-i yektâlarındandır”¹⁶¹

¹⁵⁶ Altuntaş - Şahin, *Kur’an’ı Kerim Meali-Neml 17-30*, 417.

¹⁵⁷ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 248.

¹⁵⁸ Ömer Faruk Harman, “İsâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/465-472.

¹⁵⁹ Altuntaş - Şahin, *Kur’an’ı Kerim Meali-Meryem 16-21*, 330.

¹⁶⁰ Mustafa İsmet Uzun, “İsâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2000), 22/473-475.

¹⁶¹ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 179.

1.4.8. Hz. Muhammed

Hz. Muhammed'den bahsederken *Nebiyu'llâh*, *hazret-i Peygamber* gibi sıfatları daha çok kullanmıştır. Hz. Peygamber'in en yakın arkadaşlarından olan ikinci Halife Ömer çocukluğundan itibaren iyi ata bindiği, deve çobanlığı yaptığı, güreşte çok iyi olduğu, heybetli ve pehlivan yapılı olduğu, iyi silah kullandığı, uzun boylu, gür sesli, sert bir mizaca sahip, olarak bilindiği anlatılmaktadır.¹⁶² Bu özellikleri ve anlatılan pek çok menkıbede Hz. Ömer'in çok cesur ve korkusuz olduğu nakledilir. Hz. Ömer'in Müslüman oluşu hem maddi hem manevi olarak İslam'a büyük katkılar sağlamıştır. Hz. Peygamberin hep yanında olan Hz. Ömer savaşlarda korkusuzluğuyla pek çok kahramanlık göstermiştir. Mâhir Sultan Mustafa'ya ettiği dualar içerisinde peygamber ordusunun gücünün bir benzerini vermesi için Allah'a niyazda bulunmuştur:

*“N’ola tîğ-i ‘Ömerle seyf-i Dāver-i Nebiy’ullāh
Ziyāde virse kuvvet ceşş-i Sultān-ı cihānyāna”*¹⁶³

Yine bir başka beyitte halkın padişaha hayır duası ettiğini ve bu duaların Hz. Peygamber'in ruhuna kadar ulaştığından bahseder:

*“Pādişah-ı ‘āleme hayır du’ālar itdiler
Bu eserler vardı rûh-ı hazret-i Peygambere”*¹⁶⁴

1.5. Ahiret

İslam inanç esaslarından biri olan ahiret kavramı tüm semavi dinlerde ortak olan inanç esasıdır. İnsanın ölümden sonra yaşayacağı ebedi hayatı ifade eden bu kavram İslam dininin temeli niteliğindedir. Çünkü tüm ibadet ve sorumluluklar ahiret inancı çevresinde şekillenir. *Mâhir Divanı*'nda ahiret konusu geniş yer tutar. Özellikle haşr-mahşer, cennet-cehennem sıklıkla işlenir. Mâhir, çektiği sıkıntıların ve dertlerin

¹⁶² Ali Aksu, “Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu”, *Hz. Peygamber Döneminde Hz. Ömer* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2018), 1/57.

¹⁶³ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 83.

¹⁶⁴ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 135.

bu dünyada kalacağına ve ebedî olan hayatta huzur ve rahat içinde yaşayacağına inanır. Dünyada büyülenme ve kibrin kötü bir duygu olduğunu ve bir gün cezanın geleceğini hatırlatır:

*“Ne bu dünyāya tekebbür ya ne bu ‘ucb u gurūr
Ya da gelmez mi ‘acep kabır u dem-i rüz-ı cezā”*¹⁶⁵

Mâhir; dünyayı yanlışığa düşülecek geçici bir yer olarak tasvir eder, bu düşkün yeri yükseltmek gerektiğini ifade eder:

*“Bu mezlaķa-i ‘ālem-i fānīden uşandur
Āh-ı seheri bā‘is-i ref‘i derecāt it”*¹⁶⁶

Kıyamet günü geldiğinde tüm insanlar için zorlu bir sürecin başlayacağı özellikle Allah’a hakkıyla iman etmemiş Yahudi ve Hristiyanların pişman olup dünyada yaptıkları hatalardan dolayı telaşa kapılacaklarını hatırlatır:

*“Nice olur hālīmüz oldukça o yevmü ‘l- yevm
Dāmene yapışacak dest-i yehūd u tersā”*¹⁶⁷

Berzah ölümle başlayıp yeniden diriltilmeye (ba‘s) kadar sürecek olan ara dönem, dünya ile ahiret arasındaki âlem ve kabir hayatı karşılığında kullanılır.¹⁶⁸ Mâhir, dünyayı ölümden sonra kıyamete kadar beklenen bu âleme benzettir. Ey âşık, sevgilinin kaşlarının köprüsü ile Nil’e ulaşmak istiyorsan hû deyip bu dünyadan vazgeç; benliğinden kurtul diyerek dünyanın geçiciliğine dikkat çeker:

*“Pül-i ebrū-yı yāre Nīl ise maķşūd ey ‘āşık
Bu berzahdan hālāş ol hū diyüp cism-i ‘nādan gec”*¹⁶⁹

¹⁶⁵ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 155.

¹⁶⁶ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 161.

¹⁶⁷ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 155.

¹⁶⁸ Cüneyt Gökçe, “Berzah”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/525.

¹⁶⁹ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 166.

İki âlemde de düşünme batın ve zahir berzaha benzetilir. Berzah dar geçittir, sıkıntı olan yerdir. O çaresiz insanlar dinî ve manevi önderliğin kolay olduğunu sanır. Uzaktan görenler makam sahibi kimseleri hep güzel görür ve kıskanır fakat orada olmak her zaman zordur ve meşakkatlidir. Burada şair sultan ve aynı zamanda İslam halifesi olan II. Mustafa'nın işinin ne kadar zor olduğunu ifade eder:

*“Düşünce bâtın u zâhir dü ‘âlemde ne berzâhdur
Ma ‘aşuñ eshelin şanmış o bî-çâre imâmetdür”*¹⁷⁰

Divan şiirinde, sevgilinin güzelliği tasvir edilirken dinî kavramlar fazlaca kullanılmıştır. Sevgili Allah'ın cemal isminin tecellisidir. Aynı zamanda güneştir, güldür, goncadır. Sevgili âşığa zulmeder, yüz vermez ve daima onu görmezden gelir.¹⁷¹ Kısaca sevgili; güzeli ve güzele ait her şeyi içerisinde toplayan ölümsüzlüğün yeryüzündeki temsilcisi, ölümlüler tarafından ulaşılmaması mümkün olmayan yüce bir varlıktır. Güzellik denilince akla ilk gelen sevgilinin kendisidir.¹⁷² Onun ağzı goncaya benzetilir, gül goncası gibi küçük ve güzel olduğu ifade edilir. Ayva tüyleri karanlıklar ülkesine, dudak da orada gizli âb-ı hayat suyuna benzetilir.¹⁷³ Sevgilinin boyu serviye benzer ve divan şiirinde sürekli kıyametle kamet arasında ilişki kurulur. Mâhir sevgilinin ağzını goncaya benzetirken sevgilinin boyunu kıyamete benzetmiştir:

*“Miyân-ı mü femi gonce-i ter tâbâ kıyâmetdür
Beni böyle düta iden nañl-ı serv-ķâmetdür”*¹⁷⁴

Divan edebiyatında önemli bir yeri olan bülbül aşığı, gül de maşuğa benzetilir. Bülbül güllerin açtığı günlerde daha canlı öttüğünden gül ile arasında bir aşk ilişkisinin var olduğu kabul edilmiştir. Güzel nağmeleri ve gönül alıcı ötüşünden dolayı şairler

¹⁷⁰ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 223.

¹⁷¹ Nurgül Özcan, “15. Yüzyıl Divanlarında Dinî Benzetmelerle Yapılan Sevgili Tasvirleri”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11 (2012), 162.

¹⁷² Özcan, “15. Yüzyıl Divanlarında Dinî Benzetmelerle Yapılan Sevgili Tasvirleri”, 163.

¹⁷³ Saadet Karaköse, “Divan Şiirinde Sevgili Tipindeki Abartıların Simgesel Boyutuna Birkaç Örnek”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı 3/15* (2010), 183.

¹⁷⁴ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 223.

de kendilerini bülbüle benzetirler.¹⁷⁵ Mâhir de bu beyitte Sultan Mustafa için “Senin temiz zatın daima zevk bulsun, bu zamanın bülbülleri kıyamete kadar hep seni anlatsınlar” sözleriyle aslında devrindeki şairleri kasteder:

*“Zât-ı pâki daim olsun kām-bîn ü kām-yâb
Haşre dek evşâfun itsün bülbülân-ı rûzgâr”*¹⁷⁶

Kıyamet gününde yeniden diriltelen bütün varlıkların hesaba çekilmek üzere bir meydana sevk edilip toplanmasını haşr denir. Kıyametin gerçekleşmesi sırasında ikinci merhaleyi oluşturur ve “hesap görüldükten sonra cennet veya cehenneme sevk edip dağıtmak” anlamındaki neşirin karşıtı olur.¹⁷⁷ Mâhir, dünya hayatının sona erip yeniden dirilmenin başladığı zamana kadar evlatlarıyla sultana dua edeceğini belirtir. Özellikle sultana olan teşekkürleri ve isteklerinde sürekli kıyamete ve ahirete kadar ona duacı olduğundan bahseder:

*“Haşre dek ehl ü ‘iyâl ile du’â itmekde
Mışr-ı dilde bu durur şimdi âhum işgâli”*¹⁷⁸

Mâhir, hüznü gönlünün bu dünyada muradına erememiş olduğundan yakınıdır. Daima çektiği sıkıntı ve dertleri ön plana çıkarır. Bazen kendini peygamberlerin imtihanlarıyla bir tutar bazen de kendisini dünyanın en bedbaht insanı olarak nitelendirir. Kıyametle birlikte yeniden dirilip ebedi hayata başlayıncaya kadar bu dünyada sözünün ah ve figan olduğunu ifade eder:

*“Nâ-kām olursa böyle cihānda dil hazîn
Tâ haşr olunca kārımız âh u figân olur”*¹⁷⁹

Mâhir, sultana yaptığı dualarda onun ordusunun ve kendisinin daima muzaffer olmasını dilemiştir. Tüm seferlerinde evlatlarıyla birlikte sultana duacı olduğunu hatta bazen de sultanın kafirlerle yaptığı savaşlarda peygamberlerin bile ona dualar ettiğini

¹⁷⁵ Cemal Kurnaz, “Bülbül”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/485-486.

¹⁷⁶ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 162.

¹⁷⁷ Süleyman Toprak, “Haşir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/416-417.

¹⁷⁸ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 122.

¹⁷⁹ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 113.

ifade eder: Kıyamete kadar bu kafirlere Allah'ın mahşeri yaşatmasını yani Sultan II. Mustafa'ya karşı yaptıkları tüm savaşlarda mağlup olmalarını ve hüsrana uğramalarını diler:

*“Geldi hengām-ı du ‘ā Yā Rāb be-Haqq-ı enbiyā
Haşre dek küffāra göstereşün şükūh-ı mahşeri”¹⁸⁰*

Firdevs; cennetin bölümlerinden en yüksek ve en değerli bölgesinin olduğu yer olarak rivayet edilir. Burada peygamberlerle velilerin kalacağı bildirilir. Hadislerde dört Firdevs cennetinin bulunduğu bildirilmiş ve özellikle Firdevs'in cennetin en kıymetli bölgesi olduğu açıkça belirtilmiştir.¹⁸¹ Mâhir, Sultan Mustafa'nın yaptığı seferler ve kafirlere karşı verdiği mücadeleden dolayı onu Firdevs'in kapısında gördüğünü söyler:

*“Der-i Firdevsi zîr-i sâye-i şemşîrde görmüş
O gâzi kim tahtaî üzredür gördükde küffârı”¹⁸²*

Sultan Mustafa ve ordusunun İslam için savaşmalarından dolayı Mâhir onları çokça över hatta şimdiden ahiretteki konumlarını tasvir eder. Doğrudan cennetlik oldukları hakkında hüküm vermez fakat cennetin kapısına yaklaştıklarını ifade eder. Zira ona göre, cennetin kapısı o yiğitlerin kılıcının gölgesindedir ve bu sebeple o yiğitler savaşlarda canlarından hatta tüm benliklerinden geçerek çarpışırlar:

*“Der-i cennet ki zîr-i sâye-i şemşîr imiş ancak
Anıñçün bezl ider merdân gâzâda cism ile cānı”¹⁸³*

¹⁸⁰ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 71.

¹⁸¹ M.Sait Özervarlı, “Firdevs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/123-124.

¹⁸² Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 79.

¹⁸³ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 89.

Mâhir; Allah dilerse bu hüznlerin, sıkıntılarının, acıların vb. olduğu dünyayı tek bir emirle cennet eyler diyerek hem Allah'ın kudretine değinir hem de dünyanın bir imtihan yeri olduğunu hatırlatır:

*“Ger murād eylerse tab’-ı adlile yek-demde kim
Kiştizār-ı ‘ālemi bir Ravza-i Rıdvān ider”*¹⁸⁴

Burada havasıyla ve suyuyla cennete benzettiği şehrin İstanbul olduğunu tahmin etmekteyiz. Çünkü Mâhir divanın pek çok yerinde İstanbul’a olan özlemini dile getirir. Mâhir’in isteklerinden biri de İstanbul’a dönmek ve orada yaşamaktır. İstanbul’u cennet olarak tasvir etmektedir:

*“Cennet tatalum āb u hevāsını bu şehriñ
Merdümlük ider ādeme bir ad mı yokdur”*¹⁸⁵

Kevser, Resulullah’a ayrılan ve bütün cennet ırmaklarının kendisinden doğduğu büyük bir su kaynağını veya nehri ifade etmektedir. Havz-ı Kevser ahirette Hz. Muhammed’in ümmetiyle yanında buluşacağı bildirilen havuz ve nehre verilen isimdir.¹⁸⁶ Divan şiirinde gonca, sevgilinin ağzını simgeler. Mâhir sevgilinin dudaklarını ve ağzını bir goncaya benzetir. Allah’ın vaat ettiği kevsere tüm dünyanın susamış ve talip olduğunu, kendisinin ise yüreği yaralı bir âşık olarak sevgilinin goncaya benzer dudaklarına susadığını ifade eder:

*“Lā ‘lüñe ey gonce-fem ‘uşşāk-ı şeydā teşnedür
Kevser-i feyz-i Hudāya cümle dünyā teşnedür”*¹⁸⁷

2. İbadet

Mâhir Divanı’nda ibadet konusu sıklıkla yer almaktadır. Namaz, oruç, hac bu ibadetlerden bazılarıdır. Özellikle Mâhir’in birçok beyte hamd ile başladığı görülür.

¹⁸⁴ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 142.

¹⁸⁵ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 184.

¹⁸⁶ Mustafa Ertürk, “Havz-ı Kevser”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/546-549.

¹⁸⁷ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 234.

Hamd etmek de aslında ibadetin özüdür ve tüm ibadetlerde dua oldukça geniş yer tutar. Özellikle sultana ettiği dualarda şairin devamlı hamd ifadesine yer verdiği görülür:

“Şadri teşrîf idicek devletle ‘izzetle
Halk-ı ‘âlem işidüp eylediler hamd ü senâ”¹⁸⁸

İbadet kavramı sözlükte “itaat, boyun eğme, kulluk, alçak gönüllülük, tapınma, tapma” anlamlarına gelir. İbâdet, dinî bir terim olarak kulun Allah’a saygı, sevgi ve bağlılığını göstermek, O’nun rızasını kazanmak için gösterdiği tutum ve davranışların genelini kapsar. İslam’ın temel şartlarını oluşturan namaz, oruç, zekât ve haccın yanında kurban kesme, Kur’an okuma, dua, hayır ve infakta bulunma gibi davranışlar ibadet örneklerini oluşturur. Fıkıhta mükelleften yapılması kesin ve bağlayıcı tarzda istenenlere farz veya vacip denilir.¹⁸⁹ Fıkıhta genel kabul gören yaklaşıma göre sünnet, farz veya vacip derecesinde olmaksızın dinen yapılması istenen fiildir.¹⁹⁰ Mâhir aşağıdaki beytinde her ne kadar sevgiliye hâlini arz ettiyse de sevgilinin üzerime ne sünnet ne farz diyerek onu ciddiye almadığını dile getirir:

“Her ne deñlü eyledümse hâlimi cãnâna ‘arz
Didi bilmem üstüme ne sünnet olur ne farz”¹⁹¹

2.1. Namaz

Mâhir Divanı’nda bir yerde namaz kavramı geçerken salat kavramı daha çok kullanılmıştır. Bir beyitte de seccade kavramı geçmektedir. Mâhir, sevgilinin kaşlarının aklına gelmesiyle namazın olmayacağını çünkü sevgilinin yüzü hatırlıyken namazın eksik olacağını ifade eder:

“Gelürse hâtırâ mihrâb-ı ebruvân cãnâ

¹⁸⁸ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 117.

¹⁸⁹ İbrahim Kâfi Dönmez, *İlmihal- İman ve İbadetler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 1/165.

¹⁹⁰ Ferhat Koca, “Sünnet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/154-155.

¹⁹¹ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 269.

Sücūd u sehvi ko tursun namāzdan kaluruz”¹⁹²

Namaz ibadetinin şartlarından en önemlisi temizliktir. Temiz olmayan kişi namaz kılamaz ve temiz olmayan yerde namaz kılınmaz. Seccade bu temizliğin bir alameti ve sembolüdür çünkü sadece namaz anında kullanılır. Osmanlı cülus törenlerinde en önemli nokta hükümdarlığın herkes tarafından tek tek onaylanması yani biat etmektir. Biat el etek öpmek, tahta yüz sürmek şeklinde ifade edilir.¹⁹³ Sultan Ahmed’in padişah olmasıyla yazılan aşağıdaki kasidede şair artık bu içki meclisinde ay ve güneş kadehleri dönsün derken bu fani dünyada âlem dönmeye devam etsin çünkü Sultan Ahmed’in cülus ettiği yer artık temizdir secde edilecek yerdir diyerek ona duyduğu güveni dile getirir:

*“Nitekim cām-ı mihr ü meh döne bu bezm-i fānide
Nitekim zāt-ı pāk-i cālis-i seccādedür şimdi*”¹⁹⁴

2.2. Oruç

Oruç ibadetiyle ilgili bir beyitte iftar ve sahur kavramları geçmektedir. Burada tüm ahalinin cihan padişahının sağlığı için gece Ramazan ayında her iftar ve sahurda dualar ettiğini anlatır:

*“Bu māh-ı rūze iftār u şahūrunda cemā’atle
Du’ālar oldı Hakkā şihhat-ı şāh-ı cihān üzre*”¹⁹⁵

2.3. Hac

Mekke’ye giden Müslümanların hac veya umre ibadetini yerine getirirken Kâbe’nin etrafında yürüyerek dönmesine tavaf denir. Nasıl ki hacılar Allah aşkıyla Kâbe etrafında dönüyorsa âşık da sevgilinin bulunduğu sokağın, evin yahut yolun

¹⁹² Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 251.

¹⁹³ Zeynep Tarım Ertuğ, *Osmanlı Devleti’nde XVI. y.y. Cülus ve Cenaze Törenleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995), 127.

¹⁹⁴ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 116.

¹⁹⁵ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 109.

etrafında öyle döner. Mâhir sevgilinin evinin çevresinde dönerken neler çektiğini, eğer sevgiliye vuslatın Kâbe'sine ulaşırsa Hicaz'a gitmekten vazgeçeceğini söyler. Nitekim burada sevgilinin mahallesi tıpkı Beytullah gibi tavaf edilmiş ve sevgiliye kavuşmak Kâbe'ye kavuşmakla eş değer tutulmuştur:

*“Tavâf-ı kûyuñ iderken gönül neler çekdi
Görürse Kâ'be-i vaşluñ Hicâzdan kaluruz”¹⁹⁶*

2.4. Zekât

Zekât kavramı divanda bir yerde geçmektedir. Mâhir, Sultan Ahmed'in tahta geçişiyle ilgili olarak kaleme aldığı kasidede hünkarın vereceği zekâta talip olduğunu ve bu zekâtı alacak kadar durumunun kötü olduğunu belirtir. Çevreden kendini bilmezlerin ne diyeceklerine kulağını kapatacağını ifade eder. Burada zekât kelimesi ile kastedilen zekâtın maddi boyutundan ziyade; manevi olarak şairin padişah'tan ve devletten ilgi görmek istemesidir:

*“Zekât-ı devlet-i hünkâra lâyıķ bir fakîrüm ben
Kulak tutmam kelâm-ı bir iki nâ-baht-ı nâ-dâna”¹⁹⁷*

2.5. Kurban

Mâhir sevgilinin bulunduğu yeri Kâbe'ye benzetir. Çünkü sevgili neredeyse âşığın kıblesi, mihrabı oradadır. Müslümanlar her yıl hac ibadetinin bitiminde kurban keserler, âşıklarda sevgiliye kavuştukları günü bayram kabul edip canlarını kurban ederler. Kavuşmanın bayramını görsem bu canımı o sevgilinin uğruna kurban eylerim diyerek sevgiliye duyduğu özlemi mübalağalı bir şekilde dile getirir:

*“Eylesüñ imsâk-ı cevre görsem 'ıyd-ı vuşlatuñ
Kebş-i cānı Kâ'be-i kûyuñda kurbān eylerüm”¹⁹⁸*

¹⁹⁶ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 251.

¹⁹⁷ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 116.

¹⁹⁸ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 300.

3. Dinî Şahsiyetler

Mâhir divanında birçok dinî şahsiyet ismi geçmektedir. Bu isimler arasında bahsi en fazla geçen Hızır ve İlyâs'tır. Hz. Lokman'ın peygamber olup olmamasıyla ilgili kesin bir bilgi olmadığından bu kısma alınmıştır. Yine Nemrut, Karun, Firavun gibi peygamberlerin mücadele ettiği kötü şahsiyetler de bu başlığa alınmıştır.

Hızır ve İlyâs hakkında farklı görüş ve rivayetler vardır. Bu iki ismin halk arasında aynı kişi oldukları veya kardeş oldukları gibi inanışlar olsa da temel İslami inançlara göre farklı karakterlerdir. *Kur'an-ı Kerîm*'de ve sahih hadislerde Hızır ile İlyâs'ın aynı şahsiyet olabileceğine dair bir işaret bulunmamaktadır. *Kur'an*'da İlyâs adı geçmekle beraber Hızır ismine rastlanmaz. Genellikle Yahudi kaynaklarında bu iki isim çokça anılmaktadır.¹⁹⁹ Müslüman müellifler, ehli-i kitap rivayetlerinde ve diğer kaynaklarda ikisi arasında bir benzerlik olduğunu görmüşler; Hızır ve İlyâs'ın zaman zaman bulunduğu ve bazı ortak işler yaptığı şeklindeki rivayetleri dikkate alarak açıklamaya çalışmışlardır.²⁰⁰ Edebiyatta daha çok Hızır yardım rolüyle ön plana çıktığı için Mâhir, Sultan Mustafa'nın çıktığı gazada Hızır ve İlyâs'ın ona yardımcı ve rehber olmalarını diler. Hızır ve İlyâs'ın geçtiği beyitler de genel olarak bu tema üzerinedir:

*“Her ne semte eylese kaşd-ı fütûhat u gâzâ
Hızır u İlyâs olalar anuñ refîk-i rehberi”²⁰¹*

Hızır kelimesinin lakap, İlyâs'ın da isim olabileceğini düşünen müellifler Hızır'ın asıl adının Belyâ olduğunu aktarırlar. Belyâ, İlyâs'ın farklı bir telaffuzundan ibaret olup bütün tarihçiler, İslâmî kaynaklarda ve halk inançlarında Hızır diye bilinen şahsiyetin temelde *Kitab-ı Mukaddes*'teki İlyâs figüründen başkası olmadığı sonucuna varmıştır.²⁰² Mâhir, Sultan Mustafa'ya ettiği dualarda nerede kararlılık gösterse Allah

¹⁹⁹ Abdullah Aydemir, “İlyas (as) Hakkında Bir Araştırma”, *İslam Medeniyeti Dergisi* 5/42 (Şubat 1981), 35.

²⁰⁰ Ömer Faruk Harman, “İlyâs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/160-162.

²⁰¹ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 67.

²⁰² Ahmet Yaşar Ocak, *İslam Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, ts.), 79-80.

ve Hızır ona yoldaş olsun, her işinde sonsuz olan Huda ona yoldaş olsun diyerek Sultan Mustafa'ya dua etmektedir:

*“Kanda ‘azm itse Cenāb-ı Hızır ola aña refik
Her işinde ol Hudā-yı lā-yezel olsun mu ‘in”*²⁰³

Hızır'ın halk inançları içerisinde Hz. Muhammed ve Hz. Ali'den sonra en çok bahsedilen şahsiyet olduğu söylenilebilir. Türk halk inancı Hızır'ı peygamber olarak kabul etmekle birlikte Hızır'ın gösterdiği özellikler itibariyle Hızır bir peygamberden farklı olarak yaşayan bir veli olarak görülmektedir. İnancıya göre 6 Mayıs'ta bahar bayramının kutlandığı gün Hızır ve İlyâs buluşurlar ve tabiat yeniden can bulur. Tarihi halk takviminin başlangıcı kabul edilen bu buluşma, asırlardır farklı geleneklerle yaşatılır.²⁰⁴ Hızır ve İlyâs kelimelerinin halk arasındaki farklı telaffuzuyla bu isimler değişime uğramış ve Hıdrellez kavramı ortaya çıkmıştır. Hızır ve İlyâs peygamberlerin yılda bir defa bir araya geldikleri gün olarak kabul edilen Hıdrellez günü, halk arasında ölümsüzlük sırrına erdiklerine ve biri karada, diğeri denizde darda kalanlara yardım ettiklerine inanılan gün olarak kabul edilir. Ancak bu beraberlikte, ismi yaşatılmasına rağmen uygulamada İlyâs'ın şahsiyeti tamamıyla silinerek Hızır karakteri öne çıkarılmıştır.²⁰⁵ Mâhir, aşağıdaki beyitlerde benzer şekilde Hızır ve İlyâs karakterlerinin karada ve denizde darda kalanlara yardım ettiği inancıyla Sultan Mustafa'ya her durumda yardımcı olması için dualar eder:

*“Ne semte eylese ‘azm-i teveccüh feyz belirmeden
Anuñ İlyās u Hızır olsun kafā-dāri vefā-dāri”*²⁰⁶

*Yanınca Hızır u İlyası ‘acep mahrem idinmişdür
Añınçün vâkıf oldu nāzikāne çār-ı erkāna”*²⁰⁷

²⁰³ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 407.

²⁰⁴ Selahaddin Döğüş, “Anadolu’da Hızır-İlyas Kültü ve Hıdrellez Geleneği”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 74 (Haziran 2015), 87.

²⁰⁵ Ahmet Yaşar Ocak, “Hıdrellez”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/313-315.

²⁰⁶ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 81.

²⁰⁷ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 107.

*Hep umūrunda ola ‘Avn-i İlāhī tev’em
 Kanda gitse ola İlyās u Hızr rāh-nümā”*²⁰⁸

Nemrut; Hz. İbrahim döneminde yaşamış, uluhiyet iddiasında bulunarak, zulüm ve kötülükte oldukça ileri gitmiş bir kraldır. *Kur’an’ı Kerim*’de adı geçmemekle birlikte Bakara Suresi’nde Allah’ın kendisine mülk ve hükümdarlık bahşettiği için şumarıp İbrâhim’le tartıştığından söz edilen kişinin Nemrut olduğu müfessirlerce kabul edilmiştir.²⁰⁹ Bunun dışında Hz. İbrahim’in cezalandırılıp ateşe atılması gibi bazı konularda Nemrut’a değinildiği düşünülmektedir.²¹⁰

Nemrut, inançsızlığı ve Hz. İbrahim’le mücadelesi dolayısıyla divan şiirine konu edilmiştir. Hz. İbrahim’in Allah’a bağlılığı, Nemrut’a karşı gelmesi, başkasından yardım istememesi, ateşe atılmaya razı olması yanında inancı uğruna seve seve çektikleri, âşıkla maşuk arasındaki ilişkinin derecesini gösteren bir ölçü olarak kabul edilmiştir. Peygamberler bölümünde değindiğimiz Hz. İbrahim kıssasında Nemrut tarafından ateşe atılması olayına gönderme yaparak Mâhir, kendi yüreğindeki ateşin daha şiddetli olduğunu dile getirir. Kalbimde o denli bir ateş çıkmıştır ki Nemrud’un ateşi benim kalbimdekinin yanında kıvılcım sayılır, derken yine mübalağalı bir şekilde kendi acılarına değinir:

*“Derūnımda o deñlü sūz-ı ğayret şu ‘le bulmuşdur
 Şerer ‘add eylemezler aña nisbet nār-ı Nemrūd”ı*²¹¹

Yine benzer bir beyitte Mâhir, vücudu ve içinin gayreti sebebi ile ateşin ta kendisi olduğunu, bu ateşin Nemrud’un ateşi ile kıyas edildiğinde ondan daha şiddetli olduğunu ifade eder:

“Vücūd ile derūnum ğayretümden mahz-ı āteşdür

²⁰⁸ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 117.

²⁰⁹ Altuntaş - Şahin, *Kur’an’ı Kerim Meali-Bakara* 251, 51.

²¹⁰ Cengiz Batuk, “Nemrud”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/554-555.

²¹¹ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 96.

*“Kıyās olsa şererdür aña nisbet nār-ı Nemrūduñ”*²¹²

Kasas Suresi’nde Karun, Hz. Musa’nın kavminden zenginliğiyle bilinen bir kişi olarak takdim edilir. Karun gösterişi sevmekte, kavmi arasında kibirle dolaşmaktadır.²¹³ Karun aslında iman etmiştir, Musa’nın soyundan ve hatta yakınlarından biridir. Nitekim kendi cemaati Karun’a din diliyle hitap etmekte ve onu Allah’ın isteklerine uygun davranmaya davet etmektedir.²¹⁴ Kavminin servetiyle kibirlenmemesi gerektiği yönündeki uyarılarına karşı Karun, bu serveti kendi emeğiyle yaptığını ileri sürüyordu. Sonunda kendisi ve evi yerin dibine geçirilmiş, Karun helak edilmiştir. Başka ayetlerde de Hz. Musa’nın apaçık delillerle Firavun, Hâmân ve Karun’a gönderildiği belirtilmiş fakat Musa’yı yalancı sayıp inkâr etmeleri ve yeryüzünde büyüklük taslamaları sebebiyle onların her biri farklı bir şekilde cezalandırılmıştır.²¹⁵ Karun, genellikle edebiyatta ve halk arasındaki kullanımda zenginliği ve kibriyle ön plana çıkmıştır. Mâhir, kendi şiiri ve kaleminden bahsederken hiç mütevazı olmamış; şiirini sihirli ve güçlü bir cevher gibi biricik görmüştür. Onun şiiri sanki Kârûn’un hazinesine dokunmuştur:

*“Şi’r-i sihr-âşâr-ı MÂHİR gevher-i yek-dânedür
Güyyiâ urmuş gibi gencîne-i Kârûna dest”*²¹⁶

Hz. Lokman; *Kur’an’ı Kerim*’de adı geçen, oğluna verdiği öğütleriyle örnek bir insan olarak aktarılan şahsiyetlerdendir. Kaynaklarda Hz. Lokman’ın peygamber veya veli bir kul olduğu noktasında farklı görüşler olsa da çoğunluğun görüşüne göre Hz. Lokman; bir peygamber değil, veli bir kuldur. Onun adı *Kur’an-ı Kerim*’in 31. suresine isim olarak verilmiş ve bu surenin bir kısmında Hz. Lokman’ın oğluna vermiş

²¹² Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 400.

²¹³ Ömer Faruk Harman, “Kârûn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/519-520.

²¹⁴ Yusuf Macit, “Psiko-Sosyal Açıdan Karun Kıssası”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/3 (2013), 49.

²¹⁵ Altuntaş - Şahin, *Kur’an’ı Kerim Meali-Ankebut* 39-40, 441.

²¹⁶ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 162.

olduğu öğütler nakledilmiştir.²¹⁷ Böylece Allah, Hz. Lokman'ı *Kur'an*'la ölümsüzleştirmiş ve onu örnek bir insan olarak göstermiştir. Peygamber olmamasına karşın bir kulun *Kur'an*'da bu şekilde adının geçerek övülmesi Hz. Lokman'ın salih bir kul olduğunu göstermiştir.²¹⁸ Hz. Lokman tüm bu özelliklerinin yanında hekimliği ile bilinmiş; onun bütün bitkilerin özünü bildiği söylenmiş ve kendisinden dertlere şifa olduğu nakledilmiştir.²¹⁹ Divan şairleri, bazı bakımlardan kendi sözlerini Lokman'ın hikmetlerine benzetirler. Özellikle sevgilinin güzelliği övülürken bu yön iyice öne çıkarılır. Mâhir, Hz. Lokman'ın hekimlik yönüne değinir. Âlem hastanesini baştan başa seyreden hiç kimsenin Hipokrat ve Lokman'dan gerçek bir haber vermediğini ifade etmektedir:

*“Seyr idenler ser-te-ser darü’ş-şifâ-yı ‘âlemi
Kimse doğru virmedi Bokrat u Lokmandan haber”*²²⁰

Mâhir Divanı'nda adı geçen bir diğer şahsiyet Şeyhülislam Ebû Said-zâde Feyzullah Efendi'dir. Ailesi de bu görevlerde bulunmuş olan Feyzullah Efendi, çocuk yaşlarda eğitimini tamamlayıp İstanbul'daki önemli medreselerde müderrislik yapmıştır. Daha yirmili yaşlardayken medrese silsilesindeki en yüksek seviyeye yükselmiştir.²²¹ Daha sonra kendisine çeşitli yerlerde kadılık görevleri verilmiş, siyasi sebepler yüzünden bir süre İstanbul'dan ayrı kalsa da Feyzullah Efendi, 18 Ramazan h.1101/1690'da Debbagzade Mehmed Efendi'nin yerine şeyhülislam olmuştur. II. Ahmed döneminde iki yıl kadar görevde kalmış, padişahın huzurunda sadrazamla yaşadığı tartışma sonucu görevden alınmıştır. Kırk gün sonra yerine geçen Çatalcalı Ali Efendi'nin vefatıyla II. Ahmed, onu Edirne'ye davet edip gönlünü almış; tekrar göreve getirmiştir. Sadrazam Sürmeli Ali Paşa'nın fetva işlerini aksattığı ve afyon içtiği gibi gerekçelerle Feyzullah Efendi iki yıl sonra tekrar azledilmiş ve İstanbul'dan gönderilmiştir. II. Ahmed'in yerine tahta II. Mustafa'nın geçişiyle birlikte II. Mustafa

²¹⁷ Altuntaş - Şahin, *Kur'an'ı Kerim Meali-Lokman 16-19*, 455.

²¹⁸ Mevlüt Güngör, “Kur'an'ı Kerim'de Hz. Lokman”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/35 (1996), 167.

²¹⁹ Ömer Faruk Harman, “Lokman”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/205-206.

²²⁰ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 186.

²²¹ Mehmet İpşirli, “Ebûsaidzâde Feyzullah Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/526.

üzerinde büyük nüfuzu bulunan Şeyhülislam Seyyid Fezullah Efendi'nin yardımıyla İstanbul'a yalısına dönmesine izin verilmiştir. Şeyhülislâm Ebû Said-zâde Fezullah Efendi'nin şiirlerinin tamamının bulunduğu bir divanı bulunmamaktadır. Dönemindeki tezkireler başta olmak üzere ondan bahseden kaynakların tamamında Fezullah Efendi'nin şair olduğu ve “Fezî” mahlasıyla yazdığı şiirler yazdığı belirtilmiştir. Fezullah Efendi'nin şiirlerinin bir kısmı Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır.²²² Mâhir'in, görevden azledilip tekrar Şeyhülislam olarak tayin edilen Fezullah Efendi'ye yazmış olduğu kasidesi bu durumdan duyduğu memnuniyeti anlatır ve Şair Fezullah Efendi'den övgüyle bahseder. Şeyhülislam'ın da kendisi gibi çileler çektiğini ama sonunda bu çilelerden kurtulduğunu, bir gün kendisinin de bu şekilde çilelerinden kurtulacağını anlatır:

*“Ebā can ced meger ol Şeyhü'l-İslām müsellemin kim
Şeref-bahş-ı makām u mesned-i feṭvādudur şimdi”*²²³

4. Kutsal Mekânlar

Mâhir Divanı'nda geçen kutsal mekânlar Mekke, Kâbe, Kenan ili, Kaf Dağı, Kerbela, Bedahşan ve Aden'dir. Bunlar arasında en çok Mekke ve Kâbe yer almıştır.

Mekke; Arap Yarımadası'nda yer alan çöl karakterli bir araziye, sıcak ve kurak iklime sahip olan bir şehirdir. Mekke'nin önemi Allah'a kulluk maksadıyla yapılmış ilk mabet olan Kâbe'nin burada bulunmasından dolayıdır. Mekke'nin içinde Kâbe'nin bulunmasından dolayı Mekke pek çok farklı isimle anılmaktadır.²²⁴ Mekke, Hz. İbrahim ve ailesinin buraya gelmesiyle önem kazanır; daha öncesine ait bilgiler yeterli düzeyde değildir. *Kur'an-ı Kerim*'de İsmail'in Hz. İbrahim tarafından Mekke'ye getirildiği ve Kâbe'nin inşasında birlikte çalıştıkları kaydedilir.²²⁵ Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'den sonra tüm peygamberler için önemli bir konumda olan Mekke, tarih

²²² Faruk Sönmez, “Şeyhülislâm Ebû Said-Zâde Fezullah Efendi'nin Temmüziyye Kasidesi”, *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys* 8/2 (2023), 121.

²²³ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 125.

²²⁴ Nebi Bozkurt - Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Mekke”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/572-575.

²²⁵ Altuntaş - Şahin, *Kur'an'ı Kerim Meali-Bakara 125-129*, 25.

boyunca pek çok devletin dikkatini çekmiştir. Coğrafi konumu, dinî ve ticari bir merkez olmasından dolayı Roma, Bizans, İnan ve Habeş kralları şehri hâkimiyetleri altına almak için çaba göstermişlerdir. Hz. Muhammed'in burada doğmuş olması, peygamberin ilk vahyi Mekke'nin kuzeydoğusunda bulunan Nur Dağı'ndaki Sevr Mağarası'nda almış olması gibi pek çok sebeple Mekke, Müslümanlar için kutsal sayılan bir şehirdir. Peygamberin vefatından sonra tüm Müslümanlar için Mekke korunması ve ihya edilmesi gereken en önemli şehir olarak görülmüştür. Tüm Müslüman devletler Mekke'ye ve Kâbe'ye hizmet için gayret göstermiştir. Özellikle Osmanlı padişahları Yavuz Sultan Selim'den itibaren kendilerini halife ve İslam âleminin manevi lideri saydığı için Mekke ve Medine'ye duydukları hürmetin bir ifadesi olarak da *hâdimü'l-harameyni's şerîfeyn* unvanını almışlardır. Bu görevle Osmanlılar, Kâbe ve Mescid-i Haram hizmetleri için çok fazla çalışıp emek harcamışlardır.²²⁶ Mâhir, Sultan IV. Mehmed Han için yazmış olduğu tarihi onun yaptırdığı eserleri övmek için yazmıştır. Sultan'ın Mekke şehrine yaptığı hayırları anlatan Mâhir, yeryüzünde daha şerefli bir yer yoktur diyerek hem Mekke'nin önemini hem de oraya hizmet eden padişaha duyduğu şükürü dile getirir:

*“Mekke şehrinde yine hayratda kâsd idüp bilür
Kim bu yerlerdür cihânda eşref-i rûy-i zemîn”²²⁷*

Kur'ân-ı Kerîm'de Zülkarneyn'in iki dağ arasında yaşayan bir kavme gittiğinde bu kavmin ondan bozguncu Ye'cûc ve Me'cûc kavmiyle aralarına bir set yapmasını istediği, Zülkarneyn'in de demirleri eritip üzerine erimiş bakır döktürerek aşılması mümkün olmayan bir set yaptığı anlatılır.²²⁸ Zülkarneyn'in ilk adının İskender (İskender-i Zülkarneyn) olması dolayısıyla Sedd-i İskender diye anılan bu set şairler tarafından benzetme unsuru olarak kullanılmaktadır. Divan şairleri Sedd-i İskender'i ortaya konulabilecek en muhteşem eser diye niteler.²²⁹ Mâhir yine aynı tarih manzumesinin başka beytinde IV. Mehmed'in Cebel-i Nur Dağı yakınlarında Kâbe'nin

²²⁶ İsmail Metin, “Osmanlıların Kâbe ve Mescid-i Haram Hizmetleri”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/10 (2015), 663.

²²⁷ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 407.

²²⁸ Altuntaş - Şahin, *Kur'an'ı Kerim Meali-Kehf* 94-97, 327.

²²⁹ İskender Pala, “Sedd-i İskender”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/276-277.

sel suları ve benzeri taşkınlarda hasar görmemesi için yaptırmış olduğu hayrattan bahsederken artık Mekke'nin sel gibi bir afetten emin olduğunu dile getirir:

*“Sedd-i İskender gibi bünyâda fermân eyleyüp
Şehr-i Mekke seylden tâ ola maḥzûz u emîn”²³⁰*

Güzellik edebiyatta Kâbe'ye teşbih edilir. Âşık sevgilinin yanından ayrılmaz güzellik Kâbe'si etrafında cezbeyle tavaf eden sadık bir hacıya benzetilir. Kâbe, Müslümanlar için kutsal bir mekân olduğundan, inanışa göre kâfirlerin Kâbe'ye girmeleri haramdır. Âşığın güzellik Kâbe'sini tavaf etmesinin yanında ikinci önemli vazifesi, Kâbe'ye girmeye çalışan kâfir rakiplerden sevgiliyi korumaktır.²³¹ Mâhir bu benzetmeyi kullanarak her sabah Kâbe'nin tozu için gözyaşı döktüğünü, feryat figan edenin gaipten gelen bir şimşek değil, o benim hasretle ağzımdan dökülen ahımdır diyerek sevgiliye duyduğu hasret ve özlemi ifade eder:

*“Kâ'be-i gerdünü âteş-rîz iden her şubḥ-dem
Berḳ-i ḥatîf şanma âh-ı pür -şirârumdur benim”²³²*

Mâhir sevgilinin bulunduğu yeri Kâbe'ye benzetir. Çünkü sevgili neredeyse âşığın kıblesi, mihrabı oradadır. Müslümanlar her yıl hac ibadetinin bitiminde kurban keserler, âşıklar da sevgiliye kavuştukları günü bayram kabul edip sevgili uğrunda canlarını kurban ederler. Şair, kavuşmanın bayramını görsem koç gibi olan canımı sevgilinin mahallesinin Kâbe'sinde kurban eylerim diyerek sevgiliye duyduğu özlemi mübalağalı bir şekilde dile getirir:

*“Eylesüñ imsâk-ı cevre görsem 'ıyd-ı vuşlatuñ
Kebş-i cāmı Kâ'be-i kūyuñda ḳurbân eylerüm”²³³*

Mâhir verilen beyitte kendisinden bahseder. Mâhir'in cam gibi hassas olan kalbini kırmaktan sakın ikazında bulunur. Zira o hüznü kalpte yüce Kâbe'nin yer

²³⁰ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 407.

²³¹ Özcan, “15. Yüzyıl Divanlarında Dinî Benzetmelerle Yapılan Sevgili Tasvirleri”, 167.

²³² Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 303.

²³³ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 300.

aldığını ifade ederek halk arasında kalp kırmanın Kâbe’yi yıkmak ile eş değer olduğu inancına gönderme yapar:

“*Kesr-i zücâc-ı hâtır-ı MÂHİRden el-ğazer*
Ğalb-i ħazîn ki Kâ’be-i ‘ulyâ içindedür”²³⁴

Mâhir, Sadrazam Süleyman Paşa için yazdığı tarihte onun yaptıklarından dolayı Allah’ın memnun olduğundan şüphem yok, yüce Kâbe’ye yarışır bir hizmet oldu diyerek Süleyman paşanın yaptığı hizmeti över. Süleyman Paşa, IV. Mehmed döneminde sadrazamlık yapmıştır. Kâbe’nin etrafı 1681 yılının başında yağın çok şiddetli yağmurdan dolayı su yolları büyük hasar almıştır. Sel sularıyla akan kum ve çamur birikintileri tüm su yollarını kapatmıştır. Kâbe etrafının temizlenmesi ve meydana gelen zararın giderilmesi kendisine görev verilen Süleyman Paşa 3 Haziran 1681’de deniz yoluyla hareket etmiş ve bu görevi başarıyla yerine getirerek dönmüştür.²³⁵ Mâhir’in bu sırada Mekke Mollalığında görevli olduğu bu çalışmalarını yakından takip ettiği düşünülmektedir. Yazdığı tarih metninin tamamında yaptığı çalışmalar için Süleyman Paşa’ya övgüler yağdıran Mâhir ona duacı olduğunu belirtmektedir:

“*Mağhar-ı luğf-ı Ħudâ oldığına şübhem yok*
Ğidmet-i Kâ’be-i ‘ulyâya dağı oldı sezâ”²³⁶

Mâhir aşağıda verilen beyitte Ken’an ilinin özel bir yönüne değinerek “meh-i Ken’ân” ifadesini kullanmıştır. Ken’an’ın Ay’ı ile aslında Hz. Yusuf’u kasteder. Yusuf’un kardeşleri tarafından kuyuya atılması *Mâhir Divanı*’nda sıklıkla dile getirilir. Mâhir kendisini bazen hüzünleriyle Yakub’a bazen çektiği sıkıntı ve dertlerle Yusuf’a benzetir. Mâhir bu beyitte yaşadığı devirde kardeşi olarak gördüğü kişilerin hile ve fitnelerinden figan edip inlediğini, Yusuf gibi hasetçilerden feryat etsem ne olacak diyerek yaşadığı sıkıntılara değinir:

²³⁴ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 240.

²³⁵ İsmail Katğı, “Priyepolye den Üsküdar’a Bir Osmanlı Paşası: Sadrazam Sarı Süleyman Paşa’nın Yükselişi ve Düşüşü”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi* 6/2 (2023), 12.

²³⁶ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 118.

*“Fiğān u nāle ihvān-ı zemāna mekr u şūrından
Meh-i Ken ‘ān gibi itsem n’ola hussāddan feryād”²³⁷*

Kafdağı klasik inanca göre dünyayı çevrelediğine inanılan dağdır. Dünya’nın merkezi, tüm dünyayı taşıması, Kafdağı’nın arkasının meleklerle dolu olması, ilerisinde başka âlemlerin bulunması, buralarda meleklerin veya cinlerin oturduğu gibi farklı mitolojik ve efsanevi rivayetler vardır. Başka bir rivayette bu dağın zümrüt yeşili ve mavi olduğu, gökyüzünün rengini bu dağdan aldığı söylenir. Buraya ulaşmak için 4 ay süren karanlık bir mesafenin gidilmesi gerektiğine inanılır.²³⁸ Pek çok dinî inanışta farklı yorumlar bulunan Kafdağı edebiyatta da çokça kullanılmıştır. Mâhir, Sultan Mustafa için yazdığı kasidede onun mekânından esen, anber ve ûd kokusu yayan sabâ rüzgarının Kafdağı’na dek yayılması gereken çok muteber bir koku olduğunu ifade ederek Sultan’a olan övgülerine devam etmiştir:

*“O deñlü mu ‘teberdür yayılırsa Kāfdan Kāfa
Mekânından şabā neşr itse bûy-ı ‘anber u ‘ûdi”²³⁹*

Kerbela, Bağdat’ın güneybatısında yer alan bir şehirdir. Hz. Hüseyin ve ailesinin burada Emevîler tarafından şehit edilmesinden ve kabirlerinin burada olmasından dolayı önemli bir şehirdir. Muaviye’nin, oğlu Yezid’i daha hayattayken halife tayin etmesi özellikle Hicaz bölgesindeki pek çok Müslümanı rahatsız etmiş bu şekilde babadan oğula geçecek olan halifelik sistemini kabul etmemişlerdir. Muaviye hayattayken pek çok kişiden Yezid’e biat etmelerini sağlamıştır. Muaviye’nin ölümüyle hilafet koltuğuna oturan Yezid’e özellikle Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr karşı çıkmıştır. Yaşanan süreçte Hz. Hüseyin önce Medine’den Mekke’ye oradan Kûfe’ye gitmiştir. Son olarak Kerbela denilen yerde Yezid’in kalabalık ordusuna karşı 80 kişilik bir grup karşı karşıyayken yapılan tüm müzakerelere rağmen çeşitli sebeplerle iki Müslüman taraf anlaşamadı. Hz. Hüseyin ve yanındakiler 10 Muharrem 680 tarihinde trajik bir şekilde şehit edilmiştir.²⁴⁰ Hz. Hüseyin’in kesik

²³⁷ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 174.

²³⁸ Kürşat Demirci, “Kafdağı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/144-145.

²³⁹ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 94.

²⁴⁰ Alim Yıldız, *Çeşitli Yönleriyle Kerbela* (Sivas: Asitan Yayınları, 2010), 36.

başının ve hareminin Yezid'e götürülmesi şehitlerinin bedenlerinin orada açık bırakılması gibi pek çok üzücü hadise sebebiyle Kerbela olayı tüm İslam devletlerinde yüzyıllarca anılmış ve eserlere konu edilmiştir. Ayrıca İslam toplumu için de pek çok ayrışmalara neden olmuştur. Mâhir aşağıda yer verilen beyitte Kerbelâ'da dökülen kanın nurunun parlaklığının şafak zannedilmemesini söyleyerek bu kanı gün doğumundan az önce beliren hafif kızıl aydınlığa benzetir:

*“Şafak zann itme hûn-ı Kerbelânuñ pertev-i nûrından
Felek âlûde dâmen mihr şanma kaatre-i demdür”²⁴¹*

Kerbela olayı, tarihsel bağlamın dışında bazen divan şiirinde farklı bir boyutla ele alınmıştır. Hüseyin aslında sevgilidir ve şairler sevgiliye olan hislerini anlatmak için bazen Kerbela hadisesinden faydalanmışlardır. Hüseyin'in sevgili olarak aktarıldığı onu takip eden arkadaşlarının âşık, Yezid'in ise sevgiliye beğenen rakipler olarak simgelendiği divan şiirlerinde görülmüştür.²⁴² Mâhir burada Kerbela'yı simgesel olarak kullanmaktadır. Bu mazlum âşığı kaşınla gamzenle yani güzelliğinin kırıp geçtin, senin yaşadığın semt artık bana Kerbela çölüne benzedi diyerek sevgiliye duyduğu aşkı Kerbela'da yaşanan üzücü olaylara benzeterek kendisinin de susuz kaldığını ve aşkıyla ölmekten beter hâle geldiğini ifade eder:

*“Kırup 'uşşâk-ı mazlûmânı böyle tîğ-ı mahzûna
Ser-i kûyûñ hemân mânend-i deşt-i Kerbelâ itdûñ”²⁴³*

La'l, edebiyatta çokça adı geçen kıymetli yakut cinsinden kırmızı renkli bir taştır. La'l divan şiirinde daha ziyade Bedahşan²⁴⁴ adıyla birlikte anılır. Önceleri pek bilinmeyen bu taşın rivayete göre büyük bir deprem sonucu Bedahşan yakınlarındaki Sekenan Dağı'nın yarılmasıyla ortaya çıktığı söylenir. Adını çıktığı yere nispetle alan bu kırmızı taşın değeri bir müddet sonra artmış ve mücevherattan sayılmaya

²⁴¹ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 217.

²⁴² İncinur Atik Gürbüz, “Kerbela Şehidinden Sevgili İmgesine: Hz. Hüseyin”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 64 (2012), 137.

²⁴³ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 280.

²⁴⁴ Mustafa İsmet Uzun, “Bedahşan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/292-293.

başlanmıştır.²⁴⁵ Sevgilinin dudağı, şarap, kan, kanlı gözyaşı gibi manalarda da kullanılır.

Aden Güney Arabistan’da bir sahil şehridir. Bugün Yemen’in güneyinde yer alır. Buranın denizinden bol miktarda inci ve mercan çıkarılır ve rivayete göre en güzel inciler Aden denizinden çıkarılır ve ziynet eşyası olarak kullanılır.²⁴⁶ Divan şiirinde genellikle âşğın gözyaşı ve dişleri inciye benzetilir. Verilen beyitte Mâhir, sevgilinin güzelliğini dişleri üzerinden tasvir eder. Ağlayan inleyen âşık sevgilinin dişlerini seyrettiğinden beri, Bedahşan’daki la’l ve Aden’deki inciyi istemez. Zira bu sözlerle şair sevgilinin dişlerinin bu değerli taşlardan da üstün olduğunu ifade eder:

“*Dendân-ı lebüñ seyr ideli ‘âşık-ı zârüñ*
Ne lâ ‘l-i Bedeşşan ü ne dürr-i ‘Aden ister”²⁴⁷

5. Tasavvuf

Mevlevî bir şair olan Mâhir Abdullah’ın şiirlerinde tasavvufa dair pek çok kelime ve kavrama rastlamak mümkündür. Fakat Mâhir’in şiirlerinde derin bir tasavvuf yoktur. Tasavvufî manada kullanılan kavramlar daha çok tarihi şahsiyetler, padişahlar ve önemli kişileri övmek için kullanılmıştır.

5.1. Ârif-i billâh

Mâhir Divanı’nda arif kavramı iki yerde *Arif-i billâh* ifadesiyle geçmektedir. Arif “bilen, tanıyan” manasında Arapça bir kelimedir. Tasavvufta irfan sahibi, zihnen ve kalben Allah ile meşgul, İlâhî bilgi ve zevke ulaşmış, Allah’ın ahlakı ile ahlaklanmış kimseler için kullanılmıştır. İlk dönemlerde “âlim, âbid, zâhid” kavramlarına karşılık olarak kullanılan arif; zaman içerisinde anlam zenginliği kazanarak “evliya, insan-ı kâmil, mürşid-i kâmil, şeyh” kavramları yerine de kullanılmıştır.²⁴⁸ Arif insan hayır ve

²⁴⁵ İskender Pala, “La’l”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/69-70.

²⁴⁶ Osman Kufacı, “Coğrafyanın Baki Divan’ına Aksi: Şehir Adları”, *Ekev Akademi Dergisi* 78 (2019), 470.

²⁴⁷ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 220.

²⁴⁸ İsa Çelik, “Tasavvuf Tarihinde Ârif Kavramı”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 5 (2004), 46.

nimeti *Cemal* sıfatının tecellisi, şer ve musibeti *Celal* sıfatının tecellisi bildiği için Allah'ın lütfunu da kahrını da hoş karşılar.²⁴⁹ Mâhir, Bâkî Efendi'ye nazire olarak yazmış olduğu gazelinde hâlden anlamak için arif-i billah olmak gerektiğini ilimle hikmetle arının bile amelinin bilinemeyeceğini ifade eder. Burada Mâhir, zahiri bilginin değil de bâtni bilginin önemine vurgu yapar. Arif olmayanın gerçeği hakıyla bilemeyeceğini asıl gerçeğin ariflikle görüleceğini dile getirir:

“*Bilmede hâl-i dili ‘arif-i billāh ister*
‘İlm-i hikmetle bilinmez ‘ameli zenburuñ”²⁵⁰

Tasavvufta *ibnü'l vakt*, geçmiş ve gelecek kaygısından kurtulan ve yalnızca bugüne dair işlerle meşgul olan kişiler için kullanılan bir kavramdır. Tasavvufta bir yola çıkmış olan dervişin vakt ile münasebeti, onun dünya ve ahiret ilişkisini düzenlerken tüm ruh hâlini de etkiler. Geçmiş, şimdi ve gelecek şeklinde tarif edilen zaman algısını şimdiye indirgediğinde derviş, *ibnü'l-vakt* olmuş demektir.²⁵¹ Mâhir burada kendisini *ibnü'l vakt* olarak görür ve köşesinde bu dünyadan geçerek fenâ makamında Allah'a yöneldiğini belirtir:

“*İbn-i vakt ol gūşe-i fakr u fenāda MĀHİRĀ*
‘Arif-i billāh ider dergāh-ı Hākka ilticā”²⁵²

5.2. Âsitân

Farsçada “kapı eşiği, kapı dibi, eşik yanı” gibi anlamlara gelen *âsitân*; tasavvufi istilahta *dergâh* tekke manası taşır.²⁵³ Kûy, bazen sevgilinin bulunduğu mahalle bazen *dergâh* bazen de Kâbe olarak vasıflandırılır. Âşık her zaman sevgilinin bulunduğu kûya ulaşmak ister fakat birçok engel onu bundan alıkoyar. Sevgiliye âşık olan rakipleri, mahallenin köpekleri, yollardaki dikenler hep âşığa engeldir. Mâhir, sevgilinin kalbinin yatağının köşesini bile kendisine yeterli görür. Burayı bir tekkeye benzeterek

²⁴⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005), 45.

²⁵⁰ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 287.

²⁵¹ Alper Günaydın, “‘İbnü'l-vakt’ ve ‘ebü'l-vakt’ kavramlarının klasik Türk tasavvuf edebiyatındaki kullanımı”, *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies* 8 (2020), 334.

²⁵² Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 143.

²⁵³ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimler Sözlüğü* (İstanbul: Otto Yayınları, 2014), 24.

nasıl ki Allah’a ibadet eden ihvanların gönlü açılırsa sevgiliye ulaştığında kendisinin de gönlünün açılacağını söyler:

“*Baňa bes āsitān-ı kūy-ı dilber pister ü bālın
Serāy-ı dil-küşālar zümre-i ihvānuñ olsunlar*”²⁵⁴

5.3. ‘Ayne’l yakîn

‘Ayne’l yakîn keşf ve ilhamla meydana gelen tasavvufi bilgi ve vahiy yoluyla elde edilen bilgi anlamına gelir.²⁵⁵ Aynı zamanda nefsin mertebelerinden biri sayılan ayne’l-yakîn divan şiirinde çokça kullanılır. Divan şiirinde sürme anlamında kullanılan kuhl, göze hem güzellik hem de görüş kuvveti vermesi ve özünün bir cevher olması gibi yönlerle ele alınır. Âşık için sevgilinin eşiğinin, yolunun hatta atının ya da köpeğinin ayağının toprağı da sürmedir ve onun hasta gözüne şifa veren bir ilaçtır. Mâhir sevgilinin yolunun toprağını kendisine sürme ettiğini, hasta gözünde bu sürmenin ümid olduğunu ifade eder:

“*Küh̄l eylemezdi hakuñi ‘ayne’l-yākîn eger
Dār u ümîdi olmasa çeşm-i ‘alilde*”²⁵⁶

5.4. Bezm

Farsçada sohbet meclisi anlamına gelen bezm kelimesi genellikle divan şiirinde *bezm-i elest*, *bezm-i cem* şeklinde kullanılır. Bezm, *Mâhir Divanı’nda* en çok kullanılan kavramlardan biridir. Sohbet meclisi, içki meclisi gibi anlamları divanda en çok kullanıldığı şeklidir. Tasavvufi anlamda bezm-i elest, Allahu Teala ile kullarının sözleştiği meclise verilen addır. Allah’ın Âdem oğullarından zürriyetlerini çıkardığı, kendilerini nefislerine şahit tuttuğu ve onlara, “Ben sizin Rabb’iniz değil miyim” diye hitap ettiği, onların da “evet” dedikleri yerdir.²⁵⁷ Divan edebiyatında Allah ile ruhlar arasındaki en eski meclis olan bezm-i eleste âşıklar sevgililerine burada âşık olmuşlar ve bu aşk o zamandan beri sürüp gelmiştir. Beşerî aşkın bir basamak olarak görüldüğü

²⁵⁴ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 206.

²⁵⁵ Selami Şimşek, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 41.

²⁵⁶ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 333.

²⁵⁷ Altuntaş - Şahin, *Kur’an’ı Kerim Meali-A’raf 172-173*, 187.

varılması gereken son noktanın ilahi aşk olması gerektiği inancı da ağır basmaktadır. İlahi aşkın cezbesine kapılanlar elest gününden beri Allah aşkıyla sarhoşluk içindedir.²⁵⁸ O yüzdendir ki tüm âşıklar en büyük aşkın kendilerinde olduğunu savunurlar. Mâhir, fenâ bezminde olan dervişin zühdünü ifade ederken başına taç veya külahtan ziyade bir kırık testinin ve iki kadehin yeterli olduğunu ifade eder:

*“Fenâ bezmüñde zer-tâc u yahud zerrin külâhuñdan
Şikeste bir sebû ile iki peymânemiz yegdür”²⁵⁹*

Mâhir, bir gazelinde üstâd-ı müsellemler olarak ifade ettiği ve övgüyle bahsettiği, debistân-ı kemâlin en yüce hocalarından gördüğü bir alim için bezm-i elestin en yüce divanelerinden biri olduğunu ve selamet mülkünün seçkin erkeklerinden biri olduğunu aktarır:

*“O kim bezm-i elestüñ vâlâ vü şeydâlarındandır
Selâmet mülküñüñ bir merd-i müstesnâlarındandır”²⁶⁰*

5.5. Cevr

Arapça cevr, eza, cefa gibi anlamlara gelmektedir. Sâlikin ruhen yükselmekten alıkonması, sevgilinin âşığa yüz vermemesi daima ona eziyet çektirmesi gibi anlamlarda kullanılır. Mâhir, aşağıdaki beyitte sevgilinin neden ona eziyet ettiğini bilmediğini rakiplere de cefa etse kendisi için sorun olmadığını dahası kendisine daima eziyet etmesinin onun için çok kıymetli olduğunu dile getirir. Burada divan şiirinde âşık-maşuk ilişkisi çerçevesinde âşığın maşuktan gördüğü eziyet ve sıkıntılardan her ne kadar zaman zaman şikâyet etse de esasında mutluluk duyduğu anlayışı görülmektedir. Zira cevr, tasavvufta olduğu idealize bir aşkın terennüm edildiği divan şiirinde de âşığı aşk yolunda olgunlaştıran, tekâmülüne katkı sunan bir unsur olarak görülmektedir:

“Va ‘d-i cevr itmek nedendür bilmedüm cânâ baña

²⁵⁸ İskender Pala, “Bezm-i Elest”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/108.

²⁵⁹ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 228.

²⁶⁰ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 179.

Ġam degül aġyāre itseñ her zeman ālā baña”²⁶¹

Divan şiirinde kirpik, yaralama ve öldürücülük açısından oka ve kılıca benzetilir. Âşık ve onun gönlü üzerinde etkisi çok fazladır. Kesrettir ve vahdete giden yolda âşığa en büyük engellerden biridir.²⁶² Mâhir, yardım ve merhamet görmediği sevgilisinin ona daima eziyet ettiğini; bu eziyetin zaman zaman sevgilinin elindeki sitem okları ile zaman zaman ise kendisinden şüphe duyarak yaptığı eziyet şeklinde olduğunu belirtir:

“Baña Yā Rāb neler itdi o şūh-ı bī amān peydā

Gehī tīr-i sitem destinde geh cevri-i gümān peydā”²⁶³

5.6. Elest ü Fenâ

Tasavvufta kişinin Allah aşkıyla kendi benliğinden vazgeçip Allah’ın varlığında yok olması ve böylece insan-ı kâmil mertebesine ulaşması esastır. Kişinin iç dünyasında gerçekleştirdiği bu süreçte çeşitli hâller ve makamlar bulunmaktadır. Zahidin benliğini tamamen yok ettiği fenâ, son mertebe olan bekâdan bir önceki aşamaya verilen isimdir.²⁶⁴ Tasavvufî düşünceye göre dünya, gelip geçicidir ve meyledilmemesi gereken bir yerdir. Divan şiirinde bu anlayış sıklıkla dile getirilmektedir. Divan şiirinde elest ü fenâ her zaman bu anlamda kullanılmayıp bazen de dünya ve nimetlerine gönderme yapılarak kullanılır. Dünya insanların bir arada bulunup yeme içme gibi eylemler özelliğiyle bezm (meclis) olarak tasavvur edilmiştir. Bu meclislerde kadehin sürekli devretmesi ile dünyanın dönmesi arasında ilişki kurulurken yok olma özelliğine sahip dünya, vefasız ve cefası çok olan yerdir. Mâhir, Elest ve fenâ sesine âşinâ olan kişilerin, her daim bu sese son derece zevkli bir cevap verecek durumda olduklarını ifade eder. Bu beyitle şair, elest bezminde “Ben sizin Rabb’iniz değil miyim, sorusuna bu kişilerin zevkle cevap verdikleri, Allah’ın kelamı

²⁶¹ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 154.

²⁶² Lütfi Bayraktutan, “Divan Şiirinde Sevgiliye Mahsus Estetik Motifler”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakülteleri Dergisi* 5/2 (1990), 89.

²⁶³ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 144.

²⁶⁴ Songül Aydın Yağcıoğlu, “Divan Şiirinde ‘Bezm-i Fenâ’ Üzerine Bir İnceleme”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 21 (2018), 36.

ve cemâli ile müşerref olmanın onlara vermiş olduğu sarhoşluk ve vecd hâline de bir telmih yapmıştır:

*“Harf-âşinâ-yı şavt-ı elest ü fenâyı gör
Her dem cevâb-ı zevk dü-bâlâ içindedür”²⁶⁵*

5.7. Fenâ-fi’llâh

Fenâfillâh tasavvufta bir vahdet-i vücud kavramıdır. Kul kendinden ve sıfatlarından fani olarak Allah’ın sıfatlarıyla fenâfillâh makamında beka bulur. Tasavvuftaki en son mertebe olan salah makamının kapısıdır. Fenâfillâh aslında bir nevi ölmeden ölmek yani bu fani dünyadan vazgeçmek demektir. Mâhir, kendi nefesine seslendiği aşağıdaki gazelinde ne felekten safa istemeyi ne de kederden ah etmeyi kendisine uygun görmez. Bu yolda yürüyüp fenâfillâh makamına ulaşması gerektiğini kendisine düstur edinir:

*“Ne şafâ iste felekde ne kederden âh it
Sa ‘y idüp kendini bir merd-i fenâ-fi’llâh it”²⁶⁶*

Mâhir, ehl-i tasavvuf olanları eleştirenlere gönderme yaparak âlemi oluşturan yapıların surlarının bu âlemi nasıl algıladıklarını sorgular. Zira sur, yüksek duvar anlamındadır. Âlemin bir parçası olan bir unsurun yüksekliği itibarıyla kibirlenmesi durumuna işaret edilir. Ayrıca, aynı kibirli tavrın fenâfillâh makamına erişmiş kimselerin divane yani deli olarak adlandırılmasında da görüldüğünü söyler:

*“Şur-ı bünyân-ı ‘âlem ‘âlemi âyâ ne şanmışlar
Ki her merd-i fenâ-li’llâhı bir dīvâne şanmışlar”²⁶⁷*

5.8. Feyz

Bütün varlıkların ve bilgilerin Allah’tan tecelli ettiği anlamında kullanılan tasavvuf terimidir. Allah’ın rahmetini ifade etmesinin yanında bir de tasavvufi adap ve erkânı uygulayan salıklar için kullanılmıştır. İlahi feyzin insanlara ulaştırılmasında

²⁶⁵ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 240.

²⁶⁶ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 163.

²⁶⁷ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 182.

aracı oldukları için alimler ve dervişler feyzin kaynağı olarak görülür. Sûfiler için feyz, kesbî değil vebî yani aklın iradesinin üzerinde, ancak Allah tarafından bildirilirse sahip olunabilen bilgiyi ifade eder.²⁶⁸ Tasavvufta en üstün amaç Allah'a ulaşma yolculuğunda yolları açıp zorları kolay eden Allah tarafından ihsân edilen ilâhî feyzdir. İnsanın mârifetullahı ulaşması da feyz ile olmaktadır. Kalp feyzin merkezi konumundadır. Bunun için mâsivânın kirlerinden arındırılması, zikir ve ibadetlerle kalbin hazırlanması gerekmektedir.²⁶⁹ Mâhir Süleyman Paşa'ya yazmış olduğu kasidesinde paşanın çabalarıyla deniz gücünün ne kadar arttığı ve büyüme gösterdiğini ifade eder. Bu başarıyı paşanın feyz ve hikmetine bağlar:

*“Ebr-i lutfi o kadar feyz resândur eyler
Keşt-zâr-ı emeli yâfte-i neşv ü nümâ”²⁷⁰*

5.9. Mâsivâ

Tasavvufta tevhid konusu anlatılırken mâsivâyâ özellikle dikkat çekilir. Evren, dünya, insan ve bunlara dair her şey mâsivâ olarak nitelendirilir. Mâsivâ insanın gönlündeki ve zihnindeki Allah'tan başka her şeyi “terk-i dünyâ, terk-i ukbâ, terk-i hestî, terk-i terk” diye özetlenen dört terk aslında mâsivâyı terktir. Sûfilere göre “Allah hakkında insanın zihninde oluşan tasavvurlar, bilgiler, hayaller ve inançlar ne kadar mükemmel ve doğru olursa olsun mâsivâdır.”²⁷¹ Mâsivânın nakışlarını kalbinden temizle, ey Mâhir sakın dünyanın en yüksek mertebelerine dahi meyletme çünkü dünyanın en yüksek mertebeleri bile alçak bir rütbedir diyen Mâhir; dünyanın geçiciliği ve bu dünyadaki tüm mertebelerin insanı yanılsa götüren yollar olduğunu dile getirir:

*“Nuķûş-ı masivâyı levh-i dilden şüşt ü şû eyle
Şakın meyl itme ey MÂHİR denîdür rif'at-i dünyâ”²⁷²*

²⁶⁸ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1994), 236.

²⁶⁹ Abdullah Yılmaz, *Tasavvufta Feyz Kavramı* (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 87.

²⁷⁰ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 117.

²⁷¹ Süleyman Uludağ, “Mâsivâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/76.

²⁷² Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 148.

5.10. Melâmet

“Allah tarafından sevilme, Allah’ı sevmek, onun yolunda nefisle mücâhade etmek ve bu mücâhade sırasında kendisini kınayanların kınamasından korkmamak” şeklinde ifade edilen “iddia sahibi olmama, riyâdan sakınma, şöhretten uzak durma, nefsi itham ederek onun ayıpları ile meşgul olma, amelleri görmeme” şeklinde ifade edilmiştir. Bu hareket anlamlarına kasten “Melâmetîlik” veya kurucusu Hamdûn Kassâr’a nispetle “Kassârîlik” şeklinde isimlendirilmiştir.²⁷³ Melâmet ehli, kendilerini zahitlikle irfanla iyilikle göstermeyi de kendini beğenmiş veya beğendirme çabasına düşme bildiklerinden kendilerini herkesten aşağı görmek, yapılan hayrı iyilikleri gizlemek; kötülükleri, işledikleri günahları ve şerleri ise gizlemeye uğraşmamak düşüncesini şiar edinmişlerdir.²⁷⁴ Mâhir, melâmet ehlinin kıskanılması gerektiğini ifade eder. Onların gönül gözüyle görüp bu dünyada yersiz yurtsuz gibi göründüklerini bu dünyaya bağlanmadıklarını fakat gök kubbenin altında melâmet köşesini mesken ettiklerini dile getirir:

*“Hased ol rinde bî-ğayd-ı te`allük hâne-ber-düş
Melâmet küşesin zîr-i felekde mesken itmişdür”²⁷⁵*

5.11. Mevlevîlik

Mevlâna Celaleddin Rumi'nin döneminde çevresinde toplanan müritleri herhangi bir tarikat usulüne bağlı olmadan derslere ve sohbetlere dâhil oluyorlardı. Onun tasavvufi düşüncesi zamanla Mevlevîlik ismiyle yayılmış ve Mevlâna'nın ölümü ardından gelişip sistemleşmiş bir tarikattır. İlk dönemlerde bu yola girenlere Hz. Mevlâna'ya ithafen *Mevlevî* ya da *Mevlânâî* denilmekteydi. Ayrıca Mevlevîlik yolunun bir aşk yolu, cezbe yolu, bir kültür hareketi ve dünyayı terk etme değil, irfana ulaştıran bir yaşam biçimi olduğu vurgulanmaktadır.²⁷⁶ Mâhir aynı zamanda kendisi de bir Mevlevî olduğu için aşağıdaki gazelini Mevlevîleri övmek için yazmıştır.

²⁷³ Nihat Azamat, “Melâmet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 29/24-25.

²⁷⁴ Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melametilik* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 15.

²⁷⁵ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 219.

²⁷⁶ Nuri Şimşekler, *Mevlâna Celaleddin-i Rumi -İnsanlığın Aynası-Mevlevîliğin Tarihi Seyri* (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2004), 147.

Mevleviler bu alemi nur eyler, onların semasının ahengi alemi ateşlendiriyor derken Mevlevilerin yaptığı semanın ne kadar hoş ve cezbeyle yapıldığını aktarır:

*“Dehri pür-nür eyler āh-ı pür şūmā ‘-ı mevlevī
Çarhı tahrīk eyler aheng-i semā ‘i mevlevī*

*Nağme-i ney zahm-ı nāsır-ı dile merhem olur
Def‘ ider olsa eger serde şudā ‘-ı mevlevī*

*Meclis-i gird ü beyān u kudsiyānı seyr ider
Böyledür ‘ālemde şāhib-i ttilā ‘i mevlevī*

*Ke ‘avāmü ‘n-nās sīm ü zerle itsün iftiḥār
Bundan a ‘lā neyer ‘ālemde metā ‘-ı mevlevī*

*MĀHİR-āsā hırka-i tecrīde başın çekdiler
Böyledür rengī vü nāzik ihtirāḥ-ı mevlevī”²⁷⁷*

5.12. Mürşid-i kâmil

Mürşid-i kâmil, tasavvufta seyr-i sülûkunu tamamlamış artık belirli bir noktaya ulaşmış olan kişiler için kullanılan bir tabirdir. Kâmil insan Allah ile kulları arasında bir köprüdür. “Gerçek insan-ı kâmil olan Hz. Peygamber ile onun vârisi olan insan-ı kâmilin bir özelliği de Allah’ın ahlakıyla ahlaklanmış olması bakımından ahlaki kemale sahip bulunmasıdır. Kâmil insan şeriat, tarikat, hakikat ve marifet konularında tam ve ergin olan kişidir. Kâmil insanın sözleri doğru, işleri iyi, ahlakı güzeldir, marifet sahibidir, yani eşyayı ve ondaki hikmetleri gereği gibi bilir. Esasen sülûkun amacı da söz konusu dört hususu kemale erdirmekten ibarettir.”²⁷⁸ Mâhir, mürşid-i kâmilî överek onun yolunu ölçüsü iyilik ve cevher dolu bir yol olarak tavsif eder:

“Tarīk-i mürşīd-i kâmil- ‘ayār-ı birr ü gevherdür

²⁷⁷ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 373.

²⁷⁸ Mehmet S. Aydın, “İnsân-ı Kâmil” (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/330.

Sevād-ı kurretü'l-‘ayn-ı dil ü cān-pāre-i külhā”²⁷⁹

Mâhir, Sadrazam Süleyman Paşa’ya yazmış olduğu kasidede Süleyman Paşa’dan mürşid-i kâmil olarak bahseder. Kasidenin tamamında paşanın şahsi özellikleri ve övgüsü yer alırken kasidenin son kısımlarında yer alan bu beyitte Mâhir, paşadan bir makam veya makamda yükselme talep eder. Kendisini kabiliyetli olarak nitelendirir ve değerli mürşid-i kâmilden yardım ve ihsanlarını talep eder:

*“Tâlib bulur maḳamını olunca müsta‘id
Himmat olursa mürşid-i kâmil ‘ayārdan*”²⁸⁰

Yine aynı kasidenin başka bir beytinde Mâhir, Süleyman Paşa’dan yine övgüyle bahseder. Süleyman Paşa’nın benzersiz imzasını görenler, onun amber saçan kaleminden cevherlerin döküldüğünü söyler:

*“İmzâ-ı bî-nāzîri gören dir o kâmilüñ
Gevher döküldi ḥāme-i ‘anber-nîşārdan*”²⁸¹

5.13. Pîr

Pîr; tasavvufta mürşid, velî ve şeyh gibi anlamlara gelir. Pîr, müride rehberlikte bulunan kimsedir. Tarikatların oluşumundan sonra pîr kavramı artık tarikat kurucuları için kullanılmaya başlanmıştır. Mâhir, pîrin feyzi eğer kandillere aktarılırsa çok güçlü parlaklığı ve sıcaklıktan gözlerin göremeyeceğini ifade eder. Bu beyitle, Mâhir bağlı bulunduğu tarikatı övme ve yüceltme aynı zamanda pîri ne denli üstün gördüğünü anlatır:

*“İktibās-ı feyz idüp mişkāt-ı pîr-i ‘ışḳdan
Germ-i şeb-tāb-ı fenādan dīde bulmaz incilā*”²⁸²

²⁷⁹ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 145.

²⁸⁰ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 129.

²⁸¹ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 128.

²⁸² Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 143.

5.14. Sûfî

Tasavvufta nefis mücadelesini sürdürenlere mürîd ya da mutasavvıf, bu mücadeleyi tamamlayıp kemale ermiş olanlara sûfî denilmektedir. Sûfî daima en güzele sahip olma gayreti içindedir. Yoklukta sabreder, varlıkta karşılıksız dağıtır, ayırım yapmadan herkese iyilikte bulunur, kötülöklere bile iyilikle karşılık verir. Mal, mülk, makam gibi dünyalıklara değer vermez. İnsanî ve ahlâkî özelliklerinin yanında dış görünüşünden çok iç dünyasının düzgün olması, nefisini terbiye edip kalbini saflaştırarak Hakk'a ulaşması ve O'nun dostluğunu kazanması gibi manevi özellikleri ön plana çıkarılır.²⁸³ Mâhir, sûfiye bu hile ve riyadan uzak olunmayacağını bazen içki kabı bazen sevgilinin cilvesi nur örtüsü olmaz diyerek dünyaya olan düşkünlüğünü ve meylini dile getirir:

*“Sûfî bu zerk u riyâdan ne ‘acep dūr olmaz
Zarf-ı mey cilve-geh i burka-i nūr olmaz”²⁸⁴*

5.15. Sülûk

Tasavvufta “insanı Hakk'a ulaştırın tavır, amel, ibadet, fiil, hareket ve davranış tarzları” manasında kullanılan sülûk; talibin bir mürşidin gözetiminde yaptığı manevi yolculuk anlamında kullanılan bir tasavvuf terimidir. Mürşidin amacı Allah'a ulaşmak için nefisini dünyanın kötü hâllerinden arındırmak, ahlâkını güzelleştirmek, nefisini ve Rabb'ini bilmektir. Sülûkün bilgili, tecrübeli ve takva sahibi bir mürşidin himayesinde gerçekleştirilmesi gerekir. Çünkü bu süreç zorluk ve sıkıntılarla doludur. Müridin bu yolda yalnız olması yolda kalmasına, yolu kaybetmesine veya yolda engellerle karşılaşp ümitsizliğe düşmesine neden olabilir. Sâlikin sülûk sürecinde uyması gereken kurallara sülûk âdâbı, tarikat erkânı denir.²⁸⁵ Mâhir, Süleyman Paşa'ya yazmış olduğu kasidede sülûk kavramını yol olarak kullanmıştır. Ey zamanın daveri senin bu yolun Allah'ın şeriatine hizmette dört halifeden geri kalmaz diyerek paşanın yaptığı

²⁸³ Reşat Öngören, “Sûfî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/471-472.

²⁸⁴ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 247.

²⁸⁵ Süleyman Uludağ, “Sülûk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/127-128.

hizmetleri Hz. Peygamber'den sonra göreve gelen dört halifeye benzetir. Pek çok yerde paşayı yücelten ve övgüyle bahseden Mâhir burada da övgülerine devam eder:

*“Ey dâver-i zemâne sülûkuñ kalur mı hiç
Şer-i mübîne hıdmet ile Çâr-yârdan”*²⁸⁶

5.16. Tövbe

Tövbe “geri dönmek, rücû etmek, dönüş yapmak” anlamındadır. Kulun yaptığı hatalardan pişmanlık duyup, geri dönmesi ve tekrar o hataya meyletmemesidir. Tasavvufî makamların ilki tövbedir ve ana kapı olarak nitelendirilir. Tasavvufa tövbe ile girilir; takva, zühd, fakr, sabır, tevekkül ve rıza gibi makamlarda tövbenin değeri artar ve bu süreç kişinin ölümüne kadar devam eder. Gerçek bir manada tövbe etmeyen zahidin mânevî hâlleri sahih olarak kabul edilmez. Sufiler yalnızca dil ile yapılan tövbeyi doğru bulmaz ve yalancılara tövbesi olarak isimlendirir. Asıl tövbe dil ve kalple yapılır ve eğer beden de buna eklenirse daha sahih bir tövbe olur.²⁸⁷ Yaratılan ilk insandan beri insanoğlu daima hataya ve düşkünlüğe meyillidir, asıl önemli olan bu hataları fark edip tövbe etmesidir. “*Kur'an'ı Kerim*’de takva sahipleri bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler diyerek insanlara güzel ve hayırlı işler emredilir. Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah’ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah’tan başka kim bağışlayabilir ki? Onlar, yaptıklarında bile bile ısrar etmezler.”²⁸⁸ Verilen ayetten de anlaşıldığı gibi Allah kulunun hatasını tövbeyle bağışlayacağını bildirir. Mahir aşağıda örnek olarak verilen beyitte dünyada her şeye tövbe edileceğini ama iki şeye tövbe edemediğini ifade eder biri sevgilinin busesinden diğeri de içkiden. Bu beyitte de görüldüğü gibi Mâhir sevgili ve ona ait özellikleri her şeyin üzerinde görmektedir:

*“Cihanda tövbe lâzım gelse mümkün cümleden amma
Biri meyden biri ol âfetüñ būs-ı kenârından”*²⁸⁹

²⁸⁶ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 129.

²⁸⁷ Süleyman Uludağ, “Tövbe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/284-285.

²⁸⁸ Altuntaş - Şahin, *Kur'an'ı Kerim Meali-Al'i İmran 133-135*, 76.

²⁸⁹ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 323.

Tasavvufta günahından pişman olmuş tövbe eden kişiye tövbe-kâr denir. Mâhir Veziriazam Hüseyin Paşa'ya yazmış olduğu kasidesinde zelil olan ehl-i hevânın şimdi tövbe-kâr olduğunu, bu nizam ve düzeni sağlayanın genç delikanlı vezir olduğunu dile getirir. Hüseyin Paşa, Köprülü Mehmet Paşa'nın yeğenidir. Aynı zamanda amcasının mahdumu olan Fâzıl Ahmed Paşa'nın sadrazamlığı süresinde Amcazâde lakabıyla tanınmıştır. IV. Mehmed ve II. Ahmed'in tahtta kaldığı sürelerde çeşitli görevlerde bulunmuştur. II. Mustafa zamanında sultanın hocası Şeyhülislam Feyzullah Efendi ile araları açıldıktan sonra hastalığını öne sürerek görevinden affını istemiştir. Kaynaklarda yaşadığı döneme göre yenilikçi bir devlet adamı olarak adı geçen Amcazâde Hüseyin Paşa aynı zamanda Mevlevî tarikatına mensuptur.²⁹⁰ Mâhir kendisi gibi Mevlevî olan Hüseyin Paşa'yı överek ona olan sevgi ve muhabbetini ifade eder:

*“Şekāya ehl-i hevā tövbe-kār olup şimdi
Nizāma bā'is olan ol hıdīv-i bernādur”²⁹¹*

5.17. Vecd

Sözlükte “istediğine kavuşmak, güç yetirmek; aşk sarhoşluğu içinde kendinden geçmek anlamlarındaki vecd kelimesi tasavvuf terimi olarak kasıt ve zorlama olmadan Allah'ın bir ihsanı şeklinde sâlike gelen ve onu kendinden geçiren manevî çarpıntı” olarak ifade edilir.²⁹² Tasavvufî tecrübenin en temel gayesi, ma'rifetullâh ve muhabbetullâhtır. Tasavvufta kişi nefsanî arzularından vazgeçip manevî duygulara yönelir böylece benlik kaygısından kurtulur, vuslata ulaştıracak olan yola adım atar. Vecd hâliyle beliren huzur dünyevî hazların ötesinde, dinmeyen bir coşku ve mutluluk sağlar. Vecdin birbiri ardınca gerçekleşip güçlenmesine “galebe” adı verilir. Vecd, şimşek gibidir, görünüp kaybolur. Galebe ise yıldırımların birbiri ardınca çakıp kulu kendinden geçirmesidir. Vecd geçici, galebe ise kalıcıdır.²⁹³ Mâhir, vecd hâlini Allah'ın adını duyunca zihinde beliren bir sarhoşluk olarak tasvir eder. Aşağıdaki beytinde; onlar sanıyorlar ki biz içkiyle sarhoş oluyoruz, halbuki vecd Allah'ın adının

²⁹⁰ M.Münir Aktepe, “Amcazâde Hüseyin Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/8-9.

²⁹¹ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 121.

²⁹² Semih Ceyhan, “Vecd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/583.

²⁹³ Kadir Özköse, “Tasavvufî Tecrübede Salikin Kendinden Geçme Durumu: Vecd”, *TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 18 (2007), 77.

anılmasıyla olur başkaları bunu bilmez diyerek kendisini aşk ve vecd ehli olarak ifade eder:

*“Ne bilsün bî-ḥaberler ehl-i ‘iṣkuñ vecd ü ḥāletin
Şanurlar cām u meyle muttaşıl mestānedür ‘āşık”*²⁹⁴

Mâhir, vecd hâline ulaşanları diğer insanlardan üstün görür. Zira, her ne kadar yaşıyor görünse de kalpleri ölü olan kişiler yalnızca zahir olanları görmektedir. Âlemi gönül gözü ile gören vecd ehli ise eşyanın hakikatini, batını da görmektedir. Halbuki ölü kalpler, onları kendileri gibi zannederler diyerek bir karşılaştırma yapar:

*“Mürde diller çeşm-i zāhir bīnini bīnā şanur
Ehl-i vecdi kendü gibi cümle nā-bīnā şanur”*²⁹⁵

5.18. Vech

Arapça, yüz surat gibi anlamlara gelmektedir. *Kur’an’i Kerim’de* Allah veya Rab kelimeleriyle birlikte kullanıldığı için daha çok bu kavram müteşâbih kabul edilmiş ve “Allah’ın zâtı, kendisi, varlığı, muradı, rızası, hoşnutluğu ve kiblesi” gibi mânalar verilmiştir. Tasavvufta vech daha çok Allah’ın muradı ve hoşnutluğu gibi manalarda kullanılır. Mâhir, artık gizli veya anlaşılmayan bir söz kalmadığını, güzel yüzlülerin güzel bir biçimde ile her şeyi tefsir ettiklerini dile getirir. Yani döneminde veya daha önce yaşamış olan alim ve ulemanın yaptığı çalışmalardan memnun olduğunu ifade eder:

*“Bir kelām-ı nükte-āmīz-i mu‘ammā kalmadı
Ḥüb-rūlar aḥsen-i vech üzre tefsīr itdiler”*²⁹⁶

5.19. Zühd

Zühd “bir şeye rağbet etmemek, ona karşı ilgisiz davranmak, ondan yüz çevirmek” gibi anlamlara gelir. Zühd, dünyaya karşı olumsuz tavır ve davranışların bütünüdür. Ayrıca dünya malı, makam, mevki, şan ve şöhrete önem

²⁹⁴ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 275.

²⁹⁵ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 214.

²⁹⁶ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 239.

vermeme; azla yetinip, çokça ibadet etme, ahiret için hayırlı işlere yönelme gibi durumları karşılar. Hz. Peygamber ve ashabının yaşadıkları hayat zahidâne yaşamın en güzel örneğidir. Mutasavvıflar zühdü “dünyayı elde bulundurmama değil kalbe sokmama şeklinde tarif etmiş, dünyevi ve maddi olan şeyleri elinden değil gönlünden çıkarma” biçiminde tanımlamışlardır. Zühdü gerçekleştiren kimsenin önce ahirete yöneleceği, sonra Allah’a yakınlaşmaya başlayacağı, mâsivâdan uzaklaşacağı vurgulanır. Bu açıdan zühd tasavvuf yolunun başlangıcını temsil eder.²⁹⁷ Mâhir Sultan II. Mustafa’nın tahta geçişiyle yazmış olduğu kasidede sultanın tahta geçişiyle Osmanlı tebaasının göz alıcı bir güzelliğe kavuştuğunu ifade eder. Zühd ile akıllı ve yerinde alınan kararlarla düzenin sağlandığını belirtir:

“*Şalâh u zühd ‘aql u zür u fikr ü rây u tedbîri*
Temâmen viridi revnâk hânedan-i Âl-i Osmâna”²⁹⁸

SONUÇ

Mâhir Bosnalı Şeyh Hacı Beşir Efendi’nin oğlu olup tahsilini bitirdikten sonra İstanbul’a gelmiş ve medrese hocalığı yaparak geçimini sağlamış ve çeşitli memuriyet görevleri sebebiyle pek çok yere hizmet etmiştir. Bu yerlerin başında da Gaziantep gelmektedir.

Bu çalışmada ilgili kaynaklar tetkik edilerek görülen bazı yanlışlar düzeltilmek suretiyle Mâhir’in hayatı hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Mahir Abdullah’ın çalışmamıza konu olan *Divanı*’ı incelenerek dinî-tasavvufî muhtevasına ilişkin değerlendirmeler ortaya konmuştur.

Dinî-tasavvufî unsurlar, *Mâhir Divanı*’nda derin bir şekilde işlenmemiştir. Bu unsurlar daha ziyade sultanlar ve tarihi şahsiyet övgülerinde kendisini göstermektedir.

²⁹⁷ Semih Ceyhan, “Zühd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/530-533.

²⁹⁸ Kayhan, *Mâhir Abdullah*, 115.

Yaşadığı devirde tahta çıkan Sultan Mustafa'ya derin bir sevgi ve hürmet besleyen Mâhir'in şiirlerinin temelinde mezkûr padişah ve ona olan muhabbeti yatar. Mâhir, dinî ve tasavvufî unsurları şiirine çeşitli sanatlarla yansımıştır. Bu sanatların başında teşbih, istiare ve telmih gelmektedir. Divanda tespiti yapılan dinî ve tasavvufî kavramlardan hareketle şairin ehl-i sünnet akdesine bağlı; Mevlevî tarikatına bağlı bir şahsiyet olduğu anlaşılmıştır. *Dîvân*'da pek çok dinî şahsiyet ve dinî mekân isimlerinin zikredilmesi esere ayrı bir zenginlik katmıştır.

Güçlü ifadesi, zengin hayalleri ile önemli bir şair kadar değerli olan Mâhir Abdullah'ın açık ve düzgün bir dil kullanması kelimelerindeki ahenk ve incelik ile mahlası gibi sanatında da mahir olduğunu söylemek mümkündür. Kanaatimizce çağdaşları arasında anılmaya hak kazanmıştır. Çalışmamızda Mâhir'in hayatı, edebî şahsiyeti, eserleri, *Dîvân* isimli eserindeki dinî-tasavvufî muhteva ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kelimelere mecaz anlamlar yükleyen şairin bu meziyetlerini görmek onun tarih sayfalarında kaybolmaması gereken bir şair olduğunu anlamamıza vesile olmuştur. Bu çalışma ile yalnızca metin neşri düzeyinde kalan *Mâhir Divanı* ile ilgili literatüre bir çalışma daha kazandırılmıştır. Böylece Mâhir Abdullah'ın dünya görüşünün daha iyi anlaşılmasına imkân sağlanmıştır. Devrin tarihi hâdiselerinin geniş bir biçimde yer aldığı bu eser üzerinde tarihi ve sosyal hayat yönünün incelendiği farklı çalışmaların da yapılması gerekmektedir. Böylece 17. asırda yaşamış ve unutulmaya yüz tutmuş bir şaire ait eser, tüm yönleri ile incelenmiş olacaktır. Bu tür çalışmalarla Türk İslam edebiyatı sahasına ait metinler derinlemesine incelenerek, kültür tarihimizin zenginliklerinin ortaya konulacağı ümidindeyiz.

KAYNAKÇA

- Abdülkadiroğlu, Abdülkerim. *İsmail Beliğ-Nuhbetü'l Âsâr li-zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1985.
- Akkaya, Hüseyin. "Süleyman". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 38/60-62. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aksu, Ali. "Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu". *Hz. Peygamber Döneminde Hz. Ömer*. 1/56-70. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2018.
- Aktepe, M.Münir. "Amcazâde Hüseyin Paşa". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 3/8-9. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Aktepe, M.Münir. "III.Ahmed". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/34-38. TDV Yayınları, 1989.
- Alper, Hülya. "Rûhulemîn". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/216. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Altuntaş, Halil - Şahin, Muzaffer. *Kur'an'ı Kerim Meali*. Ankara: TDV Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Arslan, Mehmet. *Mehmed Sirâceddîn-Mecma'i Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.
- Atik Gürbüz, İncinur. "Kerbela Şehidinden Sevgili İmgesine: Hz. Hüseyin". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 64 (2012), 129-146.
- Aydemir, Abdullah. "İlyas (as) Hakkında Bir Araştırma". *İslam Medeniyeti Dergisi* 5/42 (Şubat 1981), 27-38.
- Aydın, Mehmet S. "İnsân-ı Kâmil". 22/330-331. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Aydın Yağcıoğlu, Songül. "Divan Şiirinde 'Bezm-i Fenâ' Üzerine Bir İnceleme". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 21 (2018), 17-48.
- Azamat, Nihat. "Melâmet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/24-25. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Banarlı, Nihad Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: MEB Yayınları, 2004.
- Batuk, Cengiz. "Nemrud". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/554-555. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Bayraktutan, Lütfi. "Divan Şiirinde Sevgiliye Mahsus Estetik Motifler". *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakülteleri Dergisi* 5/2 (1990), 85-92.
- Bayram, Enver. "Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması ve Bu Hususta Ön Plana Çıkan İshârî Yorumlar". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2019), 62-77.
- Bilkan, Ali Fuat. *Nâbî Divânı*. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Bilkan, Ali Fuat. "Sebk-i Hindî Çalışmaları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5/9 (2007), 359-388.
- Bilkan, Ali Fuat. *Türk Edebiyatı Tarihi II*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.
- Bolat, Ali. *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melametilik*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2003.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Âdem". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1/358-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Bozkurt, Nebi - Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Mekke". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/572-575. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Böge, Gökhan. *Mâhir Abdullah'ın Teşekkür-nâme İsimli Eserinin Tahlili ve Edebi İncelemesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Semineri, 2023.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Otto Yayınları, 2014.
- Ceyhan, Semih. “Vecd”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/583-584. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ceyhan, Semih. “Zühd”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/530-533. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Çelik, İsa. “Tasavvuf Tarihinde Ârif Kavramı”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 5 (2004), 25-52.
- Dağlıoğlu, Hikmet Turhan. *Gaziantep Meşâhiri*. Gaziantep: Cumhuriyet Halk Partisi Basımevi, 1996.
- Demirci, Kürşat. “Kafdağı”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24/144-145. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Döğüş, Selahaddin. “Anadolu’da Hızır-İlyas Kültü ve Hıdrellez Geleneği”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 74 (Haziran 2015), 77-100.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. *İlmihal- İman ve İbadetler*. 2 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 22. Basım, 2014.
- Ekinci, Ramazan. *Şeyhî Mehmed Efendi'nin Vekâyi'ü'l-Fuzalâ Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli*. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 4. Basım, 1994.
- Erdem, Sadık. *Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâ'sı*. Ankara: AKM Yayınları, 1985.
- Ertuğ, Zeynep Tarım. *Osmanlı Devleti'nde XVI. y.y. Cülus ve Cenaze Törenleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995.
- Ertürk, Mustafa. “Havz-ı Kevser”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 16. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Farooqı, Naimur Rahman. “Dârâ Şükûh”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 8/483-484. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Gökçe, Cüneyt. “Berzah”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5/525. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Güllüce, Veysel. “Hz. Musa’da İlahi Aşk”. *Ekev Akademi Dergisi* 30 (2007), 75-84.
- Günaydın, Alper. “‘İbnü'l-vakt’ ve ‘ebü'l-vakt’ kavramlarının klasik Türk tasavvuf edebiyatındaki kullanımı”. *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies* 8 (2020), 326-336.
- Gündüz, Ahmet. “Yusuf Suresi Bağlamında Üç Gömlekli Hayat Sürecinden Bazı Ayrıntılar”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2016), 93.
- Güngör, Mevlüt. “Kur’an’ı Kerim’de Hz. Lokman”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/35 (1996), 167-178.
- Gürbüz, Emre. “Klasik Türk Şiirinde Kadir Gecesi ve Kadriyeler”. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2023), 539-562.
- Harman, Ömer Faruk. “Firavun”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 13/118-121. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Harman, Ömer Faruk. “İbrâhim”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/266-272. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- Harman, Ömer Faruk. “İlyâs”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22/160-162. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Harman, Ömer Faruk. “İsâ”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22/465-472. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Harman, Ömer Faruk. “Kârûn”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24/519-520. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Harman, Ömer Faruk. “Lokman”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 27/205-206. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Harman, Ömer Faruk. “Nûh”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 33/224-227. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Harman, Ömer Faruk. “Ya’kûb”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 43/274-276. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Harman, Ömer Faruk. “Yûsuf”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/1-5. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Hilmi, Ömer Faruk. *İsmail Hakkı Bursevî Rûhu'l -Beyan Tefsiri*. 26 Cilt. İstanbul: Fatih Yayınevi, 2002.
- İşık, Şemsettin. “Hz.Süleyman Kıssası'nın Kur'an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes'teki Benzer Yönleri ve Tahlili”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2015), 225-243.
- İnce, Adnan. *Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi Tezkiretü's-şuarâ*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.
- İpekten, Haluk. *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri*. Ankara: Birlik Yayınları, 1985.
- İpekten, Haluk. “Gazel”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 13/440-442. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- İpşirli, Mehmet. “Ebûsaidzâde Feyzullah Efendi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 12/526. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kahraman, Ferruh. “Bir Tefsîr-Kelâm Problemi: Hz. Âdem'in Yasak Ağaca Yaklaşması”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/27 (2013), 191-226.
- Kanar, Mehmet. *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları, 2016.
- Karacabey, Salih. “Ülü'l Azm Peygamberler ve Ortak Özellikleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998), 297-313.
- Karagöz, İsmail. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Karaköse, Saadet. “Divan Şiirinde Sevgili Tipindeki Abartıların Simgesel Boyutuna Birkaç Örnek”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı* 3/15 (2010), 176-187.
- Katgı, İsmail. “Priyepolye den Üsküdar'a Bir Osmanlı Paşası: Sadrazam Sarı Süleyman Paşa'nın Yükselişi ve Düşüşü”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi* 6/2 (2023), 6-59.
- Kaya, Mahmut. “İskender”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22/555-557. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kayhan, Hasibe. *Mâhir Abdullah (Hayatı, Eseri, Edebî Kişiliği ve Dîvanı'nın Tenkidli Metni)*. Selçuk Üniversitesi, Doktora, 1999.
- Koca, Ferhat. “Sünnet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 38/154-155. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- Kocaer, Abdullah Feyzi. *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh*. 2 Cilt. Konya: Hüner Yayınevi, 2008.
- Kocaer, Abdullah Feyzi. *Sahih-i Müslim Muhtasarı*. 2 Cilt. Konya: Hüner Yayınevi, 2005.
- Kocaoğlu, Burak. “Osmanlı Ordusu’nda Maneviyatı Yükseltici Bazı Ritüeller”. *Tarih Okulu Dergisi* XLVI (Haziran 2020), 1471-1489.
- Koçin, Abdülhakim. “Divan Şiirinde Bâd-ı Sâba”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 20 (01 Aralık 2008), 1-19.
- Koçin, Abdülhakim. *Türk edebiyatında münâcât*. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Kufacı, Osman. “Coğrafyanın Baki Divan’ına Aksî: Şehir Adları”. *Ekev Akademi Dergisi* 78 (2019), 467-480.
- Kurnaz, Cemal. “Bülbül”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 6/485-486. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kurnaz, Cemal - Tatcı, Mustafa. *Tuhfe-i Nâilî: Divân Şairlerinin Muhtasar Biyografileri / İnehan-zâde Mehmet Nâil Tuman*. 2 Cilt. Ankara: Bizim Büro Yayıncılık, 2001.
- Levend, Agah Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984.
- Macit, Muhsin. *Nedîm Divânı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Macit, Yusuf. “Psiko-Sosyal Açından Karun Kıssası”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/3 (2013), 33-68.
- Mahir Abdullah Efendi. *Divan-ı Mâhir Abdullah Efendi*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Lala İsmail, 35a-38b.
- Metin, İsmail. “Osmanlıların Kâbe ve Mescid-i Haram Hizmetleri”. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/10 (2015), 663-678.
- Musaoğlu, Ahmet. *Peygamberler (İnsanlık) Tarihi*. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2006.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Hidrellez”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 17. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *İslam Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 3. Basım, ts.
- Ocak, Tulga. “XVII. Yüzyıl Şâiri Nef’î ve Kasîde”. *Türkbilig* 3 (2002), 68.
- Öngören, Reşat. “Sûfi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 37/471-472. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Örs, Semra - Haliloğlu, Hasan. “Hz.Yusuf’un (as) Gömleği ve Babası Hz.Yakub’un Gözlerinin Açılması”. *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 8 (2021), 1-19.
- Özcan, Abdülkadir. “Lâle Devri”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 27/84-85. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özcan, Nurgül. “15. Yüzyıl Divanlarında Dinî Benzetmelerle Yapılan Sevgili Tasvirleri”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11 (2012), 159-189.
- Özervarlı, M.Sait. “Firdevs”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 13/123-124. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özköse, Kadir. “Tasavvufî Tecrübeye Salikin Kendinden Geçme Durumu: Vecd”. *TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 18 (2007), 65-85.
- Öztuna, Tahsin Yılmaz. *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi*. 12 Cilt. İstanbul: Hayat Kitapları, 1966.

- Öztuna, Yılmaz. *Devletler ve Hanedanlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1973.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2018.
- Pala, İskender. “Bezm-i Elest”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 6/108. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Pala, İskender. “La’l”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 27/69-70. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Pala, İskender. “Len Terâni”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 27/138. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Pala, İskender. “Sedd-i İskender”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 36/276-277. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Sönmez, Faruk. “Şeyhülislâm Ebû Said-Zâde Feyzullah Efendi’nin Temmûziyye Kasidesi”. *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys* 8/2 (2023), 118-133.
- Şahin, Kürşat Şamil. “Klâsik Türk Edebiyatında Sevgilinin Ayva Tüyü/Hat”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/23 (2012), 386-408.
- Şentürk, Ahmet Atilla - Kartal, Ahmet. *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2007.
- Şimşek, Selami. *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- Şimşekler, Nuri. *Mevlâna Celaleddin-i Rumi -İnsanlığın Aynası-Mevleviliğin Tarihi Seyri*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2004.
- Tarlan, Ali Nihat. *Fuzûlî Divanı Şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2020.
- Toprak, Süleyman. “Haşır”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/416-417. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Uludağ, Süleyman. “Mâsivâ”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/76. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Uludağ, Süleyman. “Sülûk”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 38. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.
- Uludağ, Süleyman. “Tövbe”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 41. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Unan, Fahri. “Mevleviyet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/467-468. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Unan, Fahri. “Pâye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 34/193-194. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Bedahşan”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Îsâ”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22/473-475. TDV Yayınları, 2000.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Yâ’kub”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 43/276-277. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1951.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1951.
- Yakar, İbrahim Halil. *Antepli Divan Şairleri*. Gaziantep: Gaziantep Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2015.

- Yıldırım, Nimet. *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1. Basım, 2008.
- Yıldız, Alim. *Çeşitli Yönleriyle Kerbela*. 3 Cilt. Sivas: Asitan Yayınları, 2010.
- Yılmaz, Abdullah. *Tasavvufta Feyz Kavramı*. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.